

ZNOOHISTORY

КОНСПЕКТИ

ДЛЯ ПІДГОТОВКИ

ДО ЗНО

З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ТЕМА 1

Кам'яний вік, поділяють на три періоди: палеоліт - 1 млн років тому - 10 тис. років тому;; мезоліт - 10-7 тис. років тому; неоліт - 7-5 тис. років тому. Мідно-бронзовий вік: енеоліт - IV—III тис. до н.е.; бронзовий вік - II - поч. I тис. років тому. Ранній залізний вік - I тис. років тому. Кінець V тис. - поч. IV тис. до н.е. - середина III тис. до н.е. - трипільська археологічна культура. IV—VI ст. - Велике переселення народів. VIII ст. до н.е. – VI ст. до н.е. – Велика грецька колонізація V—VII ст. - Велике розселення слов'ян. Празько-корчацька культура склавинів та пеньківська культура антів.	Археологічна культура — сукупність схожих археологічних пам'яток, які належать до однієї доби, займають певну територію й мають спільні ознаки Неолітична революція — термін, яким англійський археолог Гордон Чайлд визначив зміни, що відбувалися в епоху енеоліту, останню добу кам'яного віку. У їх основі був перехід від привласнювального до відтворювального господарства Привласнювальне господарство — форма господарювання, за якої все необхідне для життя людина брала в природі у готовому вигляді Відтворювальне господарство — форма господарювання, за якої людина сама виробляла все необхідне для життя Колонізація — заселення та освоєння вільної території всередині країни або заснування поселень за межами своєї етнічної території Кочовики — племена, які не мають постійного житла і пересуваються з одного місця на інше, випасаючи худобу. Основне заняття кочівників – кочове скотарство. Курган — високий земляний насип над стародавнім похованням.
--	--

Поява та розселення людей на території України

- Близько **2—3 млн** років тому на планеті з'явилася найдавніша людина.
 - Понад **1 млн років** - на території України.
- Історію первісного суспільства за археологічною періодизацією поділяють на:
 - **кам'яний вік** (палеоліт, або давньокам'яний);
 - **мезоліт, або середньокам'яний**;

znoohistory

- **неоліт, або новокам'яний;**
- **мідно-бронзовий вік** (енеоліт, або мідно-кам'яний вік; бронзовий вік);
- **ранній залізний вік.**

- Палеоліт. Архантропи

- Територію України заселяли **архантропи** (пітекантроп, або «людина з прямою ногою»);
 - ✓ **залишків архантропів** (пітекантропів) в Україні **не знайдено**;
 - ✓ досліджено їхні **стоянки** (біля **села Королеве (Закарпаття, лівий берег р. Тиса)**).
- **Основні заняття: збиральництво та полювання.**
- Основне знаряддя праці - **рубило**. Жили **первісними гуртами**; спілкувалися за допомогою міміки та звуків.
- Знали вогонь та користувались ним, але добувати його не вміли.

- **250—100 тис. років тому** сталося значне похолодання; змінився рослинний і тваринний світ.

- **150—100 тис. років тому** архантропів змінили **палеоантропи**, або **неандертальці**;

- навчилися добувати вогонь;
- жили в печерах;
- споруджували житла, робили примітивний одяг зі шкур тварин.
- Первісний гурт змінює **дородова громада**.
- Стоянки неандертальців на території України: **печера Киїк-Коба, Крим**; стоянка поблизу с. **Молодове на Дністрі**.
- З'являються перші релігійні уявлення у формі **тотемізму**.

- **40—35 тис. років тому** з'являється людина сучасного типу – **кроманьйонець** («людина розумна» - Homo sapiens).

- Головне їхнє заняття - **загінне полювання** на мамонтів, диких коней, бізонів.
- Удосконалюються знаряддя праці: з'являються ножеподібні пластини, скребла, різці, наконечники дротиків, списів. Почалося виготовлення знарядь праці з кістки та рогу - гарпунів, наконечників, голок;

znoohistory

- житла споруджувалися із кісток та бивнів мамонта (стоянка **Мізин (Чернігівщина), Межиріч (Черкащина)**).
- Виникають невеликі **поселення**;
- формується **родова община**; утверджується **матріархат**; релігійні уявлення та вірування у формі **тотемізму, анімізму, поява магії**;
- обряди справлялися в культових приміщеннях або **святилищах (Кам'яна Могила (Запорізька обл.))**.
- Панує тип **привласнюючого господарства** (основні заняття людини: **мисливство, збиральництво, рибальство**).

- Найвідоміші пам'ятки палеоліту:

- Королеве (Закарпаття),
- Гінці (Полтавщина),
- Амвросіївка (Донеччина),
- Кирилівська стоянка (Київ).
- Мізин (Чернігівщина),

- Мезоліт

- Винайдено першу механічну зброю — лук і стріли; відбувся перехід від загінно-облавного до індивідуального мисливства.
- Заняття:** рибальство(спочатку гарпуном, списом, а далі вудкою, сітями) та річкове збиральництво; людина приручає собаку.
- Удосконалюється техніка обробки каменю:** виготовляються **мікроліти** («мікро» - малий) - пластини завтовшки 1мм, - які вкладалися в основу з кістки або дерева (наконечники списів, стріл, гарпунів, ножі).
- Люди навчилися виготовляти плоті, човни.**
- Виникає плем'я.**

- В Україні - понад 400 стоянок

- Фатьма-Коба**
- Мурза-Коба - Крим;**
- Білолісся,**
- Мирне - Північне Причорномор'я;**
- Дробишеве - Сіверський Донець;**
- Бородянка - Київщина**

- Неоліт

- Виникає скотарство і землеробство; земля оброблялася **мотиками**, виготовленими переважно з **кістки й рогу**, зерно подрібнювалося **кам'яними зернотерками**.
- Приручено майже всіх **свійських тварин (бика, козу, вівцю, свиню)**. Худоба стає також тягловою силою.
- Розвиваються засоби пересування: винайдено колісний транспорт і вітрильний човен.
- Удосконалюється техніка обробки каменю, з'являються такі способи, як розпилювання, шліфування, свердління.
- **З'являється кераміка - глиняний посуд.**
- З'являється прядіння та ткацтво (**винайдено ткацький верстат**).
- **Неолітична революція - перехід суспільства від привласнюючих форм господарства (мисливства, рибальства, збиральництва) до відтворюючих (землеробства й скотарства).**
- ✓ Ранньородова громада мисливців і рибалок **змінюється** пізньородовою громадою землеробів-скотарів та скотарів-рибалок;
- ✓ **завершується формування племені** (ознаки племені: родинні зв'язки між членами, поділ на роди, територія, спільна господарська діяльність, мова, самосвідомість і самоназва, звичаї та обряди; поява органів влади).
- Формуються уявлення про **божества** (замість уявлень про **духів**). З'являються **міфи**; посилюється віра в **потойбічне життя**.
- Розвивається **наскельний живопис** (зображення на плитах **Кам'яної Могили** (над **р. Молочна поблизу Мелітополя Запорізької обл.**)).

- Енеоліт.

- Людина опановує перші метали - мідь і золото.
- **Утверджується відтворююче господарство:** виникає орне землеробство з використанням тягової сили — бика; **розпочалося вирощування** майже всіх **зернових та садово-городніх культур**.
- **Коня привчають до верхової їзди;**
- Залежно від природних умов одні групи населення займалися **землеробством**, а інші — **скотарством**.
- Розвиток господарства сприяв майновому і соціальному розшаруванню: виокремлення родоплемінної знаті.
- наростають **міжплемінні сутички**.

- **Трипільські племена: 1895 р.**

- ✓ київський археолог В. Хвойка відкрив поселення стародавніх людей поблизу с. **Трипілья на Київщині**. **Трипільські селища** були **маленькі** (до 10 жител), **середні** (до 30 жител) і **великі** (до 1000 жител).
- ✓ Великі трипільські поселення - протоміста (**Майданецьке, Доброводи, Тальянки на Черкащині**).
- ✓ Трипільські будівлі у поселенні були розміщені концентричними колами, розділеними радіальними вулицями.
- ✓ Основа **трипільського господарства** - **хліборобство** (виросували **ячмінь, пшеницю, просо, жито, бобові, льон, коноплі, різні городні культури**); землю обробляли **мотикою**, а також **ралою**;
- ✓ Скотарство мало приселищний характер (тримали переважно велику рогату (волів, корів) та дрібну (овець, кіз, свиней) худобу; коней було зовсім мало).
- ✓ Допоміжну роль відігравали мисливство і рибальство.
- ✓ Високого рівня досягло керамічне виробництво (пластика - керамічні статуетки).
- ✓ **Причини зникнення:**
 - раптовий **напад кочовиків**;
 - в результаті переселення **асимілювалися з іншими**;
 - **кліматичні зміни** змусили змінити землеробську основу господарства на скотарство, що призвело до кризи продовольства.
- ✓ **Основний культ** - культ плодючості, матері-прародительки - Великої Матері.

- Епоха бронзи. Занепад родового ладу.

- В Україні виникає кілька металургійних центрів (**майстерня біля с. Волоське в Надпорожжі**) з виробництва **бронзи (сплав міді й олова)**.
- У **Лісостепу** проживають **хліборобські племена**; у **Степу** - племена **кочових скотарів**.
- **Активно утворювалися племена** праслов'янської етнічної спільноти:
 - ✓ тшинецька, білогрудівська, чорноліська археологічні культури (Волинь, Правобережжя, Середнє Подніпров'я)
 - ✓ скотарські племена індоіранської етнічної спільноти: культура багатоваликової кераміки, зрубна, білозерська.

- Ранній залізний вік.

- Кочовики в українських землях з'явилися на початку I тис. до н.е.
- Відбулося відокремлення **ремесла** від **землеробства**.
- Період виникнення великих племінних союзів та рабовласницьких держав (Кіммерії, Скіфії, античних міст Північного Причорномор'я).
- У степах **Північного Причорномор'я** з'являються кочовики:
 - ✓ іраномовні племена кіммерійців («молокоїди»);
 - ✓ скіфів (нащадки сина Геракла і Діви Змії - Скіфа);
 - ✓ сарматів («оперезані мечем», «походили від шлюбу» скіфів з амазонками»);
 - ✓ східногерманські племена - готи та центральноазіатські племена - гуни («Кара Божа»).
- **Основне заняття:**
 - ✓ кочове скотарство;
 - ✓ займалися ремеслами (**кіммерійці першими навчалися виплавляти з болотної руди залізо**);
 - ✓ своєрідним ремеслом стає **війна**.
- **Суспільний устрій:**
 - ✓ військово-племінні союзи;
 - ✓ утвердження **патріархату**
 - ✓ **у сарматів - значні пережитки матріархату** (грецький міф про амазонок)
 - ✓ Власне державне утворення кіммерійці не створили;
- **складні політичні** державні утворення виникають:
 - ✓ у скіфів (Велика Скіфія та Скіфське царство);
 - ✓ у готів (Готська держава);
 - ✓ у сарматів (Сарматія);
 - ✓ у гуннів - державнеутворення Аттіли у Паннонії.
- **Найбільшої могутності** скіфи **досягли за царя Атея (IV ст. до н.е.)**; його влада обожнювалась, спиралася на раду старійшин та начальників, які очолювали військо;

- 513 р. до н.е. скіфи отримали перемогу над перським царем Дарієм I, а 331 р. до н.е. - військами Зопіріона, полководця Александра Македонського;
- гуни найбільшої могутності досягли за Аттіли, розбили готів, підкорили антів, здійснили походи до Центральної, Південно-Східної та Західної Європи, проти античних міст-держав, Малої Азії, Сирії, Месопотамії, але програють «Битву народів» на Каталаунських полях (451).

- **Кочові племена створили високу на той час матеріальну й духовну культуру:**

- ✓ особливою пам'яткою кіммерійської культури є кам'яні стели;
- ✓ найважливішими пам'ятками скіфів є так звані **кам'яні баби** (зображення скіфських воїнів на кам'яних плитах) та **кургани**, у яких знайдено ювелірні прикраси із золота і срібла:
- вазу (Чортомлицький курган)
- келих (курган Куль-Оба)
- золоту гривну і золотий гребінь (курган Со лоха)
- срібну чашу з прижиттєвим зображенням скіфа (курган Гайманова Могила)
- нагрудну прикрасу - пектораль (курган Товста Могила)

- **У кочовиків сформувалися складні релігійні уявлення, міфологія та обряди:**

- ✓ у кіммерійців був культ **Богині-Матері**,
- ✓ скіфи поклонялись **Мечу**;
- ✓ сармати - **Вогню**;
- ✓ **готи в IV ст. приймають християнство**;
- ✓ гуни шанували **Сонце, Вогонь**.

- Античні міста-колонії у Північному Причорномор'ї та Криму.

- Колонізація Північного Причорномор'я **була частиною** Великої грецької колонізації. Причини переселення:

- ✓ демографічне зростання населення,
- ✓ розвиток ремесла та торгівлі, пошук нових ринків збуту товарів та джерел сировини,

- ✓ соціальні та міжетнічні конфлікти,
- ✓ наростання агресії лідійців та персів.
- Середина VII-VI ст. до н.е. Виникають грецькі поліси, **найбільші з них:**
 - ✓ Борисфеніда (перше поселення, острів Березань);
 - ✓ Ольвія (сучасне смт. Парутине Миколаїв, обл.);
 - ✓ Тіра (Білгород-Дністровський Одес. обл.);
 - ✓ Херсонес Севастополь),
 - ✓ Керкінітида Євпаторія),
 - ✓ Теодосія (Феодосія);
 - ✓ Пантикапей (Керч)
- Держави складалися з міста, що було економічним, політичним та культурним центром, і хори - сільськогосподарської округи.
- Політичний устрій полісів: демократичні (Ольвія, Тіра, Херсонес) та олігархічні (аристократичні) республіки (Пантикапей); монархія (Боспорське царство).
- Античні держави припинили своє існування під ударами готів та гунів (70-ті роки IV ст. до н.е.).
- **Вищий орган полісу - народні збори** (вирішували усі найважливіші питання життя міста-держави), брали участь усі повноправні громадяни.
- **У 480 р. до н.е. Пантикапей об'єднав 20 полісів у єдине Боспорське царство.**
 - ✓ Займало територію **Керченського півострова**.
 - ✓ **Боспор - один із найбільших постачальників зерна та інших продовольчих товарів до Греції.**
 - ✓ **Криза царства зумовлена внутрішніми й зовнішніми чинниками:** боротьба за престол між спадкоємцями, переорієнтація торговельних інтересів, поглиблення економічної кризи, погіршення відносин зі скіфами, повстання скіфів під проводом Савмака (107 р. до н.е.), агресія Понтійського царства (Митридат VI Євпатор), а потім Римської імперії.

Слов'яни: походження, господарство, суспільний устрій, культура, вірування. Велике розселення слов'ян.

- Ранні писемні відомості про слов'ян є в творах **античних авторів I-VI ст. н.е.:**

- римського історика і географа Плінія Старшого, римського історика Корнелія Тацита, грецького астронома та географа Клавдія Птолемея, візантійських істориків Прокопія Кесарійського, Маврикія Стратега, Йордана, Феофілакта Сімокатти.

- **Виділяють такі періоди в розвитку слов'ян:**

- ✓ **ранніх слов'ян** (венеди (в перекл. «великий народ»), скоти), якому відповідає зарубинецька культура (правобережна лісостепова Наддніпрянина);

- мешкали на території від східних відрогів Карпат до Верхнього Подніпров'я.

- ✓ **давніх слов'ян** (склавини (празько-корчацька культура), **анти** (пеньківська та черняхівська культури)).

- Слов'яни жили невеликими селищами вздовж річок та водойм. Основним типом житла була напівземлянка з верхньою наземною і нижньою заглибленою у землю частинами. Поруч з житлами зводилися господарські приміщення та майстерні.
- Займалися землеробством, розведенням домашньої худоби, промислами (полювання, рибальство); ремеслами гончарне;
- важливу роль відігравала торгівля з Візантією, із Західною Римською імперією, грецькими містами-державами Північного Причорномор'я, країнами Азії та Близького Сходу
- Одним з перших державно-політичних утворень слов'ян був **Антський племінний союз (Антське царство. Союз розпався в 602 р.)**
- Слов'яни воювали з готами (війна короля Вінітарія з антським князем Божем), Гунами (підкорили антів), аварами, хозарами.
- Існувало два культу: обожнення сил природи та культ предків;
- **слов'яни були язичниками;** склався **пантеон богів: Даждьбог** - бог Сонця, світла і добра (навчив людей сіяти пшеницю, вирощувати хліб
- **Стилі мистецтва:** звіриний, виїмчастої емалі (Мартинівський скарб, Черкащина).
- В умовах **Великого переселення народів розпочинається Велике слов'янське розселення V—VII ст.**

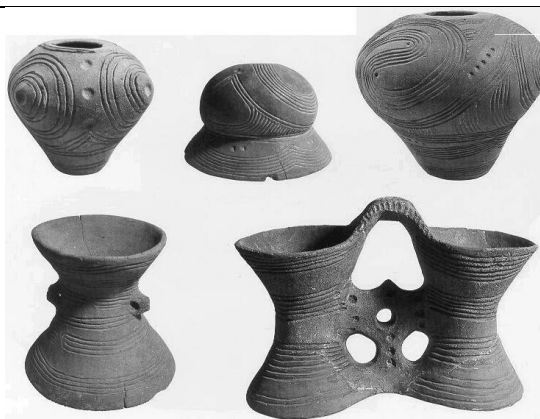
Херсонес Таврійський. Сучасний вигляд

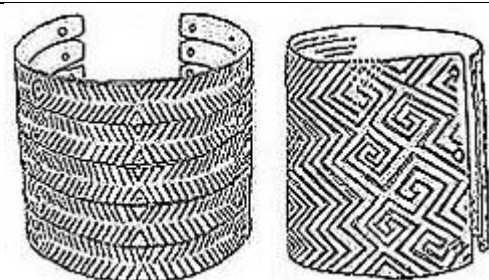
Золота пектораль з кургану Товста могила. IV ст. до н.е.

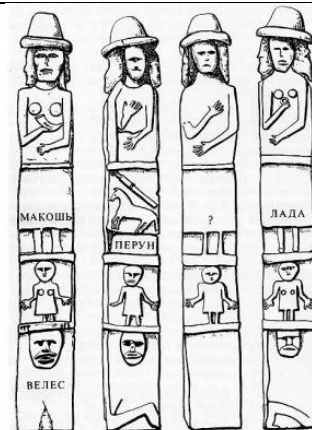
Золотий гребінь з кургану Солоха. Кінець V – початок IV ст. до н.е.

Кераміка трипільської культури (орнаментована кераміка)

Браслет із менандровим орнаментом. Мізинська стоянка.

Збруцький ідол. IX ст.

Вигляд з чотирьох боків

ТЕМА 2

VIII—IX ст. - період утворення держави у східних слов'ян. 860р. - «Аскольдове хрещення Русі». 882-912рр. - правління князя Олега. 907, 912рр. - походи князя Олега на Візантію. 912-945рр. - правління князя Ігоря. 914, 944рр. - походи князя Ігоря у Закавказзя та до Каспію. 941, 944рр. - походи князя Ігоря на Візантію. 945-964рр. - правління княгині Ольги. 964-972рр. - правління князя Святослава. 980-1015рр. — правління Володимира Великого. 988р. - запровадження християнства як державної релігії Русі. 1019-1054рр. - князювання в Києві Ярослава Мудрого. 1036р. - остаточний розгром печенігів князем Ярославом Володимировичем. 1072р. - укладено «Правду Ярославичів». 1097р. - з'їзд князів у Любечі. 1113-1125рр. - правління князя Володимира Мономаха	Алімпій - Давньоруський живописець, ювелір та лікар, чернець Києво-Печерського монастиря. Нестор (бл. 1055 р. - бл. 1113 р.) - давньоруський літописець, автор і упорядник літопису «Повість минулих літ», написав також «Житіє Бориса і Гліба» та «Житіє Феодосія Печерського». Іларіон (р. н. невід. - імовірно, бл. 1088) - церковний і політичний діяч, філософ, перший київський митрополит. Автор «Слова про закон і благодать» (бл. 1037). Племінний союз - об'єднання декількох племен; перехідний етап на шляху до виникнення держави. Князь - правитель держави на Русі. Раніше – керівник війська, племені, роду Полюддя («ходіння по людях») - збирання данини, що його проводив кожної осені чи зими великий київський князь чи його намісник. Язичництво - прадавня політеїстична релігія східних слов'ян. Християнство - світова релігія, яка виникла в I ст. і ґрунтується на вченні Ісуса Христа. Вотчина (отчина)- право приватної власності на землю, яка передавалась по спадковості, від батька до сина. Бояри - феодали, правляча еліта на Русі. Закупи - селяни, що потрапили в залежність від пана за борги (купу). Ізгої - вигнані з общини селяни, що не мали права через це користуватися общинною землею. Смерди - вільні селяни-общинники на Русі. Билини (старини) - народні речитативно-мелодійні епічні пісні соціально-побутового змісту, героїко-патріотичного характеру. Літопис - історичний твір, у якому розповідь про події
--	--

у Києві. 1113р. - прийняття Статуту Володимира Мономаха. 1125-1132рр. - князювання Мстислава Великого. 1152-1187рр. - князювання Ярослава Осмомисла у Галицькому князівстві. 1185р. - половецький похід новгород-сіверського князя Ігоря, оспіваний у «Слові о полку Ігоревім». 1187р. - перша згадка в літописі назви «Україна».	подається за роками. Фреска - техніка настінного малярства на мокрому тиньку з піску і вапна. Мозаїка — це малюнок або картина, що складається з різнокольорових шматочків одного чи різних видів матеріалу. Книжкова мініатюра - мініатюрні малюнки на рукописних книгах Русі. Шлюбна дипломатія - встановлення дипломатичних зв'язків засобом укладання шлюбів між правлячими родинами. Роздробленість - розпад київської русі на окремі удільні князівства, зміцнення їхньої самостійності. Віче - народні збори для вирішення нагальних питань.
--	--

Розселення східнослов'янських племінних союзів

- З VII ст. у джерелах зустрічаємо назву «слов'яни», які VIII-IX ст. розселилися по території Східної Європи;

- сформувалося понад **10 великих племінних об'єднань східних слов'ян**, які заселяли землі нинішніх України, Росії і Білорусі. Найбільшими слов'янськими племенами, які згадував **Нестор- Літописець у «Повісті минулих літ»**, були:

- **поляни**, що жили на Середній Наддніпрянщині,
- **сіверяни** - на р. Десна,
- **в'ятичі** - на р. Ока,
- на заході від полян — **дреговичі та деревляни**,
- по течії р. Західний Буг — **волиняни**.
- на північному заході сусідами східних слов'ян були **варяги** (племена балтів і норманів),
- на сході й півдні - кочові племена **хозарів, печенігів, болгар**, з якими східні слов'яни вели війни за контроль над річками, що слугували торговими шляхами до Візантії та країн Сходу.

Утворення Київської Русі

- Існує декілька теорій утворення Київської Русі:

- **норманська** (вчені Г. Байер, Г. Міллер): вирішальну роль у формуванні держави у східних слов'ян, які були не спроможні до самостійного державотворення, відіграли варяги;
- **автохтонна** (природно-історичного розвитку): поява держави у східних слов'ян стала закономірністю їхнього соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку (вчені В. Антонович, М. Грушевський).

- У **УІІ—VІІІ ст.** у східних слов'ян активно розгортається процес державотворення, що пов'язано з внутрішніми (соціально-економічними та суспільно-політичними) та зовнішніми причинами:

- підвищення продуктивності праці,
 - поява додаткового продукту привели до зменшення необхідності спільного обробітку землі, яка стала переходити у власність родо-племінної знаті (князів та старійшин),
 - окняжіння земель, що обумовило соціальний поділ на землевласників і залежне населення;
 - розвиток ремесла поглиблює суспільний розподіл праці, розширює обмін всередині та між громадами, активізує торгівлю й сприяє появі постійних поселень (городищ),
 - зростанню зовнішніх торгових зв'язків з **Великою Моравією, Хозарією, Візантією.**
- ✓ **Влада князя з виборної стає спадковою.**
- ✓ **Наростання агресії кочових народів також обумовило процес консолідації східних слов'ян та появи перших протодержав (Дулібський союз, VІІ ст.).**

- Наприкінці VІІІ ст. на етнічних землях України сформувалось 7 військово-політичних союзів - протодержав (княжінь): дулібів (волинян, бужан), древлян, хорватів, полян, уличів, тиверців, сіверян.

- **Причинами перетворення Києва на центр східнослов'янської держави були:**

- вигідне географічне положення на правому високому березі широкого і глибокого Дніпра, що робило його важкодоступним для нападів кочівників, та на перехресті важливих міжнародних торговельних шляхів («із варяг у греки», «із немец у булгари», **Залозний, Соляний**);
- найбільш економічно розвинутий центр військового княжіння.

Внутрішньо - та зовнішньополітична діяльність

- Першим князем - володарем Києва, згідно з писемними джерелами, був князь **Кий**.

- Літопис «Повість минулих літ» подає згадки ще про двох князів династії Києвичів: про князя **Діра** (лишилося мало свідчень) та про князя **Аскольда**, який здійснював далекоглядну політику:

- **зробив першу спробу утвердження християнства як офіційної релігії Русі (860);**
- У **882 р.** внаслідок змови волхвів (невдоволених хрещенням Аскольда) і захоплення Києва військом варязького воєводи **Олега** (регента при малолітньому новгородському князеві Ігорю, синові Рюрика) князь Аскольд загинув.

- З **882 р. у Київській Русі** утверджується нова правляча династія **Рюриковичів**.

- Володарювання **князя Олега** у Києві відзначене:

- відновленням язичницького культу, жорстокою розправою з населенням **Новгорода**, що повстало проти приєднання до Києва (місто було обкладене даниною, встановлено строки її сплати);
- успішними походами проти хозар та **Візантії (907, 911),**
- укладанням вигідного торгового договору

- **Князь Ігор Рюрикович**

- **протягом 913-914 рр.** вів війни з древлянами,
- у **915 і 920 рр.** - виступив проти печенігів, воював з уличами, прагнучи укріпити позиції Русі на торгових шляхах,
- здійснював походи у Закавказзя (у **912-913 рр.** напад на Абесгун та Сарі, а в **945 р.** - захоплено місто Берд).
- у **941 р., 944 р.** - походи проти Візантії.
- **Неупорядкованість розмірів данини стала причиною повстання древлян та загибелі князя Ігоря (945).**

- **Княгиня Ольга**

- Ставши повновладною правителькою, княгиня Ольга помстилася древлянам за смерть свого чоловіка - князя Ігоря: розправилися з послами древлян, **спалила м. Іскоростень і знищила частину його жителів (946).**
- Княгиня Ольга відмовилася від воєн, зміцнюючи власну державу мирними засобами:
 - ✓ **здійснила об'їзд майже всіх своїх володінь** (по річках Десні, Мсті, була у Новгороді, Пскові), закладала нові села, міста, призначала урядників;

- ✓ навела лад у збиранні та розмірах данини, встановивши норми податків - устави, уроки, дані, оброки, визначила місця збору данини - **погости (947)**.
- Сприяла поширенню християнства (на місцях культових відправ встановлювала хрести;
- Зміцнювала міжнародне становище Русі:
 - ✓ **957 р.** - дипломатична місія до столиці Візантії,
 - ✓ **959 р.** - союз з імператором **Священної Римської імперії Оттоном I**.

- Князь Святослав Ігорович (Завойовник)

- усе своє життя провів у військових походах, метою яких було зміцнення Київської Русі, забезпечення вільної торгівлі з країнами Сходу, країнами Подунав'я, ліквідація зовнішньої загрози на кордонах держави:
 - ✓ **підкорив в'ятичів (964)**, завершивши об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва;
 - ✓ приєднав **Тьмутаракань та Прикубання**, розгромивши ясів та касогів;
 - ✓ здійснив вдалі походи проти волзьких булгар;
 - ✓ розгромив Хозарський каганат (знищив фортецю Саркел (Білу Вежу)) і оволодів важливим шляхом по р. Волга (**965**);
 - ✓ **походи на Балкани (967—968 р. - розгромив болгар під Доростолом і зайняв 80 міст; 970—971 рр. - зазнав поразки під Аркадіополем, взятий в облогу в Доростолі)**,
 - ✓ прагнув посилити позиції язичництва (нищив християнські храми, переслідував християн) та зміцнити свою владу на місцях (на київський престол призначив свого сина Ярополка, у Древлянську землю - Олега, у Новгород - Володимира (969)).
- ✓ **Загинув у битві з печенігами 972 р.**

Князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Запровадження християнства як державної релігії

- Володимир Святославович (980).

- приєднав міста Червенської Русі (Червень, Бузьк, Белз, Перемишль, що належали «ляхам»), землі ятвягів (жили між Німаном та Західним Бугом (980-984));
- провів реформи:

- ✓ адміністративну (ліквідував племенні княжіння, поділив країну на 8 округів та на волості, на чолі яких поставив своїх 12 синів або довірених осіб);
 - ✓ військову (за службу надавав у власність землю),
 - ✓ оборонну (будівництво фортець навколо Києва, опорні пункти в боротьбі з печенігами - Змієві вали);
 - ✓ судову (розмежував княже й церковне судочинство), правову (приймається «Устав Земляний»),
 - ✓ фінансову (карбування златників та срібників, на яких зображено тризуб);
 - ✓ релігійну: **980 р.** - запроваджено «Володимирове шестибожіє»,
 - ✓ **988 р. утверджує християнство за візантійським обрядом**
- Зовнішня політика князя Володимира відзначена:
 - ✓ успішним походом проти волзьких булгар (985), вдалою боротьбою з печенігами (поєдинок Кирила Кожум'яки з печенігом),
 - ✓ допомогою візантійському імператору Василю та одруженням з візантійською принцесою Анною (облога Корсуня й хрещення князя);
 - ✓ **започаткуванням шлюбної дипломатії.**
 - **За часи правління Володимира Святославича** Руська імперія стала однією з наймогутніших європейських держав, яка істотно впливала на міжнародні відносини.

- Історичне значення запровадження християнства:

- зміцнило центральну владу князя; сприяло утвердженню єдиного світогляду та єдиної ідеології;
- підносило міжнародний авторитет Київської Русі;
- активізувало політичні, економічні, військові, культурні зв'язки з країнами християнського світу;
- сприяло бурхливому розвитку торгівлі;
- поширювало кам'яне будівництво, малярство, писемність та освіту, книгописання;
- гуманізувало мораль і культуру; навчало милосердя, пошани та любові до ближнього.

- По смерті князя Володимира тривала боротьба між його синами завершилася перемогою Ярослава (1019 р. - битва на р. Альта) та угодою з Мстиславом (1026), за якою Русь поділено на правління між братами по р. Дніпро (Правобережжя з Києвом - Ярослав, Лівобережжя з Черніговом та Тмутараканню - Мстиславу);

- їхніми спільними зусиллями приєднано Червенську Русь (Перемишль, Червень, Белз).

- З **1036 р.** Ярослав став єдиновладним володарем Русі, зміцнював єдність та централізацію управління державою:

- продовжував будівництво захисних споруд на кордонах Київської Русі проти кочових орд, фортець-залог навколо Києва.
- упорядкував правові норми («Найдавніша правда», або «Правда Ярослава» (1016), «Покон вірний» (1024-1026));
- сприяв посиленню самостійності церкви (обрання вперше митрополитом русича Іларіона (1051), церковному будівництву (Софія Київська, церкви Св. Ірини, Св. Георгія));
- розвитку літописання (завершено літописний Київський звід), освіти (засновує школи), книгописання (засновано скрипторії);
- став фундатором однієї з найбільших книгозбірень («бібліотека Ярослава Мудрого»).
- Міжнародне становище поліпшував: укладанням династичних шлюбів (називали «тестем Європи»);
- Приєднав фінські племена чудь, ведь, іжора;
- вів успішну боротьбу з печенігами (на честь остаточного розгрому збудував Софію Київську (1037)).
- Напружені відносини з Візантією вилилися у війну (1043-1046);
- Ярослав уклав вигідний шлюб сина Всеволода з візантійською принцесою Анастасією (від цього шлюбу народився видатний державець Володимир Мономах).
- **«Руська Правда»** охороняла приватну власність та її власника, закріпивши нерівноправність осіб різних соціальних верств;
- З метою припинення міжусобиць князь Ярослав запроваджує принцип послідовної передачі верховної влади (київського престолу) по-старшинству:
 - ✓ від старшого брата до молодшого;
 - ✓ розподіляє Русь між синами на окремі володіння - уділи.

Правління Ярославичів

- Після смерті Ярослава Мудрого престолонаслідування велико-княжого столу відбувалося по старшинству:

- **Київ** разом з багатою Київською землею переходив до старшого сина **Ізяслава**;
- **Чернігівська земля** - **Святославу**,
- **Переяславська** - **Всеволоду**.

- Виконуючи батьків заповіт, брати уклали **союз про спільне правління Руссю** - склався **тріумфірат, проіснував 15 років і розпався** за таких обставин:

- повстання киян, обурених поразкою князів у битві з половцями на р. Альта (**1068**)
- таємна втеча Ізяслава з Києва та повернення до влади при підтримці польського короля Болеслава II Сміливого (**1069**).
- На Вишгородській нараді було затверджено «Правду Ярославичів» (**1072**), яка запобігала сутичкам між різними верствами населення, захищала права можновладців (життя яких уже захищалося подвійними вірами (штрафами), посилила особисту відповідальність за порушення законів).
- **Конфлікт 1073 р. і вигнання князями Святославом і Всеволодом князя Ізяслава з Києва.**

- Наступні десятиліття відзначені наростанням міжкнязівських уособиць.

- **Покласти їм край мав перший об'єднавчий з'їзд князів у Любечі (листопад 1097 р.),** учасники якого ухвалили організувати спільний похід проти половців та припинити уособиці, скасували порядок престолонаслідування, запроваджений Ярославом Мудрим, та запровадили принцип: **«Хай кожний тримає отчину свою»** (кожний князь повинен володіти тими землями, які успадкував від батька, а розв'язувати спільні справи мали княжі з'їзди).

Князювання Володимира Мономаха та його сина Мстислава в Києві

- Князя Володимира Мономаха запрошено до Києва на правління в умовах **народного повстання 1113 р.**, спричиненого смертю князя Святополка Ізяславича, що підтримував лихварів.

- Володимир Мономах підкорив своїй владі удільних князів, затвердив **«Статут Володимира Мономаха»** (доповнення «Руської правди»);

- обмежив дії лихварів (встановлено максимальний відсоток для лихварів);
- надав привілеї купцям, поліпшив становище міської бідноти
- написав знамените **«Повчання дітям» (1096)**;

- проводив успішні походи проти половців (83 походи).

- Політику по збереженню єдності Русі продовжував князь Мстислав

Володимирович: рішуче придушував міжусобиці князів; підтримував розвиток міст та ремесел, торгівлі; сприяв церковному будівництву (церква Богородиці Пирогощі у Києві); підтримував союзницькі відносини з Візантією, шукав порозуміння з Польщею й Угорщиною.

Політична роздробленість (друга третина XII — середина XIII ст.)

- це закономірний етап подальшого розвитку феодальної держави, що був обумовлений такими причинами:

- великими розмірами території держави, відсутністю сталого порядку престолонаслідування, зростанням великого землеволодіння, його вотчинної форми;
- зміцненням власності на землю місцевих князів та бояр, інтереси яких перестають збігатися з інтересами великокнязівської влади, наростанням місцевого сепаратизму;
- розвитком ремесел, торгівлі та міст, які поступово з економічних центрів земель перетворювались у політико-адміністративні центри уділів, що вступали у суперництво з Києвом за першість;
- подальшим етнічним розвитком різноплемінного населення, що потребував оформлення власної державності.

- Наймогутнішими на території сучасної України були **Київське, Чернігово-Сіверське, Переяславське, Волинське і Галицьке князівства.**

- **Київське князівство** - одне з найбільш економічно розвинutih (існувало 80 міст; населення Києва - 50 тис. чол.)
 - ✓ загальнодинастична спадщина,
 - ✓ володіння Києвом визначало першість серед князів, тому тривала постійна боротьба між князями за стольний град (**протягом 1146-1246 рр. 24 князі 47 разів займали київський стіл**);
 - ✓ церковний та релігійний центр (резиденція митрополита);
 - ✓ центр міжнародної торгівлі.
 - ✓ Найбільшого погрому зазнає **1169 р.**, коли місто захопив володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський (вивіз чудотворну ікону Вишгородської Божої Матері).
 - ✓ **Остаточно розпадається на окремі уділи після загибелі князя Мстислава Романовича у битві з монголами на р. Калка (1223)**

- ✓ **. Після спустошення ордами хана Батия Київ перестав існувати як політичний центр держави.**
- **Переяславське князівство** потерпало від постійних нападів кочових племен, що негативно впливало на його економічний розвиток (25 міст), і тому воно постійно потребувало воєнної, продовольчої та фінансової допомоги спочатку від київських, а згодом від володимиро-суздальських князів.
 - ✓ **До кінця XIII ст.** не мало власної династії: у ньому правили або претенденти на київський стіл, або князі, які отримували його як компенсацію за відмову від київського престолу.
 - ✓ Найбільшого піднесення досягає за 20-річного князювання Володимира Глібовича, з іменем якого в літописі пов'язана перша згадка назви **«Україна» 1187 р.**: **«За ним же Україна багато потужила»** (писав літописець про смерть князя).
- **Чернігове-Сіверське князівство** - одне з найбільш економічно розвинutih після Київського (**46 міст**);
 - ✓ політичне життя визначалося боротьбою представників двох династій (Давидовичів та Ольговичів), які неодноразово залучали до неї половців (укладали династичні шлюби з ними);
 - ✓ чернігівські Давидовичі - орієнтувались на Київ, новгород-сіверські Ольговичі - прагнули відокремлення від Києва.
 - ✓ Чернігів - важливий центр ремесла, торгівлі, релігійного життя.
 - ✓ Остаточно розпадається на окремі уділи в середині XIII ст.
 - ✓ Однією з відомих подій у житті князівства другої половини XII ст. був невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців у 1185 р. (присвячено видатний твір давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім»).
- **Галицьке князівство** в окремий уділ оформлюється наприкінці XI ст., коли підкарпатські землі об'єднав князь Володимирко та переніс столицю князівства з Перемишля до Галича на р. Дністер.
 - ✓ Найбільшої могутності досягло за князя Ярослава Осмомисла
- **Волинське князівство до середини XII ст.** - спадковий домен київських князів, потім Мономаховичів.
 - ✓ Найбільшої могутності досягає за князя Романа Мстиславовича

Софійський собор у Києві. Перша половина XI ст.

Спасо-Преображенский собор в Чернігові. 1036. Сучасний вигляд.

Успенський собор Києво-Печерської лаври. 1073 – 1078. Сучасний вигляд.

Михайлівський Золотоверхий собор Михайлівського монастиря в Києві. 1108 – 1113. Сучасний вигляд.

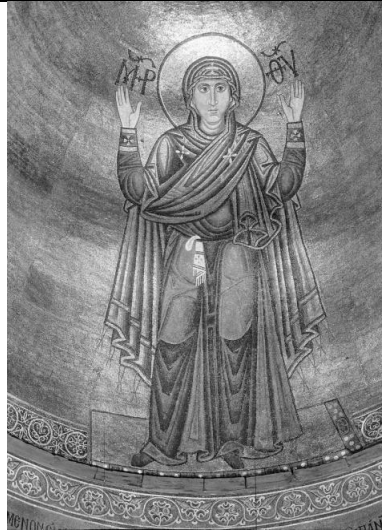
П'ятницька церква в Чернігові. Кінець XII – початок XIII ст.

Вишгородська ікона Богородиці.

Свенська ікона Богородиці з Антонієм і Феодосієм Печерськими

Мозаїки Богоматері Оранти та Христа Вседержителя із Софійського собору в Києві. Перша половина ХІст.

Євангеліст Лука. Мініатюра з Остромирового Євангелія. 1056 – 1057.

Родина князя Святослава Ярославовича. Мініатюра з «Ізборника» 1073р.

ТЕМА 3

1199р. - утворення об'єднаної Галицько-Волинської держави.

1199-1205рр. - князювання Романа Мстиславича.

1223р. - битва на р. Калка.

1240р. - оборона Києва, похід проти Галицько-Волинського князівства.

1238-1264рр. - князювання Данила Галицького.

1253р. - коронування Данила Галицького.

1264-1302рр. - князювання Лева Даниловича.

1301-1308рр. - князювання Юрія Львовича.

1308-1323рр. - князювання братів Андрія та Лева II.

1323-1340рр. - князювання Юрія II Болеслава.

1340р. - утвердження Любарта на Волині.

1340-1382рр. - війна Литви та Польщі за українські землі.

1349р. - захоплення Галичини польським королем Казимиром III. Загибель Галицько-Волинської держави.

Роман Мстиславич (бл. 1152 - 19 червня 1205) - сучасники писали: «Був він державцем всієї Руської землі... кидався був на поганих, як той лев... і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха» .

Данило Романович (Галицький) (1201—1264) - правитель Галицько-Волинського князівства, про нього сучасники писали: «Був князем добрим, хоробрим, мудрим, який спорудив городи многи, і церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, та братолюбством він світився був із братом своїм Васильком...».

Лев I - син Данила Галицького, правитель Галицько-Волинського князівства 1264-1301 рр.

Юрій I Львович (1252 або 1257 - 1308) - король Руський, після його смерті закінчився розквіт Галицько-Волинського королівства. Про нього писали «Муж мудрий і добрий, до духівництва щедрий, під його правлінням Русь славилася досягненнями миру і достатку

Юрій II Болеслав - останній правитель Галицько-Волинського князівства 1325-1340 рр.

Баскак - намісник монгольського хана, який збирав податки з підлеглого населення

Ярлик - грамота на князювання, яку видавав монгольський хан руським князям.

- **1199 р. князь Роман** Мстиславович об'єднує волинські і галицькі землі в єдину — Галицько-Волинську державу, яка протягом наступних 120 років виступає спадкоємницею державотворчих традицій Київської Русі, забезпечивши неперервність процесу державотворення на землях сучасної України.

Галицько-Волинська держава

- Здолавши боярську опозицію, після 33-річної боротьби за владу **Данило Романович** (Галицький) знову об'єднує Галич і Волинь в єдину державу (**1238**).

- У внутрішній політиці князь Данило продовжував політику батька:

- підтримував розвиток ремесел, торгівлі, зміцнював міста, розбудовуючи нові: Львів (названий на честь сина Лева, **1256**), Холм (**1237**),
- дбав про православну церкву (**1246** - заснував Галицьку митрополію); приєднав Київ (призначивши намісником воєводу Дмитра);
- укріплював фортеці, відбудовував зруйновані монголами міста, переозброював військо (замінив легко-озброєну кінноту на важкоозброєну).

- **Зовнішня політика відзначена:**

- розгромом німецьких хрестоносців під Дорогочином та об'єднаних польсько-угорських військ у битві під Ярославом (**1238**) (забезпечило придушення боярської опозиції);
- приєднанням земель ятвягів та Люблінської землі; шлюбною дипломатією;
- відносинами з монголами:
- **1245-1246 рр.** змусив особисто присягнути на вірність хану Батию (отримав ярлик на правління, що уберігало його володіння від збору данини баскаками
- **1253 р.** - коронація в Дорогочині та прийняття пропозиції **Папи Римського Іннокентія IV** щодо поширення католицизму в обмін на організацію хрестового походу європейських монархів проти монголів (проект залишився нереалізованим, Данило зрікся корони);

Галицько-Волинська держава за наступників князя Данила

- **Лев Данилович (1270- 1301):**

- Львів обрав столицею, укріпивши його;

- здійснював спільні походи з монголами проти Польщі (здобув Люблін), Литви та Угорщини, приєднав Закарпаття з Мукачевом, Ужгородом;
- залежність від Золотої Орди звів до участі у військових походах монгольських ханів.

- **Князь Юрій (1301-1308)** переніс столицю до м. Володимир-Волинського, прийняв титул короля, відновив Галицьку митрополію (**1303 р.**), підтримував розвиток міст, ремесел, торгівлі.

- **Сини князя Юрія - Андрій та Лев (1308-1323)** - останні представники чоловічої лінії роду Романовичів, правили разом; мали союзи з хрестоносцями-тевтонцями, Польщею та Литвою, вели постійну боротьбу із Золотою Ордою (загинули під час битви); князювання відзначено втратою частини Закарпаття (Мукачевщину захопила Угорщина), Берестейської та Дорогочинської земель (захопила Литва).

- **князь Болеслав-Юрій II (1323— 1340)**, прийнявши православ'я, підтримував поширення католицизму, обмежив склад боярської думи, у найбільші міста замість воєвод і тисяцьких призначив своїх намісників, чинив свавілля щодо бояр, міщан; Провів спільний похід з монголами проти Литви під тиском Угорщини і Польщі (передавав право на галицько-волинські землі польському королю Казимиру III) та мусив укласти Вишеградську угоду в **1337р.**, що стало причиною змови бояр та отруєння князя.

- **1349р.** Галичину захопив польський король Казимир III. З цього часу ці землі стають ареною боротьби між Литвою та Польщею, а **1387 р.** польська королева Ядвіга остаточно приєднує Галичину і Західне Поділля до Польщі.

- Галицько-Волинська держава припиняє своє існування.

- **1340р.** на Волині утверджується литовський князь Любарт, син князя Гедиміна; його правління характеризувалось:

- підтримкою православної віри, будівництвом храмів, заохоченням розвитку ремесел, міст, торгівлі;
- перенесенням столиці до м. Луцька та будівництвом нового замку.

Монгольське лихоліття. Золотоординське панування

- **1223 р.** монголи вторглись у Крим, захопили місто Сурож (Судак) і рушили в половецькі степи, де у битві на р. Калка розгромили об'єднані половецько- руські війська.

- **1239 р.** рушила на Південно-Західну Русь: заволоділа Переяславом, захопила Чернігівську землю

- восени **1240 р.** зруйнувала Київ; останнім місцем оборони киян стала Десятинна церква (за мужність хан Батий дарував життя воєводі Дмитру).

- **1241 р.** - похід монгол у Галицько-Волинську Русь (захопили Кам'янець, Ізяслав, Володимир, Галич, але не могли здобути добре укріплені Кременець і Данилів).

- Знекровлені руські князівства продовжували боротьбу із золоординським пануванням: протягом **1252-1256 рр.** князь Данило Галицький отримує перемогу над монголами, очоленими Куремсою, але вже **1256-1258 рр.** зазнає поразки від війська на чолі з Бурундаєм;

- Спільними діями руських і литовських князів проти монголів Русі вдалося ліквідувати залежність від Золотої Орди:

- **1362 р.** — у битві на р. Сині Води литовсько-руські війська на чолі з князем Ольгердом розгромили трьох «царків татарських».
- **1397, 1398 рр.** - переможні походи князя Вітовта (досягнуто гирл Дніпра та Дону). Наприкінці XIV ст. хан Тохтамиш передає управління руськими землями литовському князю Вітовту (незважаючи на його поразку від монголів у битві на р. Ворскла **1399 р.**), в результаті чого Русь остаточно звільняється від монгольського іра.
- Боротьба князівств Північно-Східної Русі проти монголів продовжувала тривати, незважаючи на перемогу Дмитра Донського **1380 р.** на Куликовому полі, аж до **1480 р.** - «стояння на р. Угрі» (коли Ахмед-хан так і не наважився форсувати річку і вчинити похід).

- Золотоординське панування:

- руські князівства увійшли окремим улусом (округом) до складу монгольської держави хана Батия - Золотої Орди;
- князі визнали себе васалами Золотої Орди і платили 14 видів данини
- збиранням данини займалися баскаки, бесермени (ханські переписувачі, що отримали право відкупку даниною) або князі, що отримали від хана ярлик (ханська грамота на княжіння);
- контроль за діями князів покладался на баскаків (ханських воєвод-намісників); будь-який опір жорстоко придушувався;

- за несплату данини людей забирали у рабство. З **кінця XIII ст.** збір данини хани передали місцевим князям.

- Причини завоювання земель Русі ордами Батия:

- міжкнязівські уособиці;
- розрізненість дій руських князів;
- висока дисциплінованість монгольського війська;
- нова тактика монгольського війська діяти невеликими кінними загонами;
- використання монголами техніки для штурму міст (стінобитні машини, тарани, катапульти)

Успенський собор у Володимирі. 1160.
Реконструкція. Сучасний вигляд.

Церква святого Пантелеймона поблизу
Галича. Кінець XII ст.

Холмська ікона Богородиці
(візантійська традиція) XI ст.

Дорогобузька ікона Богородиці.
Остання третина XIII ст.

ТЕМА 4

1362р. - перемога Ольгерда над татарами на р. Сині Води. 1385р. - укладення Кревської унії. 1387р. - остаточне включення Галичини до складу Польщі. 40-і роки XV століття – утворення Кримського ханства.. 1410р. - Грюнвальдська битва. 1413р. - Городельська унія. 1435р. - битва під Вількомиром. 1478 р. – визнання Кримським ханство васальної залежності від Османської імперії. 1489р. - перша згадка про козаків. 1514р. – битва під Оршею.	Ольгерд - литовський князь, який приєднав до Литви на українські землі (Київщина, Чернігово-Сіверщина та ін. Вітовт, Вітаутас (1350—1430) — великий князь литовський, виступав проти умов Кревської унії 1385 р., боровся за політичну незалежність Литви від Польщі, ліквідував на території України найбільші удільні князівства, вів тривалу боротьбу з татарами. Свидригайло (р. н. невідомий - 1452) - великий князь литовський, вів тривалу боротьбу із Сигізмундом за владу в Великому князівстві Литовському, в якій його підтримували українські князі. Острозький Костянтин (1526-1608) - найвпливовіший князь, який, послідовно захищаючи українські політичні права, став одним із лідерів опозиції, яка не підтримувала укладення Люблінської унії 1569 р. Хаджі-Гірей (р. н. невідомий - 1466) - татарський хан, родоначальник династії Гіреїв, засновник Кримського ханства. Юрій Дрогобич (Котермак) - український філософ, астроном, астролог, перший український доктор медицини. Шляхта - суспільний стан у Польщі, Литві та Україні (XIV-XVIII), який походив від лицарства і мав право на носіння зброї та наслідування земельної власності, отриманої за військову службу. Магдебурзьке право - середньовічне міське право, за яким міста звільнялися від управління і суду великих земельних власників та створювали органи місцевого самоуправління. Магістрат - в українських містах, що дістали магдебурзьке право, орган міського врядування. Цех - об'єднання ремісників одного чи кількох фахів, яке складало замкнуту корпорацію, яка захищала їхні станові і професійні інтереси. Дике поле - назва слабо заселених причорноморських степів України. Землі Дикого поля були знелюднені внаслідок постійних турецько-татарських нападів
---	---

Українські землі в другій половині XIV - середини XVI ст

- З XIII ст. Велике князівство Литовське (ВКЛ) розпочинає поширювати свою владу на сусідні землі

- Таким чином, у результаті «тихої експансії» («мирного приєднання») 90% усіх земель ВКЛ складали тоді східнослов'янські землі, які перебували на вищому економічному та культурному рівні, ніж Литва.

- **Причинами** такого швидкого підпорядкування руських князівств було:

- їх ослаблення в результаті монгольського нашествия;
- прагнення руських князів заручитись підтримкою ВКЛ у боротьбі з монголами;
- ослаблення Золотої Орди.

- **Політика ВКЛ** на **першому етапі** характеризувалася принципом «старини не рушимо, новизни не вводимо» і тому ВКЛ:

- перейняло у руських земель систему адміністративного устрою, судочинство, військову організацію, руську мову як державну, прийняло християнство за православним обрядом;
- на **другому етапі**: з 90-х років XIV ст. повело політику, спрямовану на ліквідацію автономного устрою українських земель удільних князівств.

- **14 серпня 1385 р.** - укладено **Кревську унію** (союз) між ВКЛ та Польським королівством у м. Крево. **Причинами укладання** її було:

- прагнення князя Ягайла заручитися підтримкою в боротьбі за владу (порушивши принцип старшинства та зайнявши великокнязівський престол, спричинив виступ проти нього Ольгердовичів та Вітовта), вступити у військово-політичний союз з Польщею проти Тевтонського ордену;
- домагання Польщі поширити свою владу на литовські та руські землі;
- намагання римо-католицької церкви поширити свій вплив на литовсько-руське населення. За **умовами угоди**: великий князь литовський **Ягайло** ставав одночасно польським королем, одружившись з польською королевою **Ядвігою**, приймав католицьку віру, яку зобов'язувався поширити на все населення держави;
- повинен був «на віки вічні приєднати до Польщі свої литовські та руські землі». **Кревської унії** стало загострення боротьби між прихильниками литовсько-руського альянсу та прихильниками польсько-католицької орієнтації (між православною та католицькою шляхтою): **1386р.** повстання проти Ягайла підняв князь полоцький Андрій Ольгердович, але зазнав поразки;

- Внаслідок перемоги литовсько-польсько-руських військ (очолювали князі Ягайло та Вітовт) у **Грюнвальдській битві (1410)** над рицарями-тевтонцями було укладено **Городельську унію (1413)**, за умовами якої:

- ВКЛ зберігало автономію, князь Вітовт визнавався довічно великим князем;
- православна Литовська шляхта урівнювалась у правах зі шляхтичами-католиками (але не мала права посідати державні посади);
- українські землі полишались у складі ВКЛ.

- З **1430 р.** боротьбу проти посилення Польщі (за володіння Поділлям) очолив лідер православної опозиції князь **Свидригайло Ольгердович**, але невдалі його військові дії (втрата Кам'янця, Володимир-Волинського, облога Луцька) та активна підтримка ним православної шляхти викликали невдоволення шляхтичів-католиків (обирають великим князем литовським **Сигізмунда Кейстутовича**), що призвело до його поразки у **битві під Вількомиром 1 вересня 1435 р.** (13 князів було вбито, а 40 потрапило в полон).

- Після періоду тимчасових поступок православної опозиції (відновлення автономії князівств у 20-30 роках XV ст.) литовський уряд остаточно взяв курс на ліквідацію автономії українських земель:

- **1452 р.** - ліквідовано **Волинське князівство**,
- **1471 р.** - ліквідовано **Київське князівство**.
- Останніми спробами відстояти автономію українських земель стали: «**змова руських князів**» **1481 р.** - невдалий виступ князів Михайла Олельковича, Федора Бельського; зазнало поразки **повстання Михайла Глинського** (1508).

- З першої половини XIV ст. **розпочинається експансія Польського королівства** на українські землі:

- протягом **1340-1349 рр.** - польський король Казимир III оволодіває Сяноцькою землею, Галичиною, частиною Волині;

- в результаті польсько-угорсько-литовської боротьби протягом **1350-1380-х** років Польща закріплює за собою Галичину.

- **1387 р. — Галицько-Волинська держава припинила своє існування.**

- Політика польського уряду на інкорпорованих українських землях передбачала ліквідацію автономії земель:

- поширюється польський адміністративно-територіальний устрій
 - ✓ **1434 р.** - утворено Руське (Галицька земля) та Подільське (Поділля) воєводства;
 - ✓ **1462** - Белзьке воєводство (Белзька земля));
- запроваджуються норми польського права та польське судочинство (**1434 р.** - королівський привілей про запровадження польських законів та урівняння місцевої шляхти з польською);

- відбувається сприяння католицизму; активізується полонізація населення (офіційною мовою стає латинська).

- **Отже, до складу Польського королівства на середину XIV ст. увійшли такі українські землі: Галичина, Західна Волинь, Західне Поділля.**

- **У першій половині XI ст.** почалося поступове захоплення Угорським королівством **Закарпаття:**

- **1015 р.** - король Стефан I приєднує **Північне Закарпаття;**
- **1030 р.** — король Іштван I приєднує **Південне Закарпаття;**
- остаточно ці території були включені до складу королівства в середині **XIII ст.** Відтоді аж до **XX ст.** ці землі були північною прикордонною областю цього королівства.
- Угорські королі перетворили Закарпаття на свій домен, поширивши угорський адміністративно-територіальний устрій (край поділено на **комітати** та **жупи**), роздавали землю угорським феодалам та позбавляли українське населення будь-яких прав, запроваджуючи **кріпацтво**; підтримували колонізацію земель **волохами, німцями, словаками, угорцями.**
- Внаслідок поразки Угорщини в битві з турками під **Мохачем (1526)** **Східне Закарпаття ввійшло до складу Семиграддя** (Мукачеве, Берегове, Севлюш, Хуст, Тячев), а **Західне Закарпаття - до складу Австрійської монархії** (Ужанський комітат).

- З **1514 р.** разом з Молдавським князівством потрапляє під владу **Османської імперії** (перебувала до **1774 р.**), на її території було утворено військово-адміністративну одиницю - **Хотинську райю.**

- **1498 р.** Молдавське князівство приєднує й **Галицьке Покуття.**

- **У XIII-XIV ст.** політичне життя півострова Крим визначали три державні утворення:

- **генуезьке володіння**
- **князівство Феодоро**
- **Кримське ханство**, яке з **1449 р.** в умовах політичної роздробленості **Золотої Орди** та при підтримці **литовських князів** стає **незалежною державою**, але **1478 р.** хан **Менглі-Гірей** визнав себе васалом турецького султана.

- **1482 р.** кримські татари здійснюють перший похід на українські землі: спустошують **Правобережну Україну**, **руйнують Київ**, захоплюють яsir (населення для продажу в рабство).

- **Протягом 1450-1556 рр.** татари здійснюють 86 походів. Організатором боротьби проти татарських нападів у **першій половині XVI ст.** виступає князь **Костянтин Острозький** («некоронований король Польщі»), який організував 60 походів і завдав

поразки у битвах під **Вишневцем на Волині (1512)** та під **Ольшаницею на Київщині (1527)**.

- **Головною силою, що протягом наступних століть захищатиме українське населення від татаро-турської загрози, стане українське козацтво.**

Соціально-економічне життя

- Розвиток культури та освіти **XIV—XVI ст. Занепад Київської Русі та Галицько-Волинської держави**, а також укладення **Кревської унії**, **поразка Свидригайла Ольгердовича** обумовили втрату руськими князями свого панівного становища.

- Унаслідок зближення князівської верстви із представниками інших привілейованих станів утворюється єдиний привілейований стан - **шляхта** (у Західній Європі - **дворянство**).

- У шляхетському середовищі існувало розшарування. Найвище становище посідали **князі** - найбагатша частина шляхти, нащадки удільних князів, у їхніх володіннях діяло княже право з власними податками і судом (**відомі княжі роди Острозьких, Вишневецьких, Корецьких, Чарторийських, Збараських, всього 50**).

- За князями в суспільній ієрархії перебували **пани** (володіли власною вотчинною землею), потім - **зем'яни** (середня шляхта, що отримала землю за військову службу із власним загоном) і **панцирні бояри** (дрібна шляхта, служила особисто). Втративши землю, шляхтичі потрапляли до розряду **шляхти-голоти**.
- За **Першим Литовським статутом (1529)** шляхту не можна було карати без суду та відбирати землю «**без вини**».

- **Наприкінці XV - на початку XVI ст.** містам надавали **магдебурзьке право**, за яким містом керував **магістрат** - орган, що об'єднував раду (адміністративний, а також судовий орган із цивільних справ та здійснювала судочинство у кримінальних справах); раду очолював **бургомістр** (обирався радою на квартал), а на чолі лави був **війт** (обирався тільки зі шляхтичів).

- **Магдебурзьке право вперше отримало в Україні м. Володимир-Волинський (1324), потім Сянок (1339), Львів (1356), Кам'янець (1374), Київ (1494).**

- **Розвиткові ремесла** сприяло створення **цехів** (об'єднання вільних ремісників однієї або кількох спеціальностей), на чолі яких стояли виборні **цехмістри**

- **Основними видами торгівлі були ярмарки** (проводились кілька разів на рік), **торги** (кілька разів на тиждень), існувала також **щоденна торгівля**.

- **Провідною галуззю залишалося сільське господарство.**

- Зростання попиту на зерно в Західній Європі (**друга половина XV ст.**) сприяло появі багатогалузевого господарства - **фільварку**, яке відрізнялося від **вотчинного** тим, що залежність селянства виявлялася не в **сплаті натурального чи грошового податку**, а у **вимушеній праці на панській землі** з «тяглом» та обмеженні права переходу селян до іншого землевласника (**кріпосному праві**).

- Так відбувається **процес закріпачення** (кількість «непохожих» селян з року в рік збільшується). Юридичне підґрунтя цього процесу складали:
 - 1) **рішення шляхти Галичини 1435 р.**, за яким селянин мав право піти від землевласника лише на Різдво, сплативши йому великий викуп;
 - 2) **привілей Казимира IV (1447)** - право суду над селянами у своїй вотчині;
 - 3) **«Устав на волоки» (1557)** - реформа, за якою земля сільських громад поділялася на волоки, кращі землі віддавалися під фільварки, гірші - селянам;
 - 4) **Литовські статuti (три редакції: 1529, 1566 та 1588 рр.)** - завершили юридичне оформлення кріпосного права (за селянами зберігалось лише право на володіння майном, необхідним для виконання повинностей на земельних наділах, якими вони користувалися; селянин, який прожив на землі феодала 10 років, ставав кріпаком; встановлювався 20-річний термін розшуку селян-втікачів).

Культура України XIV — середини XVI ст

- розвивалась під впливом таких чинників:
 - відсутність власної держави;
 - турецько-татарські набіги;
 - іноземний національний і релігійний гніт (ополячення, окатоличення);
 - проникнення ідей західноєвропейського Відродження (зокрема, гуманізму);
 - долучення до здобутків західноєвропейської освіти і науки.
- **Розвивалась:** книжна староукраїнська мова та українська церковнослов'янська - мова слов'яно-руська. Відбувається становлення нового уснопоетичного жанру — історичні пісні, балади, думи (розповідали про важливі історичні події та видатних діячів).
- **Освіту здобували при церквах і монастирях** (у тому числі й католицьких - латинська мова викладання), іноді в маєтках феодалів.
- **Церковне життя відзначалося надзвичайною складністю:** у Великому князівстві Литовському православна віра попервах стала панівною, але згодом через об'єднання із католицькою Польщею почала занепадати.
 - У **1347 р.** було оголошено про скасування Галицької митрополії;
 - **1371 р.** — Галицьку митрополію було відновлено польським королем.
 - **1458 р.** — відновлено Київську митрополію, яка охоплювала всі українські (разом із Галичиною) та білоруські землі й підпорядковувалася константинопольському патріархові.

- Занепадання православної віри пов'язано з князем Ягайлом та Городельською унією **1413 р.** (великі привілеї дістали католики). З укладенням Люблінської унії (**1569**) почалося стрімке ополячення й окатоличення українського населення.

Костел святого Варфоломія в Дрогобичі.
1392 – XVст.

Верхній замок у Луцьку. Друга
половина XIV ст. – XVст

Кам'янець-Подільська фортеця. XIV –
XVI ст.

Хотинська фортеця. XIII – XVI ст.

Покровська церква-фортеця в
с.Сутківцях. 1476.

Замок Паланок (Мукачівський замок).
XIV – XVII ст.

Генуезька фортеця у Судаку. 1371 – 1469.

Вірменський собор у Львові. 1363

Ікона Богородиці з пророками з церкви у Підгородцях.

Ікона святого Юрія Змієборця із с.Станілі поблизу Дрогобича

Ханський палац у Бахчисараї. 1532 – 1764

ТЕМА 5

1556-1561 рр. - Пересопницьке євангеліє. 1556 р. – заснування Д. Вишневецьким першої Січі 1569 р. – Люблінська унія. Утворення Речі Посполитої 1581 р. - вихід Острозької біблії. 1586 р. – утворення першої братської (слов'яно-греко-латинської) школи у Львові. 1576-1578 рр. - заснування князем К. Острозьким вищої школи у м. Острозі. 1574 р. - вихід першодруків Апостола І. Федоровича. 1596 р. – Берестейська церковна унія. Утворення греко-католицької церкви 1620 р. - відновлення вищої православної ієрархії. 1646 р. - вийшов у світ «Требник» П. Могили.	Острозький Костянтин-Василь - український православний князь 1526-1608 рр., магнат, воєвода Київський, культурний діяч, меценат, один з найзаможніших і найвпливовіших магнатів Речі Посполитої. Вишневецький Дмитро (Байда) - православний князь, засновник першої Запорозької Січі у 1556 р. на о. Мала Хортиця Іван Федорович (Федоров) (р. н. невід. - 1583) - видатний друкар і книговидавець. Смотрицький Герасим Данилович (р.н. невід. - 1594) - письменник, педагог, культурно-освітній і громадський діяч, перший ректор Острозької академії, автор полемічних трактатів «Ключ царства небесного», «Календар римський новий» (1587). Воєводство - адміністративна одиниця у Великому князівстві Литовському та Польщі XV-XVIII ст. Українське козацтво - соціальний стан вільних професійних воїнів, що офіційно оформився у Речі Посполитій наприкінці XVI ст. Реєстрове козацтво - козаки, які перебували на службі у польського короля й були поіменно записані в спеціальний список – реєстр Запорозька Січ - головна військова база козаків, столиця козацької держави й сама держава Старшина - привілейована верхівка українського козацтва, військове та адміністративне керівництво Запорозької Січі (кошовий отаман, суддя, осавул, писар, курінні отамани) Клейноди - символи влади Греко-католицька (уніатська) церква - християнська церква, що утворилася в Україні внаслідок Берестейської унії 1596 р. Греко-католики зберігають православний обряд, але визнають католицьке вчення підкоряються папі римському Братства - релігійно-громадські організації при православних парафіях в Україні та Білорусі XVI-XIX ст. Полемічна література - література, яка була зумовлена полемікою прихильників та противників Брестської церковної унії.
---	--

- Перша половина XVI ст. стає новим етапом інкорпорації литовсько-українських земель до складу Польської корони.

- **1569 р.** в умовах наростаючої агресії з боку Московської держави (Лівонська війна **1558-1583 рр.** з ВКЛ), послаблення Литви, прагнень литовської шляхти мати такі ж права, як і польська, завершується процес об'єднання Польщі та Литви в єдину державу шляхом укладання **Люблінської унії (1569)**, за **умовами** якої:

- Польща і Литва об'єднувалися в єдину федеративну державу **Річ Посполита** («спільна справа»), очолювану обраним на польсько-литовському сеймі королем;
- запроваджувався єдиний сейм, грошова система, спільне ведення зовнішньої політики;
- за ВКЛ зберігалось право на власне законодавство, центральний і територіальний уряди, військо;
- до складу Польщі приєднувались Підляшшя, Волинь, Київщина, Брацлавщина

- Умови унії викликали невдоволення православної еліти Волині, які склали **опозицію** на сеймі (князь Константин Острозький, Микола Радзивілл, Ян Ходкевич), що після місячних неуспішних переговорів таємно полишила сейм;

- у відповідь король Сигізмунд II Август у **березні 1569 р.** видає універсал (указ) про приєднання до Польщі Волині та Підляшшя, урівнення у правах волинської шляхти з польською і змушує опозицію (яка не бажала втратити свої володіння, права та привілеї) повернутись на сейм і присягти на вірність унії;

- **у червні 1569 р.** було приєднано Київщину та Брацлавщину (було знайдено «докази», що Київ належить короні).

- Усі українські землі вже входили не до складу ВКЛ (крім Берестейщини та Пінщини), а Польщі і були включені до **6 воєводств**:

• Руського (з центром у Львові),	• Київського ,
• Белзького ,	• Подільського (з центром у Кам'янці)
• Волинського (з центром у Луцьку),	• Брацлавського (з центром у Брацлаві)

- **Наслідками унії стали:**

- остаточна втрата українськими землями своєї автономії та включення українських земель до нових форм політичного життя (Річ Посполита - шляхетська республіка);
- об'єднання більшості українських земель в єдину державу;

- зростання польського магнатсько-шляхетського землеволодіння, посилення полонізації та окатоличення, наростання національно-релігійного протистояння між католиками та православними;
- залучення частини українських земель до західноєвропейського культурного простору, що спричинило могутній спалах культурно-освітнього руху, започаткувавши народження українського народу як усвідомленої нації.

- Релігійне життя в Україні першої половини XVII ст. характеризувалося такими рисами:

- протистоянням двох основних течій у християнстві — католицизму та православ'я;
- впливами **Реформації** та **Контрреформації**;
- прагненням правлячих кіл Речі Посполитої ополячити та Окатоличити населення шляхом дискримінаційної політики щодо православної церкви. Це проявилось в застосуванні так званого **права патронату** (право подавання):
 - ✓ польські королі, порушуючи принципи виборності церковних ієрархів, призначали на посади архімандритів (настоятелів монастирів) та єпископів світських осіб, роздавали духовні посади за гроші;
 - ✓ магнати (великі землевласники) та шляхта мали право власності на засновані на їхніх землях православні церкви та монастирі (могли продавати, дарувати, здавати в оренду), також призначали священиків, часто всупереч уподобанням місцевої громади.
- **Православна церква** переживала глибоку кризу:
 - ✓ зменшилась чисельність освіченого духовенства,
 - ✓ скоротились земельні церковні володіння.
 - ✓ перейшовши до католицизму представники 40 православних магнатських родів залишили церкву без матеріальної та фінансової підтримки
 - ✓ втручання світських осіб у релігійне життя часто призводило до збройних сутичок за ту чи іншу парафію.

- Прагненням частини православного духовенства (митрополит **Михайло Рогоза**, єпископи **Іпатій Потій**, **Кирило Терлецький**) та православних магнатів (князь **Костянтин Острозький**) досягти компромісу з польською владою та подолати кризу православної церкви шляхом **укладання церковної унії** та утворення нової церкви, яка б підпорядковувалася Папі Римському й зберігала грецький обряд, права Київської митрополії.

- Утворення патріаршества у Москві (**1589**) прискорило пошук шляхів об'єднання церков в Україні:

- православні владики (митрополит Михайло Рогоза, єпископи Кирило Терлецький, Іпатій Потій, Гедеон Балабан) підписали декларацію про згоду на унію.
- Заручившись підтримкою польського короля Сигізмунда III щодо гарантій непорушності православних церков та єпархій, літургій, обрядів, звичаїв, єпископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький **восени 1595 р.** поїхали до Риму домагатися визнання Папою Климентієм VII свого верховенства над Київською митрополією.
- Папа не затвердив подані ними **«33 пункти (статті) унії»**, а запропонував на урочистому засіданні конгрегації кардиналів підписати унію на своїх умовах.

- У **жовтні 1596 р. у м. Бересті** (м. Брест, Білорусь) було скликано церковний собор для вирішення питання про прийняття церковної унії.

- Із самого початку стався розкол на непримиренні табори: прихильників та противників (єпископи **Гедеон Балабан, Михайло Копистенський, Костянтин Острозький** (змінив ставлення до об'єднання церков)) унії.
- Відтак паралельно у м. Бересті відбувалося два собори, які декілька днів зверталися з посланнями один до одного із закликами до переходу на свій бік, але безрезультатно. Православні учасники соборів проклинали уніатів.
- Останні **прийняли унію** та піддали прокляттю супротивників. Король та його уряд повністю підтримали рішення собору греко-католиків.

- **Умови Берестейської унії:**

1) прийняття католицької **догматики** (засади віровчення) про Чистилище, про походження Духа Святого від Бога-Отця та Бога-Сина (православні визнають, що Дух Святий походить лише від Отця);

2) визнання зверхності Папи Римського як першоієрарха всієї християнської церкви;

3) збереження православної візантійської обрядовості та юліанського календаря (**у лютому 1592 р. Папа Григорій XIII провів календарну реформу**, якою ліквідував відставання календарного часу від астрономічного, яке в XVI ст. складало 10 днів);

4) проведення богослужінь старослов'янською мовою;

5) виборність митрополита, єпископів з подальшим затвердженням світською владою;

6) збереження за нижчим духовенством права одружуватися (**у католиків існує цілібат** - неодруження);

7) зрівняння у правах греко-католицького і католицького духовенства (звільнення від сплати податків, надання єпископам прав сенаторів, право обіймати державні посади).

- Головними **наслідками Берестейської унії** було

- утворення **Української греко-католицької церкви** (уніатської),
 - розколу в українському суспільстві,
 - століття боротьби між православними та уніатами,
 - продовження наступу на православ'я,
 - окатоличення та ополячення.
- ✓ Але не відбулося й фактичного зрівняння у правах католиків та греко-католиків.

- **Братський рух в Україні у XVI ст.** пов'язаний з поширенням діяльності громадсько-релігійних об'єднань міщан при церквах - **братств**, які виникають під впливом поширення ідей Реформації в українських землях, посилення процесів полонізації та окатоличення; кризового стану православної церкви.

- Спочатку вони мали **релігійно-благодійницький**, а з кінця XVI ст. вони розгорнули широку **культурно-освітню діяльність**: відкривали школи, друкарні, збирали бібліотеки, обстоювали право міських громад брати участь в управлінні церковними справами й контролі за діяльністю єпископів.
- **Найбільшими братствами** були:
 - ✓ **Львівське Успенське братство (1586),**
 - ✓ **Київське Богоявленське братство (1615),**
 - ✓ **Луцьке Хрестовоздвиженське братство (1617).**
- **1586 р.** за системою «**семи вільних мистецтв**» (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика) розпочалося навчання у Львівській братській школі.
- Львівське братство також надало притулок і матеріально підтримало московського першодрукаря **Івана Федорова**, який, рятуючись від переслідувань, емігрував на литовсько-українські землі, видав **перші відомі книгодруки** в Україні **Апостол (1574)** і «**Буквар**» **(1578)**, а також підручник грецької мови для слов'ян «**Адельфотес**» **(1591)**. Братство фінансувало й архітектурне будівництво у Львові.
- **Київське братство, засноване в 1615 р.** при Богоявленському монастирі на Подолі.
 - ✓ Крім міщан, духовенства (І. Борецький, З. Копистенський) до нього ввійшли запорозькі козаки на чолі з гетьманом **П. Конашевичем-Сагайдачним**.
 - ✓ Багата київська міщанка шляхетського роду **Галшка Гулевичівна** заповіла братству свій двір і значні кошти, на які було побудовано школу та утримувався Богоявленський монастир.
 - ✓ Важливе значення для діяльності Київського братства мала підтримка з боку митрополитів **Іова Борецького** (був ректором братської школи)

та **Петра Могили** (домігся від короля статусу вищої школи для об'єднаної лаврської та братської школи – **Київської колегії** (основа майбутньої Києво-Могилянської академії)).

- На початку XVIII ст. братства занепали та перетворилися на виключно церковні організації, які дбали про збереження церков, відправу богослужінь.

- **Історичне значення братств:** форма духовного (ідеологічного) протесту українського народу в умовах полонізації та окатоличення, забезпечивши збереження етнічної самосвідомості українців.

Відновлення православної ієрархії. Церковні реформи Петра Могили

- Негативне ставлення католицького духовенства до Української греко-католицької церкви, широка народна підтримка православ'я сприяли формуванню в середовищі вищого духовенства ідеї відновлення Київської митрополії або навіть утворення окремого **Руського (Київського) патріархату**.

- Активну участь у нарадах православних владик щодо відновлення православної ієрархії брав гетьман **П. Конашевич-Сагайдачний**.

- Саме його політична вага (за ним стояло козацтво) стала вирішальним чинником у прийнятті єрусалимським патріархом **Феофаном** (перебував у Києві проїздом з Москви) у **1620 р.** рішення про таємне висвячення шести православних єпископів і митрополита, яким став ректор Київської братської школи **Іов Борецький (1620—1631)**, що забезпечило відновлення **православної ієрархії** (означало відновлення митрополії).
- Польський уряд розцінив відновлення митрополії як державний заколот, а патріарха, митрополита та єпископів оголосив зрадниками. Захист останнім було гарантовано запорозьким козацтвом.

- Складне міжнародне становище Польської держави, намагання схилити на свій бік козацтво та православне духовенство змусило в **1632 р.** польського короля **Владислава видати «Пункти заспокоєння руського народу»**, яким було узаконено поділ церков, існування двох митрополитів: уніатського **И. Рутського** та православного **П. Могили (1632—1647)**, визначалися умови для розв'язання поземельних конфліктів. Велике значення для подолання кризового стану та подальшого розвитку православної церкви мали **реформи митрополита Петра Могили:**

- митрополит сприяв піднесенню освіти серед православного духовенства (1632 р. — ініціював об'єднання Києво-братської та Лаврської (заснована митрополитом у Києво-Печерській лаврі у 1631 р.) шкіл у Києво-Могилянський колегіум);
- створено церковно-судовий орган Митрополичу консисторію;
- митрополит доклав зусиль щодо обмеження свавільного втручання у життя парафій магнатів та шляхти, забезпечив повернення храмів та земельних володінь церкви;

- значну увагу було приділено розробці догматики церковного життя:
 - ✓ у **1643 р.** упорядкований **П. Могилою Катехізис**, або «**Православне ісповідання віри**» (стислий виклад християнського віровчення) було схвалено всіма східними патріархами;
 - ✓ **1646 р.** - митрополит видав «**Требник**» із правилами й молитвами всіх православних обрядів.

Реформаційні та контрреформаційні рухи в Україні

- Протестантизм, що виник у ході Реформації, набув поширення в Україні у різних формах: лютеранстві, кальвінізмові, соціанстві.

- Перші протестантські громади виникають в **30-40-х роках XVI ст.** на Закарпатті, Холмщині та Підляшші.

- протестантизм не знайшов широкої підтримки ні у шляхти, ні у міщан, а для селян він узагалі був чужим і незрозумілим.
- Вплив Реформації в Україні проявився насамперед у перекладі Святого Письма (**1556-1561 рр. - Пересопницьке євангеліє**) староукраїнською мовою.
- Неприйняття протестантизму на українських теренах Речі Посполитої пояснюється також наступом Контрреформації, головною ударною силою якої став **чернечий орден єзуїтів** («Товариство Ісуса» - захист католицизму шляхом поширення релігійної освіти).
- У **70-80-ті роки XVI ст.** під егідою єзуїтів в Острозі, Луцьку, Києві, Овручі, Вінниці виникають католицькі освітні заклади - **колегії (1574 р. — перша колегія єзуїтів у м. Ярославлі).**

Розвиток культури й освіти другої половини XVI — першої половини XVII ст.

- визначався відчутним впливом **Відродження, Реформації та гуманізму.**
- **Освіту** здобували у братських школах, єзуїтських колегіях, **Острозькій академії** (перша вища **слов'яно-греко-латинська школа** у східнослов'янських землях, заснована близько **1576 р.** у маєтку **К. Острозького**, першим ректором був **Г. Смотрицький**), **Києво-Могилянській колегії (1632).**
- Розвиток освіти був напряду пов'язаний із **книговиданням**. В Україні **першим із відомих друкарів вважався Іван Федорович (Федоров)**, який у **Львові 1574 р.** видав богослужбову книгу **Апостол** та в **1578 р.** перший підручник грамоти **Буквар**.
 - У 80-ті роки XVI ст. центром друкарства став Острог: «**Новий Заповіт**» (**1580**); **Острозька біблія (1581).**
 - До середини XVII ст. в Україні діяло 25 друкарень.

- У 1615 р. Єлисей Плетенецький заснував друкарню у Києво-Печерській лаврі, в якій було видано

- ✓ «Часослов» (1616),

- ✓ мовознавчу працю Мелетія Смотрицького «Граматика» (1619)

- Основними пам'ятками **історичної літератури** того часу були **літописи**:

- **Густинський літопис** (висвітлюється стародавня історія слов'ян, період Київської Русі - аж до 1598 р., коротка історія українського козацтва),
- **місцеві літописи** (Острозький, Київський, Львівський).

- На початку XVII ст. в Україні набуває поширення **шкільна драма** (сценаристами, акторами були учні братських шкіл, Києво-Могилянської колегії), між частинами якої у перервах для відпочинку глядача ставилися **інтермедії** (невеличкий розважальний драматичний твір).

- Зароджується народний **мандрівний ляльковий театр - вертеп**.

- **Розвиток гравюри** (вид графічного мистецтва, де зображення створюється шляхом контрастного друку з рельєфних поверхонь або через трафарет) був пов'язаний із друкарством.

- Перші гравюри випущені як ілюстрації до **Апостола 1574 р.** (гравюра із зображенням євангеліста Луки) та «**Віршів на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного**».

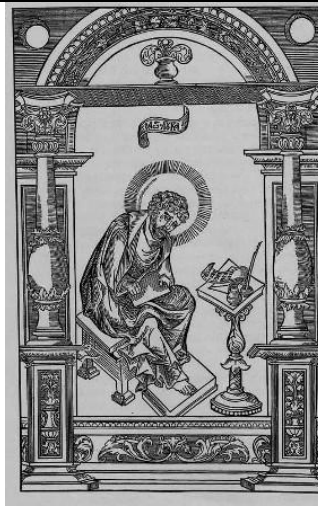
Церква Зішестя Святого Духа в Потеличі. 1502.

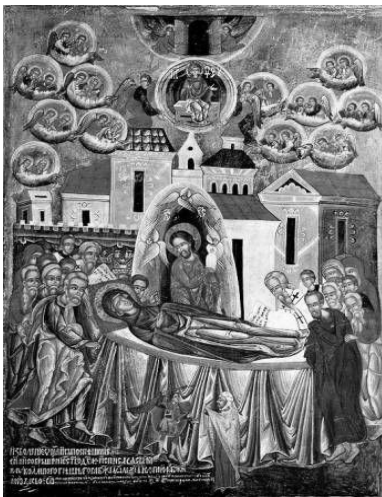
Ансамбль Успенської церкви у Львові: церква Успіння, 1591-1631. вежа Корнякта. 1573-1578.; каплиця Трьох Святителів. 1578.

Ансамбль площі
Ринок у Львові:
Чорна
Кам'яниця.
Кінець XVI ст.;
будинок
Корнякта. 1580.

Євангеліст
Лука. Гравюра з
львівського
"Апостола".
1574.

Ікона " Успіння Богородиці ". 1547.
О.Горошкович

Мініатюри Пересопницького Євангелія.
1556 –1561.

Острозький замок. Кругла (Нова) вежа.
Кінець XVI ст.

ТЕМА 6

1556 р. - заснування першої Січі на о. Мала Хортиця гетьманом Д. Байдою-Вишневецьким.

1563 р. - молдавський похід Д. Вишневецького, його ув'язнення та страта.

1572 р. - польський король Сигізмунд II Август запроваджує козацький реєстр.

1591-1593 рр. - козацьке повстання під проводом К. Косинського.

1595-1596 рр. - козацьке повстання під проводом С. Наливайка.

1616 р. - здобуття Кафи - найбільшого невільничого ринку у Криму.

1618р. - участь козацьких військ на чолі з П. Конашевичем-Сагайдачним у московському поході польського короля Владислава.

1621 р. - Хотинська битва.

1625 р. - козацьке повстання під проводом М. Жмайла та підписання Куруківської угоди.

1632 р. - заснування Києво-Могилянського колегіуму; прийняття польським сеймом «Пунктів заспокоєння руського народу».

1637-1638 рр. - козацьке повстання під проводом П. Павлюка, Я. Остряниці, Д. Гуні.

1638 р. - ухвалення «Ординації Війська Запорізького реєстрового».

1638-1648 - «Доба золотого спокою».

Сагайдачний Петро (можливо, 1570-1622) - гетьман українського реєстрового козацтва, видатний полководець, відомий політичний та культурно-просвітницький діяч першої чверті XVII ст.

Йов Борецький (1560-1631) - український церковний, політичний діяч, автор ряду творів полемічної літератури.

Петро Могила (1596-1647) - київський митрополит, виступив з проектом про створення руського патріархату.

Потій Іпатій - видатний діяч греко-католицької церкви, палкий прихильник церковної унії, другий греко-католицький митрополит Києва.

Золотий спокій - період з 1638 по 1648 рр., протягом якого в Україні не було великих козацько-селянських повстань

Панщина - форма земельної відробіткової ренти яка полягала в обов'язковій неоплачуваній праці селянина в господарстві землевласника

Фільварки - великі багатогалузеві господарства, засновані на праці кріпосних селян та орієнтовані на виробництво продуктів на продаж

Українські землі в другій половині XVI - першій половині XVII ст.

- **Запорозька Січ — козацька, християнська республіка.** Виникнення козацтва обумовлено причинами, як **внутрішніми**:

- **соціально-економічні:**
 - ✓ зростання феодалного землеволодіння,
 - ✓ поява **фільварків** та посилення експлуатації селян,
 - ✓ **«уходництв»** на вільні від феодалів землі **Дикого Поля**
 - ✓ поява значної кількості обезземеленої дрібної шляхти, селян, міщан, що мали досвід освоєння земель та протистояння небезпеці татарських нападів;
- **суспільно-політичні:**
 - ✓ ліквідація автономії устрою українських земель;
 - ✓ нездатність влади організувати надійний захист населення Південної Київщини та Східного Поділля від татарських нападів;
 - ✓ організаційна роль місцевих прикордонних землевласників та урядовців щодо захисту від татарських нападів;
- **зовнішніми:** постійна загроза турецько-татарської агресії.

- Термін **«козак»** вперше згаданий у «таємній історії монголів» **1240 р.** і означав людину самотню, не пов'язану з домом і сім'єю. Перша згадка про козаків на Поділлі датується **1489 р.** у **«Хроніці Польщі»** польського історика **М. Бельського**. Згодом слово **«козак»** набуває значення - **вільна озброєна людина**.

- **Джерелами формування** козацтва стали селяни (у т.ч. селяни-втікачі), міщани (ремісники, торговці, **партачі**), дрібна і середня православна шляхта.

- Перша Січ виникла на о. Мала Хортиця. Її засновником був черкаський та канівський староста православний князь **Дмитро Байда Вишневецький**. Протягом існування козацтва відомо про **9 Запорізьких Січей** (у значенні фортеці):

- **Хортицька (1552 (1556) — 1557 рр.,** о-в Мала Хортиця);
- **Томаківська (1564—1593 рр.,** о-в Томаківка);
- **Базавлуцька (1593—1638 рр.,** о-в. Базавлук);
- **Микитинська (1638—1652 рр.,** Микитинський Ріг на правому березі Дніпра);
- **Чортомлицька (Стара) (1652—1709 рр.,** на острові, що омивався р. Чортомлик);
- **Кам'янська (1709—1711 рр.,** у гирлі р. Кам'янка);
- **Олешківська (1711—1734 рр.,** урочище Олешки, біля р. Інгул);

- **Нова Січ (Підпільненська) (1734—1775 рр.,** між лівим берегом річки Базавлук і правим берегом річки Підпільної (остання на Запоріжжі));
- **Задунайська (1775—1828 рр.,** Подунав'я (на території Туреччини)).

- Територію, освоєну козаками, називали **Землі Війська Запорізького**, або **Вольності Війська Запорізького Низового**, які поділялися на **паланки** (адміністративно-територіальні одиниці), на кінець XVIII ст. їх нараховувалося **8**.

- Паланки складалися із **зимівників, слобід і хуторів**, у яких проживали одружені козаки.
- На Січі жили неодружені **козаки-січовики**.
- Усі козаки за територіальним принципом були приписані до січових куренів (на Січі їх було 38) та зобов'язані були нести військову службу.
- Січ - це обнесене земляним валом та частоколом укріплення, у центрі якого був майдан із православною церквою.
- Навколо неї стояли **курені** (довгі будинки, де жили січовики), оселі старшини та канцелярія. Постійно на Січі перебувала **військова залога** (2-3 тис. чол.).
- **Вищим законодавчо-розпорядчим** органом на Січі була **загальна козацька рада** (участь брали всі козаки), яка **збиралась тричі на рік** (на свята Різдво, Трійця, Покрова) або за необхідності. Її рішення були загальнообов'язковими для виконання.
- На Раді вирішувалися усі важливі питання (похід на війну, укладання миру тощо) та обирався козацький уряд - **Кіш**, який складався з обраної **старшини** (традиційно старшину обирали на Різдво), до якої належали:
 - ✓ **кошовий отаман** (здійснював безпосереднє управління Січчю),
 - ✓ **гетьман** (командуючий військом під час походу),
 - ✓ **осавул** (помічник кошового з військових та адміністративних справ),
 - ✓ **військовий суддя** (чинив судочинство за нормами усного звичаєвого права),
 - ✓ **військовий писар** (вів канцелярію та переговори),
 - ✓ **хорунжий** (відповідав за стяги),

- ✓ Влада в паланках належала **паланковій старшині** (полковник, суддя, писар, осавул), а в слободах - **слобідським отаманам**.

- Старшині надавались **спеціальні військові знаки - клейноди**: **булава ; пірнач ; корогва ; бунчук ; печатка ; каламар ; литаври**

- Умовами прийому на Січ були православна віра, володіння зброєю, знання української мови, відсутність сім'ї.

- Козацтво за майновим розшаруванням поділялося на заможне (**реєстрове та городове**) і незаможне (**козацька голота**).

- Політика польського уряду щодо запорожців мала **два етапи**.

- **На першому етапі польський уряд** намагався залучити козацтво для захисту південних рубежів держави проти турецько-татарської загрози:

1524 р. — король **Сигізмунд I Старий** доручає старостам **Полозовичу** і **Кмітичу** завербувати до двох тисяч козаків на службу. Однак задум не був реалізований через брак коштів;

1533 р. — черкаський староста **Дашкевич** вносить до польського сейму проект про залучення козаків на службу;

1534 р. - старости **Лянцкоронський** і **Дашкевич** організовують перший козацький полк, який розбив татар під Заславлем;

1572 р. — «**козацька реформа**» **Сигізмунда II Августа**, за якою **коронному гетьману** (головнокомандувач війська в Польщі) Єжи Язловецькому наказано було прийняти на державну службу і вписати до **реєстру** (списку) 300 козаків, надавши їм платню з державної скарбниці. Задум не був реалізований;

1578 р. — «**козацька реформа**» **польського короля Стефана Баторія**, за якою до козацького реєстру було внесено 500 козаків, надано клейноди, визнано їхню окрему судову юрисдикцію, право проживати в містах, право обирати собі старшину, мати землю і сплачувати податки. Із цього часу з'явилася категорія козаків, що називалися **реєстровцями**.

- **На другому етапі** в умовах наростання явища **покозачення** (стихійний перехід селян, міщан й інших верств до стану козацтва) та посилення козацьких рухів польський уряд бере курс на обмеження прав і вольностей Війська Запорізького Низового (**1638 р.** сейм затвердив «**Ординацію Війська Запорозького Низового, що перебуває на службі Речі Посполитої**»).

- Козаки не тільки боронили українські землі від чужоземного спустошення, але й самі здійснювали **військові походи на Кримське ханство та Туреччину**.

- У **50—60-х роках XVI ст.** козаки на чолі з Д. Вишневецьким здійснили вдалі походи на Крим, у Молдавію.
 - ✓ У **1577—1578 рр.** на чолі козаків **Іван Підкова** здійснив похід на Молдову, взявши столицю князівства м. Ясси, проголосив себе **молдавським господарем**. Однак не отримавши підтримки ні в польського короля, ні в турецького султана, змушений був полишити країну; невдовзі польські можновладці схопили його і стратили.
 - Надзвичайно успішні **морські походи козаків** на турецько-татарські фортеці та міста припали на перші **два десятиліття XVII ст., зокрема період гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного (1605—1610, 1616—1622)** - **«доба героїчних походів»**:
 - ✓ **1606 р.** — морські походи козаків на Акерман, Кілію, Варну;
 - ✓ **1608 р.** — здобуття і спалення Перекопу, Ізмаїлу;
 - ✓ **1614 р.** — здобуття козаками Синопу;
 - ✓ **1615 р.** — козацька атака на Стамбул;
 - ✓ **1616 р.** — розгром турецького флоту під Очаковом, **здобуття Кафи** (найбільшого невільничого ринку у Криму), звільнення тисячі полонених.
 - Відзначилися козаки **1620 р.** участю в **Цецорській битві**, яка була програна (у ході битви загинув батько Б. Хмельницького, а він сам потрапив у турецький полон).
 - Завдавши туркам вирішального удару під **Хотином у вересні 1621 р.** під час **Хотинської війни 1620—1621 рр.** (війна Польщі та Туреччини), козаки врятували королівську армію від розгрому, а Польщу від втрати значних територій. У цій битві смертельно було поранено гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного (похований у Києві у церкві Братського монастиря).
- Політика гетьмана **Петра Конашевича-Сагайдачного (1605—1610, 1616—1622)** характеризувалася пошуком компромісів між служінням польському королю і турботами про козацькі права.

- У **військово-політичній сфері гетьман** подбав про озброєння та навчання козацького війська, зміцнив його дисципліну, збільшив козацький флот до 300 кораблів; домогся дозволу козакам оселятися у містах, плата реєстровцям стала постійною.

- У **культурно-релігійній сфері** він ініціював у **1620 р.** висвячення православних ієрархів (відновлення православної ієрархії); разом з усім Запорозьким військом вступив до Київського братства, підтримував його фінансово; особисто був членом інтелектуального гуртка «Київські Афіни», написав полемічний твір «Пояснення про унію». Окрім морських походів і участі у Хотинській битві, гетьман був у **Московському поході** королевича Владислава (**1618**), успішні дії козаків сприяли підписанню **Деулінського перемир'я** і входженню до складу Речі Посполитої Сіверщини і Смоленщини.

- **Козацько-селянські повстання 90-х років XVI — 20—30-х років XVII ст.** були зумовлені загостренням відносин між козацтвом та польським урядом і викликані такими **причинами**:

- **соціальні**: кількісне зростання козацтва, посилення його соціального розшарування, перетворення козацтва на провідну верству українського суспільства, що активно вимагала узаконення своїх прав і привілеїв в умовах польсько-шляхетського свавілля;
- **економічні**: поширення фільваркової системи господарств, роздача королем українських «пусток» (землі на Південь від Білої Церкви) шляхті та магнатам, наростання територіальних протиріч між шляхтою і козацтвом; посилення кріпацької експлуатації селян, їх обезземелення;
- **національно-релігійні**: посилення процесів **полонізації** (насильницьке насадження польської мови та традицій) та окатоличення; утиски православ'я;
- **політичні**: колоніальне становище українських земель, політика польського уряду, спрямована на обмеження прав і вольностей козацтва (скорочення реєстру, порушення майнових прав реєстровців).

- **Рушійними силами** повстань стали реєстрове та запорізьке козацтво, православна шляхта, міщани, селянство.

- Приводом до **повстання 1591—1593 рр.** на чолі з **Криштофом Косинським** стали свавільні дії Януша Острозького і поземельний конфлікт між ним і майбутнім керівником козацько-селянського виступу. Повстання охопило Південну Київщину, Волинь, Поділля.

- У **1592 р.** повстанці здобули Білу Церкву, Київ, Трипілля, Богуслав, Переяслав. **23 січня 1593 р.** у **битві під П'яткою** (Волинь) козаки зазнали поразки і відступили на Запоріжжя. У **травні 1593 р.** з походу на Черкаси розпочався новий етап повстання. Проте повстанців розбили загони О. Вишневецького, під час битви гине К. Косинський. **Восени 1593 р.** повстанці вдаються до облоги Києва, проте напад татар на Січ змусив козаків відступити.

- У **1594—1596 рр.** розгорнулося **повстання під проводом Северина (Семерія) Наливайка**, яке охопило Поділля, Волинь, Полісся, а згодом і Білорусь.

- Приводом до нього стала урядова заборона здійснювати самовільні козацькі походи на молдавську територію, поземельний конфлікт між родиною Наливайка і Калиновським. На початковому етапі до повстанців приєднується загін запорожців на чолі з гетьманом **Григорієм Лободою**.

- У **березні 1596 р.** після битви з поляками в урочищі Гострий Камінь (Трипілля на Київщині), С. Наливайко з козаками відступають на лівий берег Дніпра. У **травні 1596 р.** під час двотижневої оборони повстанців в урочищі **Солониця** (біля м. Лубни) у таборі загострилися суперечки між реєстровими і нереєстровими козаками. В одній із них загинув Г. Лобода. Частина козаків вирішила капітулювати і видати полякам С. Наливайка, якого у **квітні 1597 р.** стратили.

- Каральні дії польських військ та намагання припинити стихійне покаячення призвели в **1625 р.** до **повстання під проводом Марка Жмайла**, яке охопило Брацлавщину та Південну Київщину.

- **Вирішальна битва** відбулася у **вересні 1625 р.** біля **Курукового озера** (поблизу Кременчука). У ході битви в результаті конфлікту між реєстровцями та запорожцями було усунено від влади М. Жмайла та обрано гетьманом М. Дорошенка, який пішов на переговори з поляками і уклав **Куруківську угоду**, за якою передбачалося:

- ✓ оголошення амністії учасникам повстання;
- ✓ збільшення реєстру до 6000 (створено 6 полків: Білоцерківський, Канівський, Переяславський, Черкаський, Київський, Корсунський);
- ✓ встановлення платні старшині;
- ✓ збереження виборності старшин, але гетьмана мав затверджувати король;
- ✓ козаки зобов'язувалися не втручатися в релігійні справи, а старшина - не приймати до реєстру **випищиків** (або **виписні козаки** - запорожці, яких

протягом першої половини XVII ст. на вимогу польського уряду не включали до списків війська реєстрових козаків).

- **1630 р. повстання під проводом Тараса Федоровича (Трясила)**, яке охопило Київщину. Повстанці захопили Черкаси, Корсунь, Канів, Переяслав.

- У **травні 1630 р.** під **Переяславом** повстанці вщент розгромили польську армію на чолі з С. Конецпольським та знищили у ході нічної вилазки **«золоту роту»** (150 шляхтичів із знатних родів) (ця подія отримала назву **«Тарасова ніч»**);
- між поляками і повстанцями було підписано Переяславську угоду, за якою:
 - ✓ оголошувалася амністія учасникам виступу;
 - ✓ реєстр збільшувався до 8000 (до нього внесено «випищиків»);
 - ✓ зберігалась виборність старшини та гетьмана;
 - ✓ заборонено самостійні козацькі походи на Крим.

- Будівництво фортеці **Кодак** (архітектор француз Гійом де Боплан), яка мала стримати приплив нових людей на Січ та забезпечити каральні експедиції польського війська (діяли на основі постанови польського сейму **«Про припинення козацького свавілля»**), обумовило в **1635 р. виступ козаків на чолі з Іваном Сулимою**.

- Повстанці захопили ненависну фортецю, зруйнували її укріплення та почали готуватися до подальшого розгортання бунту (розсилались універсали із закликом до боротьби). Однак швидкий підхід польського війська та охоплення ватажків призвели до поразки виступу. Невдовзі гетьмана Івана Сулиму та його помічників було страчено у Варшаві.

- Через невдоволення козацтва скороченням реєстру, недотримання польським урядом своїх обіцянок у **1637—1638 рр.** масові **козацько-селянські повстання, очолювані Павлом Бутом (Павлюком), Яковом Острянином (Остряницею) та Дмитром Гуною**, охопили Лівобережну та Правобережну Україну.

- У **грудні 1637 р.** в битві під **Кумейками** поблизу Черкас повстанці зазнали поразки. Не дотримавши обіцянки, що дали на перемовинах, поляки стратили Павлюка. Частина козаків на чолі з **Д. Гуною** відійшла на Запоріжжя.
- У **1638 р.** повстання очолив **Я. Острянин**, до нього приєдналися реєстровці. Однак у **червні 1638 р.** у битві під **Жовнином** козаків було оточено. Частина на чолі з Остряницею вирвалася й відступила до кордонів Московської держави,

решта - на чолі з Д. Гунею - продовжила боротьбу, але через 2 місяці також змушена була відступити на Дон.

- Після поразок повстань козаки визнали ухвалену сеймом **«Ординацію Війська Запорізького реєстрового»** (березень, **1638 р.**), за її **умовами**

- козацький реєстр було скорочено до 6 тис.;
- ліквідовано виборність гетьмана та старшин; козаків мав очолювати польський комісар;
- на Січі розміщувався польський гарнізон;
- козакам дозволялося жити лише в прикордонних містах (Черкасах, Каневі, Чигирині, Корсуні);
- заборонялося здійснювати самовільні походи проти татар і турків;
- селянам і міщанам заборонялося переходити до козаків і видавати за них заміж своїх дочок.

- **Період 1638—1648 рр. в історії Речі Посполитої прийнято називати «Золотим спокоєм»**, адже протягом 10 років не відбулося жодного козацького повстання.

Іллінська церква в Суботові. 1653.

Замок у Підгірцях (Львівська обл.). 1635-1640.

Ансамбль Кафедрального костелу у Львові:
каплиця Боїмів. 1609-1617.

Портрет князя Криштофа Збараського.
Після 1622.

Портрет Петра Конашевича-Сагайдачного
з книги "Віпші на жалісний погреб
шляхетного рицаря Петра Конашевич-...

ТЕМА 7

5-6 травня 1648 р. - Жовтоводська битва. 16 травня 1648 р. - Корсунська битва. 11-13 вересня 1648 р. - Пилявецька битва. 5-6 серпня 1649 р. - Зборівська битва. 8 серпня 1649 р. - Зборівський мирний договір. Серпень-вересень 1650 р. - Перший молдавський похід. 18-30 червня 1651 р. - Берестецька битва.. 18 вересня 1651 р. - Білоцерківський мирний договір. Травень 1652 р. - битва під Батогом. 1652-1653 рр. - Другий та Третій молдавські походи. Осінь 1653 р. - облога Жванця. 8 січня 1654 р. - Переяславська рада. 24 жовтня 1656 р. - Віленське перемир'я.. 27 липня 1657 р. - смерть Б. Хмельницького.	Богдан Хмельницький (1595-1657) - видатний державний політичний діяч. Богун Іван - козацький полководець часів Національно-визвольної війни. Хмельницький Тимош - старший син Б.Хмельницького, який загинув під час молдавського походу 1653 р. Гетьманщина, або Військо Запорізьке, - українська козацька держава на території Наддніпрянщини, Сіверщини та Поділля. Утворилася внаслідок Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Національно-визвольна війна - війна за національне визволення, захист і відвоювання народом своєї споконвічної території, матеріальних і духовних надбань, національних традицій. Покозачення — самовільний, добровільний перехід селян, міщан у козацький стан. Форма соціального протесту проти закріпачення та утисків шляхти
---	---

- У середині XVII ст. в Україні розгортається **Національно-визвольна війна** під проводом Б. Хмельницького, обумовлена такими **причинами**:

- **соціально-економічні:**

- ✓ наступ на права і вольності козацтва («Ординація 1638 р.»), української православної шляхти, православного міщанства;
- ✓ посилення кріпосної експлуатації селян з боку польської шляхти та євреїв-орендарів в умовах зростання фільваркового землеволодіння;

- **суспільно-політичні:**

- ✓ втрата політичної самостійності українських земель, колоніальний характер політики уряду Речі Посполитої щодо України;
- ✓ слабкість центральної польської влади, яка не може зупинити магнатсько-шляхетське свавілля щодо православного населення;

- **національно-релігійні:**

- ✓ переслідування православної церкви (надмірні податки, втрата землеволодінь),
- ✓ підтримка греко-католицької церкви;
- ✓ окатоличення та ополячення.

- **Рушійними силами** Національно-визвольної війни були козацтво, православне міське населення, нижче православне духовництво, а також частина дрібної православної шляхти, селянство. Провідну роль у ході війни відігравало козацтво.

- Війна мала **національно-визвольний, антифеодальний, буржуазний характер.**

- **Завданнями Національно-визвольної війни були:**

- ліквідація польського панування,
- створення в етнічних межах України власної незалежної держави,
- скасування кріпацтва й утвердження привілейованого статусу козацтва та козацького землеволодіння.

- **Приводом** до розгортання **козацького повстання**, яке переросло в національно-визвольну війну, стало:

- плани короля Владислава IV залучити козаків до війни з турками та збільшення реєстру;
- земельна суперечка між чигиринським підстаростою **Даніелем Чаплинським** та чигиринським **реєстровим сотником Б. Хмельницьким** за маєток Суботів, неможливість у судовому порядку захистити свої права, а також завдана особиста образа майбутньому гетьману (слуги Д. Чаплинського побили сина Хмельницького, вигнали його родину з власного помешкання, викрали кохану жінку);
- замах на життя та арешт (**осінь, 1647 р.**).

- **25 січня 1648 р.** Б. Хмельницький **оволодів Січчю**, де його **обрали гетьманом** Війська Запорізького. Домовившись про військову та політичну підтримку виступу з боку Кримського ханства, Б. Хмельницький розпочав боротьбу.

- **22 квітня - 6 травня 1648 р.** - перша перемога козаків у битві в урочищі **Жовті Води**.
- **16 травня 1648 р.** - польська армія, потрапивши в засідку, влаштовану Максимом Кривоносом, зазнала нищівної поразки під **Корсунем**.
- ✓ До кінця **серпня 1648 р.** було звільнено Брацлавське, Київське, Подільське воєводства; східні та південні райони Волинського.

- Переможна битва під **Пилявцями (11-13 вересня 1648 р.)** дозволила армії Б. Хмельницького здійснити облогу м. **Львова (вересень, 1648 р.)**.
 - ✓ Дочекавшись **контрибуції** (грошова компенсація) для сплати ординцям, гетьман із військом пішов на Замостя, де вступив у переговори з польським урядом і уклав перемир'я та відійшов з військом на Придніпров'я.
 - **16 (23) грудня 1648 р.** Б. Хмельницький урочисто в'їхав до Києва, де його зустрічали майже всі мешканці міста. Його вітали, «як Мойсея, що визволив руський народ з лядської неволі».
 - **10 лютого 1649 р.** під час переговорів у Переяславі з королівським посольством (очолював брацлавський воєвода Адам Кисіль) Б. Хмельницький оголосив свої наміри утворити державу, вільну від влади польського короля («виб'ю з лядської неволі весь народ руський»).
- Змістом військово-політичних подій **1649 р.** стали:
- боротьба проти польського війська, що недотрималося перемир'я та рушило на Галичину;
 - облога українсько-татарським військом спочатку **Меджибожа**, згодом м. **Збаража**, куди відступило 15-тисячне військо **Яреми Вишневецького** (найбільший український магнат, боровся за відновлення королівської влади);
 - битва із основними силами поляків під **Зборовом (5—6 серпня 1649 р.)**.
 - Паралельно із цими подіями відбулася битва під **Лоєвом (11 липня 1649 р.)**, у якій козаки відвернули наступ литовського війська **Януша Радзивілда** на Київ (проте загинув сподвижник гетьмана полковник **М. Кричевський**).
- Замирення татар з польським королем під час битви під Зборовом змусило гетьмана **8 серпня 1649 р.** укласти **Зборівський мирний договір, за яким:**
- 1) влада гетьмана поширювалася на Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства;**
 - 2) встановлювався реєстр 40 тисяч козаків;**
 - 3) козакам оголошувалася амністія;**
 - 4) польським військам і адміністрації заборонялося перебувати на підвладній гетьману території;**
 - 5) державні посади мали обіймати лише православні;**
 - 6) шляхта поверталася до своїх володінь;**
 - 7) селяни мусли виконувати довоєнні повинності в маєтках своїх панів;**

8) ліквідовувалася церковна унія;

9) єзуїтам та євреям-орендарям не дозволялося проживати на підвладних гетьману землях.

- Протягом **1650 р.** активних воєнних дій в Україні з поляками не велося.

- У **серпні-вересні 1650 р.** гетьман очолює **Перший молдавський похід** і схиляє до союзу молдавського володаря **Василя Лупула** (угода про спільну боротьбу з Польщею мала бути скріплена династичним шлюбом **Тимоша Хмельницького** і молдавської принцеси **Розанди**).

- **1651 р.** був для Козацької держави Б. Хмельницького не зовсім успішним.

- У **лютому** поляки захопили **м. Красне** (загинув сподвижник гетьмана **Д. Нечай**), тільки завдяки вмінню козацького полковника **І. Богуна** вдавалося тримати **оборону Вінниці** (польськими військами командували М. Калиновський та М. Потоцький, викуплені з татарського полону, у який потрапили в битві під Корсунем).

- ✓ Вирішальні бої відбулися **18-30 червня 1651 р.** поблизу **міста Берестечка** (межиріччя Стира й Пляшівки) на Волині. Несподіваний відступ татар з поля битви та взяття в полон останніми Б. Хмельницького (намагався повернути відступаючих татар) призвели до оточення козацького табору. Тільки завдяки **організованому І. Богуном прориву (30 червня 1651 р.)** вдалося врятувати козацьке військо від повного розгрому.

- Повернувшись із полону на початку липня 1651 р., Б. Хмельницький відновив боєздатність армії і зупинив просування польського війська в районі Білої Церкви

- **18 вересня 1651 р.** уклав з поляками **Білоцерківський мирний договір**, за яким:

- **1)** під владу гетьмана передавалось **Київське воєводство**; магнати й шляхта отримували назад свої маєтки;

- **2)** козацький реєстр становив 20 тисяч (козаки, що не увійшли до реєстру мали повернутися до своїх панів);

- **3)** гетьман позбавлявся права самостійної зовнішньої політики;

- **4)** призначення полковників і старшини мало відбуватися за згодою польського короля,

- **5)** зберігалися права православної церкви.

- **22—23 травня 1652 р.** польська армія була оточена і розгромлена **під Батогом**.

- Протягом **травня—червня 1652 р.** на Брацлавщині та Чернігівщині відновлюється влада гетьманського уряду.

- Після Батозької битви в **травні—червні 1652 р.** українська армія, вступивши в Молдавію (**Другий молдавський похід**), змусила Василя Лупула, який після Берестейської катастрофи розірвав союз з гетьманом, виконати попередні зобов'язання (відбулося одруження Тимоша та Розанди).

- У **квітні 1653 р.** козаки на чолі з Т. Хмельницьким здійснили **Третій молдавський похід** та повернули Василю Лупулу владу, відібрану в нього антиукраїнською коаліцією Валахії та Трансільванії (була підтримана Польщею). Проте ініційований молдавським володарем похід-помста Т. Хмельницького до Валахії закінчився для козаків невдало.

- У **серпні-вересні 1653 р.** козаки, аби знову повернути владу хоч і ненадійному, але союзнику і родичу В. Лупулу, здійснили **Четвертий молдавський похід**. Під час битви під фортецею Сучава було смертельно поранено Т. Хмельницького.
- **Жовтень-грудень 1653 р.** - облога козаками **містечка Жванець**. Від повного знищення поляків знову врятували татари, які 5 грудня 1653 р. уклали з королем Кам'янецьку угоду, за якою воєнні дії припинялися, татари отримували право брати ясир на західноукраїнських землях. Для українців Жванецька кампанія залишилася без будь-яких офіційно закріплених результатів.

- Виснаженість козацького війська та ресурсів для продовження війни, ненадійні союзники, формування антиукраїнської коаліції (Річ Посполита, Валахія, Трансільванія (Семіграддя), Молдавія) змусили гетьмана шукати нових союзників (велися переговори з Туреччиною, Московською державою, Швецією). Найоптимальнішим союзником була саме православна Московська держава (до московського царя Б. Хмельницький вперше звернувся ще у червні 1648 р.).

- **1 жовтня 1653 р.** московський **Земський собор** (зібрання усіх верств населення для прийняття важливих політичних питань) вирішив «гетьмана Богдана Хмельницького і все Військо Запорізьке з містами й землями прийняти під царську руку» й розпочати війну проти Польщі.

- **8 січня 1654 р.** у **Переяславі** зібралася Генеральна козацька рада, на якій було прийнято рішення перейти під **протекторат** (захист сильною державою зовнішньополітичних і військових інтересів більш слабкої) **Московської держави** (інтереси московського царя представляв боярин **В. Бутурлін**).

- Відмовилися присягати на вірність царю І. Богун та І. Сірко, частина козаків Уманського, Полтавського, Брацлавського, Кропив'янського полків, частина міщан Переяслава, Києва, Чорнобиля, а також українське духовенство на чолі з київським митрополитом С. Косовим. Не присягали й козаки Запорізької Січі.
- Міждержавні відносини між Козацькою державою і Московією було оформлено українсько-московським договором - **Березневими статтями (Москва, 14 березня 1654 р., 11 статей)**, за якими:

1) гетьмана й старшину козаки мали обирати на козацькій раді (про обрання гетьмана сповіщалося царю);

2) козацька адміністрація і суд не підпорядковувались Москві, полишались недоторканими; податки мали збиратися до гетьманської скарбниці;

3) реєстр в 60 тис. козаків;

4) залишався без змін поділ на стани; гетьману надавалося право вести переговори з іншими державами, окрім Польщі та Криму;

5) у Києві та на кордонах з Річчю Посполитою розташовувалися російські військові залоги;

6) підтверджувалися права київського митрополита, недоторканність церковних володінь;

7) московський цар зобов'язувався розпочати війну проти Польщі.

- **31 грудня 1653 р.** - Московська держава оголосила війну Польщі.

- **1654 р.** - Річ Посполита уклала «вічний» договір із Кримським ханством про взаємодопомогу.
- У **березні 1654 р.** польська армія перейшла в наступ на Правобережжя (на Поділля й Волинь). Основна частина російських військ і загони козаків під командуванням І. Золотаренка розгорнули бойові дії під Смоленськом і в Білорусії.
- **Осінь 1654 р.** - Польща спрямувала удар на Поділля.
- У **січні 1655 р.** - під **Охматовим** (на Київщині), або «**Дрижипільська битва**» - через мороз «поле дроздів» українсько-московське військо завдало поразки польсько-татарському.

- **Весною 1655 р.** — козацько-російське військо рушило на Галичину.

- **19 вересня 1655 р.** - під **м. Городком (біля Львова)** польське військо було розгромлено. На допомогу Польщі прийшов кримський хан.
- **19 листопада 1655 р.** - під містечком **Озерна** татари були розгромлені й уклали договір про нейтралітет Криму у війні Гетьманщини і Московії проти Речі Посполитої.

- Війну Польщі оголосила Швеція, яка окупувала значну частину її території.

- Москва, будучи суперником Швеції, припинила війну проти Польщі (дипломати запропонували після смерті Яна II Казимира польську корону передати московському царю Олексію Михайловичу)
- без згоди Б. Хмельницького уклала з нею **24 жовтня 1656 р. Віденське перемир'я**: війна між Польщею й Москвою припинялася, передбачалися спільні дії проти Швеції й Бранденбургу.
- Московсько-польське перемир'я Б. Хмельницьким було сприйняте як зрада з боку царя. Гетьман почав шукати нових союзників.

- **8 жовтня 1656 р.** між Військом Запорозьким і Трансільванією укладено угоду про військовий союз проти Польщі.

- У **грудні 1656 р.** починається наступ трансільванського князя Юрія II Ракоці на Польщу, Б. Хмельницький надсилає йому на допомогу козацькі полки, очолені київським полковником А. Ждановичем (**корпус Ждановича**).
- У **березні-червні 1657 р.** відбувся українсько-трансільвансько-швецький похід проти Польщі. Спершу похід розвивався досить успішно, однак напад Данії на Швецію змусив останню вийти з війни.
- **11-12 липня 1657 р.,** отримавши звістку про наближення татарської орди, покинув територію Польщі й Юрій II Ракоці. Козаки А. Ждановича мусили повернутися на батьківщину. Отже, нова коаліція значних успіхів здобути не змогла.

- **27 липня 1657 р.** після важкої виснажливої хвороби помер Б. Хмельницький.

- **Головними результатами** Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. стали:

- утворення Української козацької держави - **Держави Війська Запорозького**;
- ліквідація кріпацтва та здобуття селянством особистої свободи;
- утвердження козацького землеволодіння;
- перетворення козацтва в привілейований стан;
- міжнародне визнання Козацької держави.

Утворення Української козацької держави

- Протягом літа-осені 1648 р. на звільнених від польського панування землях було створено українські центральні й місцеві органи влади, судові установи, запроваджено новий принцип адміністративно-територіального поділу, поступово склалася нова соціально-економічна структура.

- Особливістю Козацької держави був її військовий характер (устрій органів влади та адміністративний поділ земель за зразком Запорізької Січі).

- **Найвищим законодавчим органом була Генеральна Рада** - загальна рада всього війська. Пізніше її роль почала виконувати **Старшинська рада**, що складалася з полковників і генеральної старшини.

- **Виконавча й судова влада зосереджувалася в руках гетьмана:** очолював уряд, державну адміністрацію, скликав ради, був головнокомандувачем збройних сил, керував зовнішньою політикою, відав фінансами. Резиденцією гетьмана, і фактично столицею Української держави, стало **місто Чигирин**. Офіційно Українська держава називалася **Військо Запорізьке**, але частіше вживали назву **Гетьманщина**.

- До **Генеральної військової канцелярії** (фактично уряд, який допомагав гетьману з внутрішнім управлінням і міждержавними відносинами) входили **генеральні старшини**:

- **писар** (відав діловодством і закордонними справами),
- **обозний** (керував артилерією й постачанням армії),
- **осавул** (відповідав за організацію й боєздатність війська),
- **суддя** (очолював Генеральний суд),
- **підскарбій** (відав фінансами й податками),
- **хорунжий** (частково відав військовими справами й відповідав за збереження військового прапора),
- **бунчужний** (зберігав гетьманський бунчук).

- За **адміністративно-територіальним** устроєм територія Гетьманщини була поділена на **16 полків** (9 - правобережних та 7 - лівобережних), які поділялися на сотні (10-20 сотень у полку). На чолі полку стояв **полковник**, який на підпорядкованій йому території був головою виконавчої влади. **Сотник** був головою місцевої влади. Йому допомагали **отамани**. Сотні склалися з куренів (3-4 села). Міста, що мали до повстання магдебурзьке право, зберегли свої привілеї. Селяни здійснювали самоврядування, обираючи старостів (**війтів**).

- У ході Національно-визвольної війни було:

- ліквідовано польське магнатське землеволодіння, фільварково-панщинну систему господарства, кріпацтво.
- Формувалася козацька, селянська, а також державна власність на землю.
- Зберігалась власність на землю дрібної та середньої шляхти.
- Із соціальної структури зник магнатський стан, зменшилася чисельність дрібної шляхти, провідну роль стало відігравати козацтво.
- Селяни та міщани отримали особисту свободу, у містах ліквідовано засилля іноземців і національно-релігійні перешкоди для заняття ремеслами, промислом, торгівлею.

- У **міжнародних відносинах**:

- більшість католицьких держав ставилася вороже до Гетьманщини;
- протестантські держави співчували українцям і надавали непряму підтримку; реальну допомогу могла надати Московська держава.

- Зберігаючи союзницькі відносини з Кримським ханством, протягом 1646-1653 рр. Б. Хмельницький налагодив відносини з Венецією та Валахією, домовився з Трансильванією, намагався порозумітися зі Швецією (домовленості про взаємопідтримку досягнуті в 1652 р.), вів переговори з Туреччиною про прийняття її протекції, укладав договори з молдавським правителем.

Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові. 1679-1689.

Покровський собор у Харкові. 1689.

Портрет Богдана Хмельницького. Гравюра В.Гондіуса.
Середина XVIIст.

Ікона " Покрови Богородиці " (з портретом гетьмана Богдана Хмельницького) Перша половина XVIIст.

ТЕМА 8

1658 р. - укладання Гадяцького договору. Червень 1659 р. - Конотопська битва. Жовтень 1659 р. - Переяславські статті Ю. Хмельницького. 1660 р. - Слободищенський трактат. Червень 1663 р. - Чорна рада в Ніжині. 30 січня 1667 р. - Андрусівське перемир'я. Березень 1669 р. - підписання гетьманом Д. Многогрішним Глухівських статей; Корсунська угода, визнання Правобережною Гетьманщиною протекторату Османської імперії Червень 1672 р. - підписання гетьманом І. Самойловичем Глухівських статей. 1677-1678 рр. - Чигиринські походи. Січень 1681 р. - Бахчисарайський мирний договір. 1686 р. - Вічний мир.	Іван Виговський (р.н. невідомий - 1664) — гетьман України, найближчий сподвижник Б. Хмельницького, генеральний військовий писар, укладач козацького реєстру 1649 р. Юрій Хмельницький (1641-1685) - гетьман Війська Запорізького в 1657, 1659- 1662 роках і Правобережжя (1672-1681, 1685), другий син Б. Хмельницького. Іван Брюховецький (1623-1668) - гетьман Лівобережної України в 1663-1668 рр. Петро Дорошенко (1627-1698) - гетьман Війська Запорізького (1665-1676), учасник Хмельниччини, московсько-української війни (1658-1659). Дем'ян Многогрішний (1631-1703) - гетьман Лівобережної України (1669-1672). Іван Самойлович (початок 1630-х рр. - 1690) - гетьман Лівобережної України (1672-1687). Іван Сірко (1605 (1610)-1680) - подільський шляхтич, козацький ватажок, кальницький полковник, напівлегендарний кошовий отаман Запорозької Січі й усього Війська Запорозького Низового. Петро Тетеря — (1620—1671) Гетьман Правобережної України у 1663—1665 рр., намагався об'єднати Україну під зверхністю польського короля. Великий згін — насильне переселення (депортація) мешканців Правобережжя (Підніпров'я) на Лівобережну Україну організоване гетьманом Іваном Самойловичем у 1678–1679 рр. Руїна - період історії України кінця XVII ст., що відзначився загальним занепадом. Під час Руїни Україна була поділена по Дніпру на Лівобережну та Правобережну, які ворогували між собою. Сусідні держави (Польща, Московія, Османська імперія) втручалися у внутрішні справи України.
---	---

Правобережжя	Лівобережжя
Павло Тетеря (1663-65) роки втік у Польщу А) похід на Лівобережжя (осінь 63 – лютий 64) Б) невдоволення політикою Тетері на Правобережжі 1663 рік – розкол України	Іван Брюховецький (1663 – 1668) А) червень 1663 року – Ніжин - * Чорна рада* - обрано гетьманом після різанини між козак. Б) козаків розташував по Лівобережжю для підтримки своєї влади, запровадив податок з городян для себе В) 1665 рік- Московські статті , розташування московських воєвод і - залог майже в усіх містах України, податки збирати – московські воєводи і до російської скарбниці. Вибори гетьмана тільки з дозволу царя і заборона самостійної зовнішньої політики). Г) 1668 р. – козаки збунтувалися і вбили І.Брюховецького. 30 січня 1667 – Андрусівський мир (поділ Укр. між Рос. Польщею по Дніпру)
Петро Дорошенко (1665-76 роки) А) мріяв про довічну гетьманську владу. Б) створив постійне військо сердюків (наймані козацькі полки) В) 1666 рік – військові дії проти польського війська, розвиток планів Дорошенка: вигнати поляків з Правобережної України, союз з Кримським ханом, проголосити Дорошенка гетьманом України. Г) ідея просити протекторату Туреччини Д) розкол козаків на два табори: за і проти. Е) березень 1668 року – похід на Лівобережжя, Є) березень 1669 – старшина погодилась на тур-й протекторат, що привело до громадянської війни на П/б за гетьманство і ві-ми п/к Михайла Ханенка і П. Дорошенка Ж) договір між Польщею і Туреччиною у Бучачі 1672 рік: Туреччині - Подільське воєводство, Дорошенко під протекторатом Туреччини отримав Брацлавщину і Пд. Київщину, Польщі лишилась Галичина, Волинь і Пн.Київщина. З) після походу 1674 року на Правобережжя Самойловича і рос.-го Ромодановського: Ханенко зрікся булави, Дорошенка оголошено усунутим від гетьманства, а гетьманом обох берегів Дніпра проголошено Самойловича (1674 рік) І) турецька агресія і погроми на Правобережжі, у відповідь – повернення Дорошенка до гетьманування. Ї) відмова Дорошенка від Турецького протекторату. <u>Вересень 1676 року – зречення гетьмана влади.</u>	Після смерті Брюховецького проголошено Дорошенка гетьманом обох берегів Дніпра , після повстань на Правобережжі Дорошенко повертається, а наказним гетьманом призначає <u>Дем'яна Многогрішного.</u> Многогрішний (1669 -1672): А) березень 69 – проголошення гетьманом Л/б, підпис Глухівських статей з рос-м царем (реєстр – 30 тис., право гетьмана мати наймане військо(компанійців), податки збирає козацька старшина, заборона самостійної зовнішньої політики) Б) створ. наймане військо, ідея автономії України В) прагнення до особистого збагачення- засудження рос-м царем до заслання з родиною в Сибір Самойлович(1672 -1684): А) похід на П/б (73 -74рр.) Б)1672 – підпис з рос. царем Конотопських статей (заборона зв'язків Самойловича із Дорошенком, заборона гетьману позбавляти старшину посад; карати без згоди старшини або суду) В) прагнув створити міцну аристократичну державу Г)започаткував бунчукове тов.-во Д)зростання за Самойловича старшинського землеволодіння
3 раз Юрій Хмельницький 1677 – 78 роки	

А) 2 чигиринські походи розстриженого з монахів силою турків Ю.Хмельницького на чолі турецького війська у Правобережну Україну. Б) 8 липня 1678 року – самознищення козацького міста Чигирин (після початку турецького захоплення) В) таємне вбивство Ю.Хмельницького турками. 1685 р. – польський король Ян III Собеський домігся сеймової постанови, що люди, які оселяться в Пд Київщині будуть вільними і визнаватимуть лише владу призначеного королем гетьмана та полковників («приповідні листи» - на право набирати полки отримали: Самійло Іванович (Самусь), Захар Іскра, Семен Гурко(Палій)). Так утворилася «Палієва держава» на П/б, Польські пани почали нападати на П/б козацькі землі. Палія 1702 – 1704 рр. – відбулося повстання Семена Палія, придушене Іваном Мазепою. 13 січня 1681 – Бахчисарайський мир Москви і Туреччини про кордон по Дніпру (Жодна із сторін не мала права заселяти терит. між Бугом та Дніпром – Пд. Київщина залишалася безлюдною пустелею)	Е) 1678 – 79 – «Великий згін» - примусове переселення населення з П/б на Л/б під захист Самойловича) Є) утримував наймані в-ка: компанійське, сердюцьке, охочі полки Ж) хотів закріпити спадковість гетьманської влади З) симпатії до Москви, невдоволення Польщею і Тур-ю, противник поділу Укр. між Росією і Польщею И)значні кошти надано на культуру(Троїцький собор Густинського монастиря,...) І) Невдалий Кримський похід (1687) І. Самойловича – відправлено до Сибіру разом із сім'єю. Ї) 25 липня 1687 – обрання гетьманом Івана Мазепи 21 квітня (6 травня) 1686 – Вічний мир Москви і Польщі (підтверджено поділ Укр. по Дніпру, підпор. Москві Києва і Зап. Січі, представл. Укр. не було
--	--

- І раз Юрій Хмельницький (квітень 1657 – серпень 1657)

- Іван Виговський (серпень 57 – вересень 59)
- ✓ зовнішня політика: укр.-швед. військово-політичний союз, перемир'я з Польщею, відновлення союзів з Туреччиною і Кримським ханством, зв'язки з Австрією, Трансильванією, Молдовою, Валахією
- ✓ Вимоги Москви про розташування московських залог з російськими воєводами у Переяславі, Ніжині, Чернігові, - пішов на поступки, дозволив
- ✓ внутр. пол.-ка:1658 – придушення про-московського заклоту полковників Пушкаря та Барабаша – невдоволення Москви
- ✓ 6 вересня 1658 – **Гадяцький договір** (тільки на папері) :
 - Утворення держави з 3-х країн: України ,Литви, Польщі – федерація зі спільно обраним королем.

- Законодавча влада – в сейму і депутати від всіх земель, виконавча – гетьмана (довічно стверджена королем),
 - створення Україною судової і фінансової системи, своїх грошей.
 - Скасування греко – католицької церкви і унії ,
 - зрівняння православних і католиків у правах, створення 2-х університетів(один з них Києво – Могилянська академія) .
 - Свобода слова і друку.
- ✓ Московсько –українська війна 1658 – 1659 років . червень 1659 року – виграв Конотопську битву - переляк царя Олексія - усунення старшиною І.Виговського від влади.

- II раз Юрій Хмельницький (28 вересня 1659 – січень 1663 років)

- Обман царем Ю.Хмельницького: Переяславський договір 1659 року не був тотожним Переяславському договору 1654 року:
- ✓ дозвіл залог у Києві, але й інших містах (Переяслав, Чернігів, Брацлав, Умань і т. д.)
- ✓ заборона самостійної зовнішньої політики
- ✓ заборона без дозволу царя переобирати гетьмана, оголошувати війну і посилати військам до іноземних держав війною.
- ✓ Визнання Київським митрополитом зверхності Московського патріарха
- ✓ Підсумок: за договором Україна стала автономною частиною Росії.
- похід українсько – російських військ на Західну Україну , щоб приєднати до Росії (від Польщі)
- ✓ 1660 рік – відмова Шереметьєва від імені царського уряду від керування Україною
- ✓ 1660 рік - Слободищенська угода після програшу Чуднівської кампанії (Ю. Хмельницького та Польщі) закріплення автономії України * нібито за зміненням Гадяцьким договором)
- невдовол. політ. Ю. Хмельницького з боку Л/б Укр.(нові «претенденти» на гетьман-во Л/б: Яким Сомко, Василь Золотаренко, Іван Брюховецький)
- 1663 – зречення Ю. Хмельницького і обрання Павла Тетері – початок розколу на П/б і Л/б, Ю.Хмельницький постригся у ченці.

- III раз Юрій Хмельницький (1677-1678) – два чигиринські походи

Запорозька Січ у складі Гетьманщини. Адміністративно-територіальний устрій Слобідської України.

- Протягом 1646-1657 рр. Запорізька Січ знаходилася на **о. Микитин Ріг**, січовики и підтримали Б. Хмельницького. Однак після Зборівського договору (багато козаків опинилися поза реєстром) відносини між гетьманським урядом і січовиками ускладнилися.

- У 1652 р. центром Запоріжжя стала нова **Чортомлицька Січ (1652-1709)** (більш укріплена).

- Запорозькі козаки були неперевершеними у військових походах, особливо на чолі з кошовим отаманом **Іваном Сірко**, який свої найвдаліші походи здійснив **1667 р.** (захоплено **м. Кафу**, звільнено 2 тис. невільників) та **1670 р.** (спалено турецьку **фортецю Очаків**, захоплено багато худоби, звільнено полонених).

- Але загалом не було року, щоб І. Сірко не ходив у походи.
- У **1672 р.** за виступ проти обрання І. Самойловича І. Сірка московський уряд вислав до Сибіру. Про звільнення в'язня клопотався навіть сам польський король.
- З особою І.Сірка народна традиція пов'язує написання листа-відповіді турецькому султану на його вимогу визнати залежність Запоріжжя від Туреччини (цьому сюжету присвячено картину художника (українського походження) **І. Рєпіна «Козаки пишуть листа турецькому султану» (1889—1896)**, ідею підказав відомий український історик, дослідник Запорізької Січі Д. Яворницький).

- Московська держава, прагнучи контролювати дії запорожців, постійно тримала на Січі свою військову залогу (**вперше введено у 1663 р.**).

- Окрім Запоріжжя, через татарські напади знелюдненими до початку XVII ст. були землі **Слобідської України** (територія на схід від Гетьманщини до кордонів з Московською державою).

- У середині XVII ст. відбувалося масове переселення українців на вільні землі Слобідської України. Всіляку підтримку переселенцям надавала Московська держава, яка прагнула захистити свої південні кордони від наступу Кримського ханства.
- Українські переселенці заснували на великій території численні **слободи** (вільні від оподаткування населені пункти).
- Саме тому ця донедавна пустинна територія дістала назву Слобідська Україна.
- на території якої сформувалося **п'ять козацьких полків - Острогозький, Харківський, Сумський, Охтирський та Ізюмський.**

- Полки, як і в Гетьманщині, були не тільки військовими, а й адміністративно-територіальними одиницями.
 - ✓ Полки поділялися на сотні.
 - ✓ Полком управляв виборний полковник (**обирався довічно**) з полковою старшиною.
 - ✓ В Слобідській Україні нерідко спостерігалось **успадкування посади полковника** (у Гетьманщині такого не було). Слобідські полковники **підпорядковувалися кожному окремо безпосередньо білгородському воєводі**.
 - ✓ Кожний полк окремо і в різний час одержував **царську жалувану грамоту**, у якій визначалися його права на козацький устрій, звільнення від податків на землю, право на вільну торгівлю тощо. Вибраних у полках полковників погоджував білгородський воєвода, а потім пропонував цареві як кандидатів на цю посаду.
- Переселенців приваблювало не тільки звільнення від податків, але й **право займанщини** (могли взяти собі стільки землі, пасовищ, лісу, скільки подужували обробити) та **право на козацьке самоврядування**.

ТЕМА 9

Жовтень 1708 р. - перехід гетьмана І. Мазепи на бік шведського короля. Листопад 1709 р. - зруйнування російськими військами на чолі з О. Меншиковим гетьманської столиці Батурина. Березень 1709 р. - перехід на бік І. Мазепи частини запорізьких козаків на чолі з К. Гордієнком. Травень 1709 р. - зруйнування Чортомлицької Січі. 27 червня 1709 р. - Полтавська битва. 5 квітня 1710 р. - обрання П. Орлика гетьманом в еміграції. Прийняття Конституції П. Орлика 1713 р. – ліквідація козацтва на правобережній Україні 1722-1727 рр. - Діяльність Першої Малоросійської колегії. 1727-1734 рр. - гетьманування Д. Апостола. 1734-1750 рр. - діяльність Правління гетьманського уряду. 1734 р. - заснування Нової (Підпільненської) Січі.	Іван Мазепа (1639-1709) - гетьман Лівобережної України, гетьман Війська Запорізького обох берегів Дніпра. В молодості служив при дворі короля Яна II Казимира. Гордієнко Кость - отаман Чортомлинської Січі, який 1708 р. підтримав І. Мазепу, перейшовши разом з ним на бік шведів під час Північної війни Іван Скоропадський (1646-1722) - гетьман Лівобережної України (1709-1722). Полуботок Павло - наказний гетьман Лівобережжя 1722-1724 рр. Склав «Коломацькі петиції», у яких просив російського царя Петра I відновити права та привілеї Гетьманщини. Данило Апостол (1654-1734) - гетьман Лівобережної України (1727-1734). Орлик Пилип - український гетьман у вигнанні, був обраний у 1710 р. Автор козацької Конституції 1710 р. Прокопович Феофан - визначний український діяч другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Малоросія - багатозначний термін, але для XVIII ст. - це умовна назва, що використовувалася для позначення території лівобережної Гетьманщини. Конституція - основний закон держави, який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування органів влади. Малоросійська колегія - центральний орган російської адміністрації в Лівобережній Україні, заснований Петром I у 1722 р. Відновлений Катериною II у 1764 р. Козацьке бароко - назва архітектурного стилю, що був поширений на українських землях у другій половині XVII– у XVIII ст. Виник унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій та європейського бароко Козацькі літописи - історико-літературні твори другої половини XVII – середини XVIII ст., присвячені козацьким війнам. До наших днів дійшли три найвизначніші козацькі літописи: Самовидця, Граб'янки (1710 р.) та Самійла Величка (1720 р.)
--	--

- Іван Мазепа (1687 – 1709)

- 25 липня 1687 р. – Коломацькі ст.. з рос. царем (гетьман і старшина не мали права без цар. указу позбавляти влади , заборона самот. зов. політики, необхідність розташування в Бутирині полку московських стрільців)
- спочатку схилився до союзу з Росією , хотів приєднати П/Б Україну, з'єднати укр.. землі
- невдалий Другий Крим. Похід в 89 р. (Перший – Самойловича 1687)
- продовжив політику формування козацької еліти з козац. Старшини (до бунчукових товариств сформував значкових і значних)
- Меценат : церква Всіх Святих у К/Печ. Лаври , відбудовано Успенський собор Лаври, Софіївський та Михайлівський Золотоверхий собори в Києві, покровитель К/ПЕЧ. Лаври, академії, Чернігівського колегіуму
- сприяв « заселенню пусток» П/б козаками
- **1702- 1704 роки** – придушення повстання **Семена Палія** (П/б хотів звільнити від польського короля)
- **29-30 жовтня 1708 р.** –догівір між Мазепою і Швецьким королем Карлом XII про союз проти Росії у **Північній війні (1700-1721)** за вихід до Балтійського моря
- 2 листопада 1708 р. – знищення Петром І м.Батурина, а 14 травня 1709 р. – Чортомлицької (Запорозької) Січі
- березень 1709 – перехід на бік Івана Мазепа частини козаків на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком
- 27 червня 1709 р. – Полтавська битва, виграв Петро І , відступ 7 липня перевилися на П/б Бугу, перейшли біля Очакова і пішли до Бендер, Мазепа помер у ніч на 22 вересня біля м. Бердер, у Варниці, перепохований в 1710 – в Молдові, м. Галац(тепер Румунія), в кафедральній церкві Свято-Юрського монастиря

Пилип Орлик (гетьман у вигнанні) (1710 – 1714-42)

- Козацька рада в Бендерах (Молдова) – 5 квітня 1710 – обрання Орлика гетьманом козаками, що вийшли з Укр у ві-ку І. Мазепа та Карла XII та схвалення Конституції (складалася зі вступу та 16 статей)
- 5 квітня 1710 р.- ухвалення Конституції « Пактів і конституцій законів і вольностей Війська Запорізького» Ще назви: Бендерська конституція або конституція П.Орлика.
 - ✓ об'єднання та незалежність України від іноземців (особливо Московії)
 - ✓ вперше як угода між гетьманом та козацтвом, а не між гетьманом та іноземним монархом (рос.царем чи пол.. королем)
 - ✓ Україна мала бути республікою, управління Генеральною радою: старшина+ козаки + депутати від полків та заслужені прості козаки
 - ✓ скликання Генеральної ради 3 рази на рік
 - ✓ заборона гетьману без Генеральної ради вести зовнішню політику та листування з іноземним керівництвом
 - ✓ створення Генерального суду (над козаками ,старшиною, гетьманом)
 - ✓ фінанси – у обрані підскарбія Коша та полків
 - ✓ виборність полковників і сотників (гетьман затверджує)
 - ✓ Київський митрополит мав вийти з-під влади Московського.
- Спроба встановлення влади П.Орлика на Правобережній Україні:
 - ✓ 31 січня 1711 – загопи запоріжців п/к Костя Гордієнка , що кер-ся П.О.-м, з Бендер вирушили на П/б, к. березня П.О.-к підійшов під Білу Церкву, потім – відступив, кін. січня 1711 – татари і турки оволоділи Слобожанщиною, але підійши до Харкова і повернулись назад

- ✓ Весна 1711 – московський контрнаступ, 8-9 липня - вирішальна битва біля Фальчі біля Ясс, оточення армії Петра I – привело до Прутського миру Рос і Тур-ни 12 липня 1711 (на р. Прут біля Ясс), (Петро I зобов'язувався передати Тур-ні частину укр. земель, Азовську фортецю з прилеглою територією, обіцяв зруйнувати свої фортеці
- ✓ 5 березня 1712 р. – указ султана (під тиском Англії та Франції) про поширення влади П.Орлика на Правобережжя та Запорізьку Січ
- ✓ квітень 1714 р. – договір Польщі та Туреччини про перехід П/б під владу Польщі, повернення П.Орлика у Європу(у червні 1714 – виїхав з Бердир до Європи, 1720 – до Німеччини, потім – до Франції, 1722 – переїхав до Тур-ни, де прожив 20 років
- ✓ невдала агітація у Європі на боротьбу за долю України до 1742 року(спілкув. Карлом XII, Людовіком XIV, Августом II і Станіславом Лещинським)

- гетьман Іван Скоропадський (1708 – 1722 р.)

- Після Полтавської битви – терор:
 - ✓ смертні вироки мазепинцям
 - ✓ заборона друку кн. укр. м.- 1720 спеціальний указ Петра I, щоб усе діловодство велося рос-ю м-ю
 - ✓ позбавлення посад старшинської адміністрації
 - ✓ надання посад рос-м, нім-м та станшині, що воювала на боці царя
 - ✓ примусові каналні роботи козаків(1716 – на спор. каналу Волга – Дон біля Царицина, 1718 – на р. Терек на Кавказі, 1721 – на буд-во Ладозького каналу, 1722 – нова хвиля роб-в-ко-в на Ладозький канал)
 - ✓ Незгода Петра I підписати договірні статті на підтвердження прав і вольностей ге-ни – надіслав іменний указ, а потім мали бути і статті
- Решетилівські статті:
 - ✓ під час в-ни під командування рос-х генералів мали переходити козаки і навіть гетьман, залишалися воєводи в укр. містах для втручання тільки в держ-х справах, наприклад – «зрада»,
 - ✓ призначення резидента Ізмайлова для «допомоги» гетьману(були явні і таємні статті Ізмайлову),
 - ✓ присутність біля резидента 2 російських полків, резидент мав повідомляти цареві про візити і розмови гетьмана і іноземних посланців, пересилати царю привезені листи, стежити, щоб гетьман без дозволу царя не змінював структуру посад в Генеральній канцелярії, не призначав нових полковників, не забирав і не надавав нікому нових маєтностей),
 - ✓ гетьманською резиденцією мав бути Глухів
- підбив економіки України Петром I , висилка «польських» студентів за кордон (що не говорили російською мовою) –1709
- 1722 – Київському митрополиту надано титул архієпископа Київського і Малої Росії(мав його призначати Синод у Перербурзі – Киї-ка митрополія стала просто частиною Рос-ї православної церкви)
 - ✓ З 1720 – вивозять до Росії пам'ятки ку-ри і церковні цінності

- 1722 р.- утворення Малоросійської колегії (була до 1927р.)

- 6 чоловік – 3 укр.+ 3 росіянина
- очолив бригадир Вельямінов
- для нагляду за діями гетьмана і старшини, контроль стягнення податків до рос. казни, Вельямінов мав право втручатися у будь-яку сферу життя Укр..утримання російського війська в укр.. селах. Колегія зосередила всю адм. владу над Л/б Гетьм-ю
- Після повернення з Москви І. Скоропадський захворів і передав владу наказному гетьману П. Полуботку, помер

наказний гетьман Павло Полуботок

- (1722 -1724) + Малоросійська колегія (1722 – 1727)

- Спроба обмежити вплив Малорос-ї колегії:
 - ✓ реформа суду: перетворення Генерального суду на колегіальний (колективний)
 - ✓ б-ба проти хабарництва і тяганини в судах
 - ✓ грудень 1722 – розпорядження, за яким скарги населення подавалися від нижчої до вищої інстанції, а не до Малорос-ї колегії
 - ✓ квітень 1723 – Петро I надає Малорос-й колегії ширших повноважень (підпорядкування укр. уряду та канцелярії Мал.-ї колегії, передача влади командування над ві-м від гетьмана до генерала Голіцина, що очолював рос-ке ві-ко в Укр.
 - ✓ середина серпня – поч. вересня 1723 – укладення Коломацьких чолобитних (р, Коломак на Полтавщині) представниками коз-ї старшини(чолобитні: звільнення маєтків старшини від оподаткування, прохання на дозвіл обрання гетьмана , зробити доповнення до судочинства)
 - ✓ листопад 1723 – арешт старшини, П, Полуботка
 - ✓ бесіда Полуботка та Петра I про канальні роботи і прокляття «Заберу і тебе на суд Божий» - через 40днів після смерті П. Полуботка – помер Петро I

- Данило Апостол (1727 - 1734)

- Катерина I звільнила тих старшин, що були ув'язнені з Полуботком
- уряд Петра I:
 - ✓ розраховував на козацьку підтримку під час загострення Рос-Тур-х відносин
 - ✓ влітку 1727: ліквідував Малорос-ку колегію, дозволено вибори гетьмана
- Отримав як указ з Петербурга «Решительні пункти»1728 р. :
 - ✓ заборона самостійної зовн-ї політики гетьмана, дозвіл розв'язувати прикордонні проблеми з Польщею і Кримом, але під наглядом рос-го резидента
 - ✓ ві-ві уряди обирати зі старшин, які затверджувалися імператором
 - ✓ нижчу старшину затверджував гетьман
 - ✓ вищою судовою інстанцією ставав Генеральний суд(3 рос. +3 укр. , очолював гетьман, але «головним суддею» був цар
 - ✓ скасовано заборону рос-м купувати землі на Укр.
- Діяльність гетьмана:
 - ✓ 1729 -31 – генеральне слідство про маєтності(повернуто в державне користування землі, самовільно захоплені в приватне користування)
 - ✓ намагався уникнути утисків щодо укр. торгівлі, запроваджених Петром I(повернув право укр. купцям вивозити товари на європейські ринки, відновлено тор-лю з Кримом
 - ✓ реформа фінансів: встановлено точний бюджет державних видатків, виділено і обмежено частку на козацьку адм.-ю, наймане ві-ко, артилерію,...визначено способи поповнення дер-го бюджету
 - ✓ 1728 – указом Апостола створ. Спеціальну комісію, що мала укласти нове зведення законів, (1744 – зведення подали на затвердження, але безрезульт-но, Кирило Розумовський віддав звіт на доопрацювання, але не встигли доробити)
 - ✓ поділ полкових судів на 2: для справ важливих і кримінальних та для справ дрібних. Сотенні і сільські суди перетворились на колегіальні
 - ✓ відновлено право гетьмана призначати Генеральну старшину і полков-в

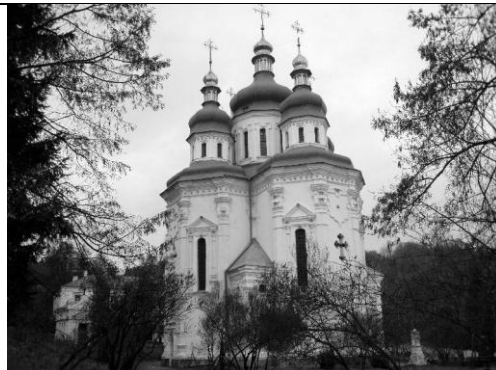
- ✓ зменшено кількість рос-н у укр. адм.-ї, обмежено рос. полки на Укр. до 6

- Правління гетьманського уряду (1734 - 1750)

- Анна Іванівна (1730 -40) – біронівщина – засилля німців у керівництві рос-ю державою,
- для Укр найбільший вплив серед біронівців мав фельдмаршал Мініх (домагався скасування автономії гетьманщини, хотів стати «управителем Малоросії» - перешкодила смерть Анни Іванівни
- правління гетьманського уряду (мало бути до часу обрання нового гетьмана, а вибори ніхто не призначав):
 - ✓ 6 осіб: 3 укр.+3 рос-на,
 - ✓ найбільше влади мав князь Шаховський (за інструкцією мав переконувати, що всі біди укр.-в через недбалих гетьманів)
- Риси правління:
 - ✓ нехтування прав укр. народу,
 - ✓ погіршення економ-ї ситуації, втручання рос-х воєначальників в укр. життя
 - ✓ Анна Іванівна запровадила Таємну канцелярію – «Слово і діло государеве» - взаємні доноси та наклепи за «слово і діло» - проти государині
 - ✓ 1735 – офіційний поділ коз-в на виборних і під помічників(хто не міг себе утримувати у поході – вилучався з реєстру
 - ✓ викачування коштів з Укр. під час Рос-Тур-ї в-ни 1735 -39 і утримання рос-ї ар-ї, допомога в боях козаків....

Оборонна синагога в Жовкві. 1692 – 1698.

Георгіївський церква Видубицького монастиря в Києві. 1696-1701.

Преображенська церква у Великих Сорочинцях. 1732.

Ікона "Вознесіння" з іконостасу церкви Воздвиження Чесного Хреста монастиря Скит Манявський. Й. Кондзелевич.

Гравюра
"Іван
Мазепа
серед своїх
добрих
справ".
1706.
І.Мигура

ТЕМА 10

1750-1764 рр. - гетьманування К. Розумовського. 1764 р. - ліквідація гетьманства Катериною II. 1764-1786 рр. - діяльність Другої Малоросійської колегії на чолі з президентом П. Рум'янцевим 1768р. - «Коліївщина». 1774 р. - Кючук-Кайнарджійський договір.. 1775 р.- російські війська зруйнували останню Запорозьку Січ (Нову Січ). 1772, 1793, 1795 рр. - поділи Польщі. 1780-1782 рр. – ліквідація особистої залежності селян в Австрійській імперії. 1783 р. - на Лівобережжі було запроваджено кріпацтво. 1783 р. - приєднання Криму до Росії.	Кирило Розумовський - останній лівобережний гетьман Гетьманщини 1750-1764 рр. Петро Калнишевський - останній отаман Запорозької Січі (Нової Січі), яку зруйнували війська Катерини II у 1775 р. Максим Березовський - український композитор, диригент, співак. Іван Григорович-Барський - архітектор, творець оригінальних типів культових та світських споруд у Києві та інших містах України. Олекса Довбуш - (1700 – 1745) Ватажок руху карпатських опришків. Максим Залізняк - запорозький козак, якого повсталі обрали гетьманом повстання Коліївщини на Правобережжі у 1768 р. Гонта Іван - уманський сотник, один з керівників повстання Коліївщини на Правобережжі у 1768 р. Сковорода Григорій - видатний український філософ XVIII ст. Поет та педагог. Автор творів «Байки харківські» та «Сад божественних пісень» Ведель Артем - український музикант, диригент, композитор, співак другої половини XVIII – початку XIX ст. Бортнянський Дмитро - відомий український співак, композитор і диригент другої половини XVIII – початку XIX ст. Нова (Підпільненська) Січ - остання Запорозька Січ на Дніпрі.. Паланки - адміністративно-територіальні одиниці (округи) земель Запорозької Січі. Задунайська Січ - козацька Січ, заснована на р. Дунай у 1776 р. козаками зруйнованої Нової Січі. Коліївщина - третя, найбільша хвиля гайдамацького руху на Правобережжі у 1768 р. Зимівник - велике господарство (хутір), у якому козаки займалися землеробством, скотарством, промислами, ремеслами, торгівлею
---	--

- Кирило Розумовський (1750 -1764)

- вибори гетьмана у Глухові мали формальний характер, був молодшим братом чоловіка імператриці Єлизавети I, 5 червня 1750 – затверджений на гетьманську посаду, у липні 1751 – прибув на Укр. до Глухова
- діяльність:
 - ✓ жовтень 1751 – під владу г-на передано і Запор. –ку Січ
 - ✓ посилення позицій старшини, регулярні скликання у Глухові старшин-ї ради
 - ✓ Батурин – знову став столицею Гетьманщини, а Глухів – був резиденцією гетьмана
 - ✓ заборона без дозволу гетьмана заарештовувати укр.-в, окрім карних злочинців
 - ✓ 1754 – укази імператриці, що обмежували владу г-на(заборона призначати полковників, дозвіл тільки пропонувати, відмова у самостійній зовн-ї політиці Л/б, контроль над фінансами Гетьманщини)
 - ✓ з 1760 – спроба г-на завершити справу Апостола по укладанню укр.-ї судової збірки – віддав на доопрацювання – не встигли доробити
 - ✓ універсали 1763 – дозвіл полковим канцеляріям і прохачам-чолобитникам звертатись безпосередньо до Генер-го суду, виведено Генеральну канцелярію із системи судочинства та зменшено кількість судових інструкцій
 - ✓ запроваджено на територіях кожного полку 2 земський і 2 підкоморських судів, створено гродський суд, ідея поділити Укр. на 20 судових повітів
 - ✓ 1763 – чолобитна імператриці з проханням закріпити геть-ку посаду за родом Розумовських
 - ✓ запровадження уніформи для козаків, полки перетворилися на регулярні
 - ✓ плани г-на про створ. 2 укр. унів-в:1 – оновлена Києво-Могилянська академія, 2 – створити новий в Батурині, столиці Гетьманщини
 - ✓ 10 місяців пробував уникнути зречення гетьманства, жовтень 1764 – склав гетьманські повноваження, 17 листопада 1764 – звільнений від гетьманства

- Друга Малоросійська колегія (1764 -1782):

- 4 укр. і 4 рос.-на, на чолі П. Рум'янцева
- 2 інструкції графу Петру Румянцеву: загальну і таємну(провести перепис населення і ревізію маєтностей, заборонити перехід землі від одного власника до іншого,...)
- Діяльність:
 - ✓ «Генеральний опис Малоросії» - 1765 – 1769
 - ✓ заміна натуральних повинностей на грошовий податок (на утрим. рос.-х полків на Гетьманщині)
 - ✓ запровадження регулярної пошти
 - ✓ 1781 – поділ Гетьманщини на 3 намісництва (Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське – усі разом у Малоросійське губ-во на чолі з Румянцевим)
 - ✓ 1783 – скасовано полково-сотенний адмін. устрій Гетьманщини, було введено повіти, а для ві-х запроваджено 6 річну службу, ліквідовано шляхетські суди(гродські, земські, підкоморські), введено загально рос.-кі установи
 - ✓ 1775 – прохання укр. шляхти до Катерини II про зрівняння в правах з рос.-м дворян-м – здійснено 1785- «Грамота про вільність дворянства»

- ✓ осінь 1762 – створ. «Комісії з розслідування зловживань у слобідських полках» п/к Щербініна: на середину 1764 – майже всіх старшин звинуватили у зловживаннях і усунули від влади
- ✓ 16 грудня 1764 – постанова Комісії Сенату (за поданням Щербініна) про скасування автоном-х слобід-х полків, заборона селянських переходів (їх юридичне закріпачення)
- ✓ 1765 – створ. на базі слобід-х 5 гусарських полків, потім була утвор. на Слобожанщині Слобідсько-Укр-ка губ-я із загальноросій-ю системою управл. і суду, 1780 – перетвор. на Харківське намісництво, 1796 – перетвор. на Слобідсько-Укр-ку губ-ю до 1835
- ✓ 1781 -1782 – створ. на терит. Гетьманщини Київського, Чернігівського, Новгород-Сіверського намісництва, ліквід-ли і утвор. Малорос-ка губ-я, у 1802 – поділена на Чернігівську і Полтавську губ-ї, Київ-на стала окремою губ-ю
- ✓ 3 травня 1783 – указ Катерини II, що прикріплював се-н до місць, де вони проживали на час останньої ревізії – введено кріпацтво
- ✓ 4 липня 1775 – напад рос-го ві-ка на Січ п/к Петра Текелі за наказом Катерини II, зруйнування Січі, заслання на Соловки старого кошового отамана Петра Калнишевського (прожив до 112 років)
- ✓ Задунайська Січ (1775 -1828)
- ✓ гайдамаки (гайде – тікай!) 1734 – 1-й значний виступ, потім:
- ✓ 1768 - Коліївщина (Максим Залізняк, Іван Гонта, «Уманська різанина» - поема Шевченка «Гайдамаки» - Катерина II назвала «Розбишаками» охоплено Правобережжя

Причини ліквідації Запорозької Січі

- Політика царизму, спрямована на зміцнення абсолютизму (Запорозька Січ з її вільностями була йому перешкодою).
- Царизм намагався ліквідувати особливості самоврядування запорожців, бо воно суперечило централізаторській політиці Росії.
- Намагання царизму остаточно придушити антифеодальну боротьбу народних мас (селяни — втікачі від кріпосного гніту мали підтримку запорожців, селилися на землях Запорозької Січі).
- Відпала необхідність у допомозі запорожців після закінчення російсько-турецької війни 1768-1774 рр.
- Турки й татари вже не становили загрози з півдня.
- Зазіхання російських вельмож на багатющі чорноземи Запорожжя та його природні багатства.
- Катерину II постійно непокоїло існування Запорозької Січі, в якій налічувалося майже 20 тис. козаків.
 - 23 квітня 1775 р. на нараді у цариці з планом знищення Січі ї виступив новоросійський генерал-губернатор Г. Потьомкін.
- **Гайдамаками** (від тур. «гайда» - нападати, турбувати, гнати) називали селян-втікачів, які, об'єднавшись у загони нападали, руйнували та грабували шляхетські маєтки.
 - Причини розгортання гайдамаччини були:

- ✓ соціально-економічні: ліквідація козацького устрою та наступ на козацьке землеволодіння, розвиток фільварків та збільшення панщини (зростання магнатського землеволодіння за рахунок селянських наділів);
 - ✓ здріств орендарів (брали землю в оренду та намагалися витягти з господарства якомога більшу комерційну вигоду);
 - ✓ національно-релігійні: наступ на права православних і уніатів; окатоличення та ополячення, свавілля конфедератів.
 - ✓ Рушійними силами гайдамацького руху стали запорізьке козацтво, селянство, міщанство, православна шляхта, чернецтво православних монастирів.
- ✓ 60-ті роки XVIII ст. — піднесення гайдамацького руху, кульмінацією стає «Коліївщина» 1768-1769 рр.

- **«Коліївщина»** (назва походить від слів «кіл», «колій») у порівнянні з попередніми виступами мала ширшу соціальну базу, вищий рівень організації та чітко поставлені цілі - національне визволення від польського панування.

- Приводом до повстання стало насильницьке окатоличення православного населення та свавілля Барської конфедерації (військово-політичний союз польської шляхти, створений із метою тиску на короля за його ліберальну політику щодо православ'я).
- Наслідки «Коліївщини»: значний міжнародний резонанс та послаблення міжнародних позицій Польщі; поглиблення політичної і соціально-економічної кризи Речі Посполитої.
- ✓ Історичне значення: сприяла формуванню соціальної свідомості, національної консолідації; розвитку суспільно-політичної думки України.
- ✓ Боротьбу гайдамаків та «Коліївщину» відображено в народній творчості, численних літературних творах (Т. Шевченко, поема «Гайдамаки»), творах мистецтва, кінофільмах (І. Кавалерідзе, «Коліївщина», 1931 р.).
- Причини поразок селянських рухів: стихійність рухів, локальність території; відсутність чіткого плану дій, перевага регулярних частин.

- **Опришківський рух**

- Опришки (з латинської — знищувачі) — народні борці проти феодального, релігійного й національного гніту в Галичині, Закарпатті й на Буковині.
- До них приєднувалися збігли селяни — кріпаки, наймити, міська біднота.
- Опришки винищували польську шляхту, орендарів, багатіїв, католицьких та уніатських священиків.
- Базувалися опришки в Карпатських горах і діяли невеликими загонами.
- місцеве населення опришки захищали від магнатів, шляхти, лихварів, а тому селяни допомагали повстанцям продовольством, переховували їх від переслідувань, повідомляли про небезпеку тощо.
- У 1738 р. О. Довбуш очолив загін чисельністю 30 — 50 опришків.

- ✓ Опорним пунктом загону була г. Чорногора в Карпатах, звідки здійснювалися сміливі й несподівані походи в Західну Галичину, на Поділля, в Північну Буковину, Закарпаття.
- ✓ Захоплене в панів, лихварів, купців майно О. Довбуш роздавав бідним, а тому майже в усіх селах Прикарпаття у нього були друзі, які підтримували, попереджали про небезпеку.
- ✓ Загинув 24 серпня 1745 р. від кулі панського найманця.
- ✓ Він став національним героєм.
- Значення руху опришків
 - ✓ Рух опришків — слава сторінка в історії національно-визвольної боротьби українського народу.
 - ✓ Він надихав наступні покоління борців за свою волю і свобод.
 - ✓ Образи народних месників назавжди залишилися в пам'яті народній як захисники їх прав і свобод, як борці, віддані тій справі, за яку вони боролися.

Поділ Речі Посполитої

- Причинами поділів Польщі були:

- політична анархія через боротьбу шляхетських угруповань;
- втручання в польські справи іноземних держав;
- війни зі Швецією та Росією
- економічне розорення країни (прагнення православного населення звільнитися від польської залежності).

- Польську державність було ліквідовано внаслідок **трьох поділів** Речі Посполитої:

- 1772 р. — перший поділ:
 - ✓ до складу Росії тоді відійшла більша частина Білорусії та Ліфляндії
 - ✓ , до Австрії - Східна Галичина (1775 р. Австрія захопила Північну Буковину);
 - ✓ до Пруссії - Помор'я (без Гданська);
- 1793 р. - другий поділ:
 - ✓ до Пруссії відійшла значна частина Великопольщі (міста Гданськ, Торунь, Познань);
 - ✓ до Російської імперії - Київщина, Волинь, Поділля, Брацлавщина, а також Центральна частина Білорусії;
 - ✓ Австрія нічого не отримала;
- 1795 р. — третій поділ:
 - ✓ Пруссія - основна частина Великопольщі з Варшавою;
 - ✓ Австрія — Галичина, частина Волині, так звані «малопольські землі» з Краковом і Познанню;
 - ✓ Росія — Західна Білорусія та Західна Волинь.

- Наслідком поділів стало:

- ліквідація Польської держави;
- територіальне розчленування країни (під владою Російської імперії опинилася Правобережна, Лівобережна та Південна Україна;
- до Австрії відійшли Руське, Белзьке, частина Волинського і Подільського воєводств, Малопольща;
- до складу Пруссії - Великопольща);
- поширення протягом 90-х років XVIII ст. на території Правобережної України російських законів, судочинства, устрою.

Соціально-економічний розвиток українських земель наприкінці XVII — у другій половині XVIII ст.

- Населення українських земель в XVII-XVIII ст. поділялося на козацтво, духівництво, шляхту, міщан, селянство.

- Наприкінці XVIII ст. на українські землі в складі Росії було поширено становий поділ, який існував в Російській імперії (чотири головні «роди людей»): дворянство, духівництво, «міські обивателі», «сільські обивателі».

- Початок XVIII ст. характеризувався відновленням панщини;

- наприкінці століття посилилося закріпачення селян Лівобережної та Слобідської України (царські укази 1783 р., 1796 р.);
- 1785 р. - козацьку старшину зрівняно з російським дворянством (володіли землею, мали право продавати її разом з населенням, звільнялись від податків, тілесних покарань, мали свій суд).

- Наприкінці XVII - на початку XVIII ст. козацьке землеволодіння ліквідували.

- Цехи поступово занепадали, у другій половині XVIII ст. з'являються мануфактури.

- В основному промисловістю та торгівлею в Правобережній та Західній Україні займалися іноземці.

- У період Нової Січі (1734—1775) господарське життя козаків ґрунтувалося на промислах, тваринництві, високопродуктивному рільництві.

- Запорозжці вивозили: мед, хутро, шкіри, рогату худобу, коней; закуповували: сіль, зброю, боєприпаси, тканину.
- У 1752 р. російський уряд для встановлення контролю над Запорізькою Січчю створив на її землях військові формування, які водночас були територіально-адміністративними одиницями - округами.

Розвиток культури й освіти.

-Загальними рисами розвитку культури наприкінці XVII - у другій половині XVIII ст. були:

- набуття світського характеру;

- підтримка різних її сфер гетьманською владою і водночас наступ на українську самобутність російського царизму (особливо після ліквідації Гетьманщини та Запорізької Січі) на Лівобережжі та католицизму на Правобережжі;
- вплив західноєвропейського бароко.

- У XVII — першій половині XVIII ст.

- на правобережних і західноукраїнських землях освіту отримували в
 - ✓ братських школах,
 - ✓ єзуїтських колегіях (середня освіта),
 - ✓ Львівському університеті (відкрився у 1661 р. - вища освіта);
- на Лівобережжі
 - ✓ у школах при церквах і монастирях
 - ✓ вдома (вчителями були мандрівні дяки і студенти Києво-Могилянської академії)
 - ✓ при канцеляріях місцевих адміністративних установ (професійна підготовка)
 - ✓ у Січовій школі (діяла з 1754 р.).
- у Гетьманщині здобували в
 - ✓ Чернігівському (1700),
 - ✓ Харківському (1726)
 - ✓ Переяславському (1738) колегіумах.

- Києво-Могилянська академія (з 1701 р.) до відкриття Московського університету (1755 р.) була єдиним вищим навчальним закладом у Російській імперії.

- Центр української науки, передусім філософської, зосереджувався в Києво-Могилянській академії (вчені І. Гізель, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський).

- Відомим вітчизняним математиком був Іван Фальковський.

- Особливе місце в філософській науці другої половини XVIII ст. посідає син козака з Полтавщини Григорій Сковорода (1722-1794) - просвітитель-гуманіст, поет і музикант, який закінчив Києво-Могилянську академію, подорожував, вчителював, працював викладачем Переяславського колегіуму, був мандрівним філософом. До його наукової і творчої спадщини належать збірник поезій «Сад божественних пісень», книжка байок «Байки харківські». Девіз життя філософа: «Світ ловив мене, але не спіймав».

- На початку XVIII ст. створюються козацькі літописи

- Самовидця (1702 р., події - від 1648 р. до 1702 р.),
- Григорія Граб'янки (1710 р., автор - гадяцький полковник, мова - церковнослов'янська, події - від найдавніших часів до 1709 р.)
- Самійла Величка (1720 р., автор - канцелярист, події - 1646-1660 рр. та 1660-1700 рр.)

- історичні хроніки та проза:

- «Хроніка з літописців стародавніх» (1672-1673) Феодосія Софоновича;
- «Синопис» (1674) Пантелеймона Кохановського - перший підручник з історії.

- У другій половині XVII-XVIII ст. подальшого розвитку набула література з її розмаїттям жанрів і тематики:

- лірична поезія;
- історичні поеми: С. Дівович «Розмова Великоросії з Малоросією» (відстоювалися автономні права Гетьманщини);
- відомими письменниками були І. Гізель, Л. Баранович, С. Яворський, Д. Туптало. Тон літературному життю задавав Ф. Прокопович.

- Подальшого розвитку набувають жанри інтермедії і вертепної драми, соціально-політичної сатири.

Собор святого Юра у Львові. 1746-1762.

Андріївська церква у Києві. 1747-1757.

Ратуша в Бучачі. 1751.

Покровська церква в Києві. 1766.

Троїцький собор у Новомосковську.
1773-1778.

Успенський собор Почаївської лаври.
1771-1783.

Палац Кирила Розумовського в Батурині.
1799-1803. Сучасний вигляд.

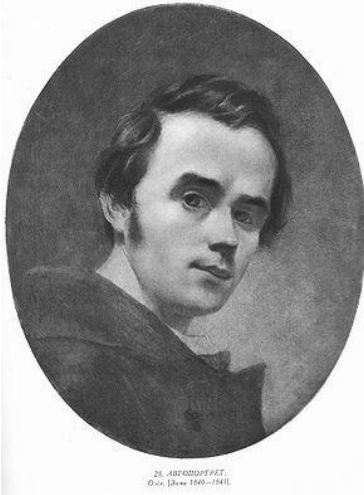
Скульптурна група святого Юрія
Змієборця на фасаді собору святого
Юра у Львові. Скульптор Й.Пінзель.

Будівля Київського університету
(1837-1843рр.)

Картина "Дівчина з Поділля". 1816.
В.Тропінін

20. АВТОПОРТРЕТ.
Олія. [Доне 1840–1841].

Картини "Автопортрет" (1840), "Катерина" (1842), офорти з "Живописної України" Т.Шевченко.

Пам'ятник
князю
Володимиру в
Києві. 1850–
1853.

Пам'ятник
градоначальни
ку
та генерал-
губернатору
А.де Рішельє
в Одесі.
Скульптор
І.Мартос.1828

Картина "Садиба Г.Тарновського в Качанівці" В.Штернберг. 1837.

ТЕМА 11

1791 р. - місія В.Капніста в Берлін (Прусьське королівство) з метою організувати російсько-пруську війну та звільнити Україну з-під влади Росії. Місія провалилася 1798 р. - перше видання «Енеїди» І.Котляревського 1828 р. - під час російсько-турецької війни козаки Задунайської січі на чолі із Й.Гладким перейшли на бік російської армії Грудень 1825 – січень 1826 рр. – повстання Чернігівського полку. 1830 – 1831 рр. - польське повстання за відновлення незалежності Речі Посполитої, яке було придушене російськими військами. 1840 р. – перше видання «Кобзаря» Т.Шевченка 1846-1847 рр. - діяльність Кирило-Мефодіївського братства 1855 р. - «Київська козаччина» – масовий рух селянства Київщини за повернення козацького стану	Йосиф Гладкий - останній кошовий отаман Задунайської Січі. Микола Гулак - український учений, математик, природознавець, громадсько-політичний діяч XIX ст.. Устим Кармелюк - керівник селянських антифеодальних повстань на Поділлі протягом 1813-1835 рр. Іван Котляревський - український громадський діяч, письменник, автор «Енеїди» 1798 р. Пантелеймон Куліш - український письменник XIX ст., автор роману «Чорна рада», член Кирило-Мефодіївського братства Микола Костомаров - видатний український історик XIX ст., викладач Київського університету. Тарас Шевченко - відомий український поет XIX ст., громадсько-політичний діяч. Брав участь у засіданні Кирило-Мефодіївського братства. Промисловий переворот - перехід від ручної праці до машинної, від мануфактур до фабрик і заводів Національна ідея - ідея (сукупність ідей), яка покликана об'єднати націю задля вирішення нагальних для нації завдань Національне відродження - пробудження національної самосвідомості народів, які не мали власної державності; фактично – процес становлення нації Нація - історична спільність людей, що складається у процесі формування спільної території, економічних зв'язків, мови, етнічних особливостей культури й характеру (менталітету) Масонство - релігійно-етичний рух, прибічники якого закликали до морального самовдосконалення й об'єднання людей за принципами Свободи, Рівності, Братерства. Декабристи - представники опозиційного російського дворянства, які боролися за повалення царату (самодержавства), скасування кріпацтва та демократизацію Росії у першій чверті XIX ст.
--	---

Адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ українських земель наприкінці XVIII ст.

- 85% українських земель опинились у складі Російської імперії

- Слобідська Україна (Харківська, частини Сумської, Донецької, Луганської областей сучасної України та Воронежська, Курська, Білгородська області сучасної Росії):
 - ✓ 1765 р. - ліквідовано полково-сотенний устрій, утворено Слобідсько-Українську губернію;
 - ✓ 1780 р. - перетворено у Харківське намісництво,
 - ✓ з 1796 р. - у Слобідсько-Українську губернію (з 1835 р. — Харківська);
- Лівобережна Україна (Гетьманщина):
 - ✓ 1781—1782 рр. — ліквідовано полково-сотенний устрій,
 - ✓ утворено намісництва (Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське);
 - ✓ 1796 р. - намісництва ліквідовано, а із Чернігівського та Новгород-Сіверського утворено Малоросійську губернію, яку 1802 р. поділено на Чернігівську та Полтавську губернії.
 - 1835 р. — Чернігівську, Полтавську, Харківську губернії - об'єднано в Малоросійське генерал-губернаторство із центром у м. Харкові;
- Правобережна Україна:
 - ✓ 1797 р. - утворено Київську, Волинську, Подільську губернії.
 - ✓ 1802 р. - Київську, Волинську, Подільську губернії об'єднано в Київське генерал-губернаторство із центром у м. Києві;
- Південна Україна:
 - ✓ 1764 р. — утворено Катеринославське намісництво, яке
 - 1797 р. — перетворено в Новоросійську губернію,
 - 1802 р. — поділено на Миколаївську (з 1805 р. — Херсонська), Катеринославську та Таврійську губернії.
 - 1822 р. - Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії, Бессарабську область (з 1873 р. — губернія,) об'єднано в Новоросійсько-Бессарабське генерал-губернаторство з центром у м. Одесі.

- Наприкінці XVIII ст. у результаті переселення українців на Північний Кавказ формується новий історичний регіон - Кубанська Україна.

- на українських землях у складі Російської імперії було утворено три генерал-губернаторства, очолені призначуваними царем генерал-губернаторами

- мали військову і цивільну владу);
- поділялись на 9 губерній, які очолювали призначені царем губернатори;
- губернії поділялись на повіти на чолі з капітан-справниками.
- 1837 р. - повіти поділено на стани, очолювані поліцейськими приставами.

- **Російсько-турецька війна (1806—1812):** з українського населення формувалось «народне ополчення»; на потреби армії реквізувались вози, коні, воли, залучалися погоничі. Участь у війні взяло Військо Запорозьке Задунайське (на боці Османської імперії) та Чорноморське козацьке військо.

- За умовами **Бухарестського мирного договору (1812)** до Росії відійшла Бессарабія з фортецями Хотин, Бендери, Аккерман, Кілія та Ізмаїл. Кордон Росії з Туреччиною встановлювався по річці Прут до місця її впадання в Дунай.

Соціально-економічний розвиток України в першій половині XIX ст.

- Розвиток промисловості в Україні першої половини XIX ст. проходив в умовах **промислового перевороту**, що розпочався в Наддніпрянській Україні в **30-х роках XIX ст.** і мав наслідком утвердження **фабрично-заводського виробництва** у металообробній, текстильній, тютюновій, складувній, паперовій та інших галузях. Промисловий розвиток в Наддніпрянській Україні характеризувався:

- кількісним зростанням підприємств;
- зростанням цукрової промисловості (перший цукровий завод було засновано в **1824 р.** в с. Трощин Канівського повіту Київської губернії польським магнатом Понятовським),
- основна кількість капіталістичних підприємств розташовувалась у сільській місцевості, лише в Південній Україні промислові підприємства були розташовані тільки в містах. Власниками промислових підприємств в основному були росіяни.

Початок культурно-національного відродження в Наддніпрянській Україні

- Початок українського культурного відродження пов'язують з виходом у світ глибоко закоріненої в козацьку добу травестійної поеми **«Енеїда» І. Котляревського (Полтава, 1798 р.)**.

- Колискою національно-культурного відродження в Наддніпрянській Україні **кінця XVIII - першої третини XIX ст.** стає **Лівобережна та Слобідська Україна**, з **1830—1840-х рр.** центром українського руху стає **Правобережна Україна**.

- Заснування **університету у Харкові (1805)** перетворює Слобідську Україну у центр українського національного руху.
- ✓ Тут друкувався **перший в Україні масовий журнал** з історії, етнографії та географії України **«Украинский вестник» (1816-1819)**.
- ✓ Величезний успіх мало видання у Харкові **Г. Квіткою-Основ'яненком «Малоросійських оповідань»**.
- ✓ Ректор університету **П. Гулак-Артемовський** започатковує переклади українською з польської та інших європейських мов.

- Центром українського культурного життя в **першій половині XIX ст.** стає північна російська столиця - **Санкт-Петербург**, де склалася найвпливовіша українська громада.

- У **1819 р.** князь **Микола Цертелєв** видає тут першу збірку українських історичних дум.

- Серед тих, хто відкрито виступив на захист української мови, були

- **О. Павловський** (який у **1818 р.** видав **першу граматику** живої української мови - «Граматику малороссийского наречия»), І.Срезневський, М. Максимович, М. Костомаров та інші.
- Неабиякий вплив на формування ідейних засад українського руху справив історико-публіцистичний твір - памфлет у формі козацького літопису **«Історія Русів»** невідомого автора кінця XVIII ст. (знайдено вперше, очевидно, **1828 р.** в

бібліотеці м. Гринєва Стародубського повіту Чернігівської губ.; вперше його було опубліковано **1846 р.** у м. Москві **О. Бодянським** російською мовою).

- ✓ В «Історії Русів» подано яскраву картину історичного розвитку України з найдавніших часів до 1769 р.,
- ✓ приділено головну увагу козащині,
- ✓ ідеї боротьби за відновлення автономних прав України на момент її об'єднання з Росією та проголошення права кожного народу на самостійний державно-політичний розвиток.
- Упродовж 1822-1830-х рр. виходять у світ перші фундаментальні праці з історії України **Д. Бантиша-Каменського «История Малой России» в 4 томах, «История Малороссии» М. Маркевича.**
- Непересічне значення для формування української суспільної думки мав вихід у **1840 р. «Кобзаря»** - збірки з восьми поезій молодого поета - **Тараса Григоровича Шевченка (1814-1861).**

Кирило-Мефодіївське товариство (братство): початок політизації національно-визвольного руху у Наддніпрянській Україні

- На рубежі 30-40-х років XIX ст. основним речником ідеї української самостійності стало нове покоління українських діячів (викладачі, діячі культури, студенти; за походженням - «з низького соціального стану»). Центральними фігурами цього покоління були: **М. Костомаров, В. Білозерський, М. Гулак, П. Куліш, Т. Шевченко.**

- У **жовтні 1844 р.** група київських славістів (професор Київського університету Микола Костомаров, учитель з Полтавщини Василь Білозерський, службовець канцелярії київського генерал-губернатора Микола Гулак) утворюють таємне братство **«Слов'янське товариство святих Кирила і Мефодія»**, до якого мали причетність:
 - ✓ письменник, автор української абетки Пантелеймон Куліш,
 - ✓ поет і художник Тарас Шевченко,
- Програмні цілі товариства були викладені в **«Книзі буття українського народу» («Закон Божий»)** та **«Статуті Слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія»**, складених М. Костомаровим і В. Білозерським.
- **Провідними ідеями програмних творів братства були:**
 - ✓ визволення слов'янських народів від іноземного гноблення;
 - ✓ створення Всеслов'янської федерації із центром у Києві на республіканських засадах на зразок стародавніх грецьких республік або США;
 - ✓ месіанська роль українського народу;

- ✓ ліквідація кріпосного права;
- ✓ створення умов для вільного культурного розвитку кожного народу.

- Товариство проіснувало 14 місяців і за доносом студента О. Петрова було розгромлене жандармами.

- **Історичне значення появи Кирило-Мефодіївського братства** полягало в тому, що вперше в історії України національні інтелектуальні сили сформували власну політичну програму національно-визвольної боротьби українського народу.

Російський та польський опозиційні рухи в Україні.

Масони

- Опозиційні настрої прогресивно настроєного дворянства виявилися в організації **масонських лож** (з'являються з середини XVIII ст.), які ставили за мету **об'єднати всі народи світу в «розумне суспільство**, кожний член якого робить свій внесок, щоб воно було корисним і приємним для всіх».

- Перша масонська ложа була заснована польськими шляхтичами **у Вишневці** на Волині в 1742 р., а друга - в 1758 р. у Львові.
- В українських землях у складі Росії осередками масонів були:
 - ✓ **Київ, де в 1784 р.**, було засновано ложу «Безсмертя»,
 - ✓ протягом 1818- 1822 рр. діяла масонська ложа «З'єднаних слов'ян»;
 - ✓ протягом 1817-1819 рр. масонські ложі виникають в Одесі (**«Понт Евксинський» та «Три царства»**)
 - ✓ Полтаві («Любов до істини», заснована І. Котляревським, С. Кочубеем, Г. Тарновським, М. Новиковим)
 - ✓ Житомирі, Кам'янці-Подільському.
- На Лівобережній Україні масонство поширювали **молоді представники козацької старшини**, які здобували освіту в навчальних закладах Західної Європи;
- на Правобережжі - **польські шляхтичі**, які метою своїх організацій визначали боротьбу за відновлення незалежної Польської держави, яка б включала до свого складу й землі Правобережної України.
- З масонських лож виросли й перші політичні товариства, серед яких українськими політичними цілями визначалося **Малоросійське товариство** (створене в 1821 р.), очолюване бориспільським поміщиком Василем Лукашевичем;
 - ✓ програмний документ **«Катехізис автономіста»**;
 - ✓ мета товариства: відновити автономію Гетьманщини.
 - ✓ Член товариства Микола Новиков склав для товариства проект «Конституції» майбутнього устрою Російської імперії, за якою остання — це республіка з 8

царств. Україна мала входити до неї двома царствами - Київським і Херсонським, з вільними містами Києвом та Одесою.

- 1822 р. цар Олександр I повністю заборонив діяльність масонських організацій на всій території імперії.

- Історичне значення діяльності масонських лож в Україні полягало у формуванні перших форм організованої опозиції самодержавству.

Декабристи

- Організаційне оформлення політичної опозиції до російського самодержавства пов'язане з появою декабристських організацій в Російській імперії, у тому числі і в Україні. Керівництво рухом належало дворянським офіцерам.

- **У 1818 р.** в Україні виникла Тульчинська управа «Союза благоденства» (центр Петербург), очолювана полковником **Павлом Пестелем** (нараховувала 30 осіб);
- з **1821 р.** діяло **Південне товариство** (із центром у **м. Тульчині**), а в **Петербурзі** - **Північне товариство** (М. Муравйов).

- До **Південного товариства** увійшли

- П. Пестель,
- О. Юшневський,
- О. Барятинський,
- С. Волконський,
- брати С. та М. Муравйови-Апостоли
- М. Бестужев-Рюмін.
- **Програмним документом** Південного товариства був конституційний проект **«Руська правда» П. Пестеля**, у якому метою товариства проголошувалось:
 - ✓ ліквідація кріпосного права і самодержавної форми правління,
 - ✓ встановлення республіки на засадах єдиної і неподільної Російської держави;
 - ✓ ліквідація великого поміщицького землеволодіння, наділення селян землею частково за викуп, частково за рахунок громадських фондів (сформованих з відчужених поміщицьких земель).

- **Північне товариство**

- М. Муравйов,
- К. Рилєєву
- В своєму програмному документі **«Конституція»** виступало за:
 - ✓ ліквідації кріпосного права, передачу землі селянам тільки за викуп;

- ✓ запровадження конституційної монархії і реорганізації імперії на федеративних засадах, поділом її на 14 штатів (держав);
- ✓ два з них на території України - Український із центром у м. Харкові та Чорноморський із центром у м. Києві.

- Декабристські організації не визнавали за українцями права на власну державу, заперечували національну самобутність, вважаючи частиною російської нації, а мову простим діалектом.

- **Історичне значення декабризму**, як відгуку загальноєвропейських настроїв, полягає в поширенні ідеї загальнослов'янської федерації в політичній програмі українського національно-визвольного руху.

Українські землі в умовах польського повстання 1830—1831 рр

- Польське повстання проти Росії охопило територію Правобережної України (тривало **з 15 квітня по 12 червня 1831 р.**), його очолював **Союз вільних синів Поділля**, створений у **м. Кам'янці-Подільському**.

- Всього в повстанні взяло участь 6 тисяч чоловік.
- Спроба польських повсталих притягти на свою сторону українських селян (гасло «За нашу і вашу свободу») успіху не мала, а обіцянка росіян звільнити з кріпацтва за участь у боротьбі проти польського руху привела до лав російської армії тисячі українських селян.
- Але після збройного придушення повстання російський царизм жорстоко розправився із його учасниками і своїх обіцянок щодо ліквідації кріпосного права на Правобережній Україні не виконав.
- **Наслідком поразки** польського руху було посилення реакційної політики царату і на українських землях:
 - ✓ закрито польські школи, ліцей у Крем'янці;
 - ✓ ліквідовано Українську греко-католицьку церкву (**1838 р.**) і всіх греко-католиків насильно переведено в православ'я, а 160 уніатських священників заслано до Сибіру;
 - ✓ скасовано магдебурзьке право в українських містах і дію Литовських статутів.
- Польський рух за національну державність справив великий вплив на формування антисамодержавницької суспільної думки в Україні.

ТЕМА 12

1816 р. - греко-католицький священик І.Могилянський у м. Перемишлі заснував Товариство греко-католицьких священиків 30-40 рр. XIX ст. - початок промислового перевороту на Західноукраїнських землях 1833 – 1837 рр. - Діяльність «Руської трійці». 1837 р. - видання культурно-просвітницьким гуртком «Руська трійця» альманаху «Русалка Дністровая» 1843-1844 рр. - селянське повстання на Буковині під проводом Л.Кобилиці 1848-1849 рр. - революції у Австрії, Франції, Італії та Німеччині, що увійшли в історію під назвою «весна народів» 1848 р., квітень - остаточне скасування панщини в Галичині 1848 р. – видання першої українськомовної газети «Зоря Галицька» 1848-1850 рр. - друге селянське повстання на Буковині під проводом Л.Кобилиці	Маркіян Шашкевич - західноукраїнський поет, науковець, греко-католицький священик. Очолив культурно-просвітній гурток «Руська трійця» у 1833 р. Іван Вагилевич - західноукраїнський поет, фольклорист, громадський діяч XIX ст. Один із засновників культурно-просвітницького гуртка «Руська трійця» у 1833 р. Яків Головацький - західноукраїнський поет, лінгвіст, історик, греко-католицький священик. Лук'ян Кобилиця - ватажок селянських повстань на Буковині 1843-1844 рр. та 1848-1850 рр. Олександр Духнович - (1803-1865) Греко-католицький священик, україноруський письменник, педагог, поет, культурний діяч. «Весна народів» - революції в Австрії, Франції, Італії та Німеччині 1848-1849 рр. Революції зазнали поразки Революція - стрімкі радикальні зміни політичного, економічного та соціального життя суспільства здебільшого насильницьким методом народного повстання Будителі - активісти національного, культурного й мовного відродження на західноукраїнських землях
--	---

Адміністративно-територіальний поділ західноукраїнських земель

- Наприкінці XVIII ст. 15 % західноукраїнських земель увійшли до складу **Австрійської імперії (імперії Габсбургів)**:

- **Східна Галичина (Руське воєводство)** та **Західна Галичина (Малопольща)** - склали адміністративно-територіальне утворення - **Королівство Галиції і Лодомерії із центром у м. Львові**;
 - ✓ поділялось на **округи (дистрикти)**.
 - ✓ Вся повнота влади належала призначеному імператором **губернатору**, якому підпорядковувалися в **округах старости**, які опиралися на **посесорів (управителів)** або **мандаторів (наглядачів)** у селах;

- **Північна Буковина - до 1848 р.** входила до **Королівства Галиції і Лодомерії**, з **1848 р.** Північна і Південна Буковина — склали **Королівство Буковина** із центром у м. Чернівці.
- **Закарпаття** - територіально належало **Угорському королівству** (поділено на комітати (жупи)).

Промисловий переворот на західноукраїнських землях

- **На західноукраїнських землях промисловий розвиток** наприкінці XVIII ст. - у першій половині XIX ст. відзначений:

- розвитком традиційних галузей промисловості у Східній Галичині (текстильна, шкіряна, соляна, залізорудна, тютюнова, лісова);
- початком розвитку цукроваріння (перша цукроварня з'являється у 1823 р. у Пужниках біля м. Станіслава);
- початком видобутку нафти (використовувалася як колісна мазь для освітлення, а промислового значення не набула);
- негативним впливом промислового перевороту в чеських та німецьких провінціях Австрійської імперії, внаслідок чого продукція місцевих мануфактур та ремесла була неконкурентоспроможною
- **Особливості розвитку промисловості на західноукраїнських землях** визначалися політикою австрійського уряду, який не створював умов для розвитку місцевої промисловості, що значно уповільнювало темпи їхнього розвитку та впливало на соціальну структуру населення (великих міст було небагато: Львів, Броди, Тернопіль, Чернівці, Дрогобич, Ужгород, Мукачеве).
- **Промисловість західноукраїнських земель** розвивалася набагато повільніше порівняно з Наддніпрянською Україною.
- **Гальмували її економічне піднесення:**
 - ✓ значні пережитки феодально-кріпосницьких відносин, колоніальна політика центральної влади (відсутність податкових пільг);
 - ✓ панування іноземного капіталу;
 - ✓ імпорт фабрично-заводських виробів із центральних регіонів імперії. 1870-1980 рр. стали періодом становлення тут фабрично-заводської промисловості.
- Новітніми галузями, пов'язаними з промисловим переворотом, були: нафтодобувна галузь та видобування бурого вугілля.
- Промисловість Західної України не могла витримати конкуренції дешевих товарів західних провінцій Австрії і тому не мала стимулів для прискореного поступу, розвивалась односторонньо у напрямку розширення видобутку сировини і первинної її переробки, а не виробництва готової продукції.
- З **70-х років XIX ст.** розгортається процес **еміграції** (переважно до Канади і США).

Витоки національного відродження в Західній Україні.

- Головною силою, що представляла українська еліту в Західній Україні, було українське греко-католицьке духовенство.

- Але поступове відчуження греко-католицького духовенства від духовного життя українського селянства, входження до австро-польського культурного життя призвели до розколу та появи двох течій:

- ✓ представники першої намагалися надати церкві більш латинського вигляду,
- ✓ представники протилежної - відстоювали східний обряд і виступали за його очищення від римо-католицьких впливів.
- Боротьба проходила з перемінним успіхом і сприяла формуванню двох політичних орієнтацій: на Австрію як гаранта збереження національної самобутності і надання краю автономних прав та на Росію як захисника і оборонця від полонізації.
- боротьба між українською, польською, австрійською, російською орієнтаціями була однією з головних тем в історії національного відродження в західноукраїнських землях.
- Українське відродження в західноукраїнських землях було пов'язано з освітніми та релігійними реформами Марії-Терезії та Йосифа II.

«Руська трійця» — перший вияв Українського національного відродження в Галичині.

- Польський національно-визвольний рух 30-х років XIX ст. та національне відродження в Лівобережній Україні сприяли появі напівлегального літературно-просвітницького гуртка, творцями якого стали молоді студенти-богослови Львівської духовної семінарії:

- Маркіян Шашкевич (1811-1843),
- Іван Вагилевич (1811-1866),
- Яків Головацький (1814-1888).

- Семінаристи напівжартома назвали їх «Руською трійцею». Згодом вони об'єднали навколо себе 20 молодих людей, майже виключно семінаристів та молодих священиків. Так виник гурток **«Руська трійця» (1833-1837).**

- 1836 р., щоб довести наукову значимість та рівність української мови з польською, німецькою та латинською, М. Шашкевич виголосив першу українську промову в музеї семінарії перед духовною владою та запрошеними гостями. Цього ж року на свято Покрови Пресвятої Богородиці в церкві Св. Юра він також виголосив і проповідь українською мовою.

- 1834 р. вони підготували збірку **«Зоря»**. Але спроби її видання також успіху не мали. 1837 р. стараннями Я. Головацького її вдалося надрукувати в **Буді (Будапешті)** під назвою **«Русалка Дністровая»**.

Західноукраїнські землі в європейській революції 1848-1849 рр.

- Під впливом **«Весни народів» 1848—1849 рр.** українці виступили з власними революційними вимогами, які вони вручили 19 квітня 1848 р. намісникові цісаря в Галичині Францу-Серафиму Стадіону, вимагаючи:

- запровадити в школах та в установах українську мову;
- дозволити українцям займати державні посади, зрівняти в правах духовенство всіх церков.

- **16 квітня 1848 р. в Галичині**, на п'ять місяців раніше, ніж у всій Австрійській монархії, було проголошено маніфест про **скасування панщини**;

- **на Буковині - 9 серпня 1848 р.,**
- **а на Закарпатті - 2 березня 1853 р.**

- Під впливом «Весни народів» в західноукраїнських землях активізується суспільно-політичне життя:

- розгортається польський **національно-визвольний рух** (квітень 1848 р. — створено Центральну раду народів, яка висунула програму вимог:
 - ✓ відбудувати Польщу як федеративну частину Австрійської монархії;
 - ✓ запровадження самоврядування в Галичині, проведення виборів до крайового сейму, запровадження польської мови в судочинстві та освіті, здійснення амністії, ліквідації кріпосного права та ін.);
- посилюється соціальна боротьба народних мас (організація львівськими студентами, робітничою молоддю збройного **повстання в ніч з 1 на 2 листопада 1848 р.; селянський рух на чолі з Л. Кобилицею на Буковині** (жовтень 1848 р. — квітень 1850 р.)).

- 2 травня 1848 р. у м. Львові було утворено перший український самоврядний орган - **Головну руську раду** у складі 30 членів; спершу очолював її перемишльський єпископ Григорій Яхимович, а згодом - священник Михайло Куземський.

- Діяльність Головної руської ради мала ряд значимих результатів:
 - ✓ депутатами австрійського парламенту стали 39 кандидатів від ГРР;
 - ✓ ініціювала створення мережі повітових рад (їхня загальна кількість становила 50);
 - ✓ сформовано загони національної самооборони;
 - ✓ проведено з'їзд української інтелігенції (**Собору руських вчених**);
 - ✓ відкрито у Львівському університеті кафедру української мови та літератури (її очолив професор Яків Головацький) та наукове товариство «**Галицько-руська матиця**»;
 - ✓ засновано газету «**Зоря галицька**»;
 - ✓ розпочато будівництво Народного дому у Львові;

- ✓ відкрито крамниці для продажу українських книжок;
- ✓ участь представників ГРР та РС у роботі Слов'янського конгресу (червень, 1848 р.);

- Поборники польсько-українського об'єднання стали ініціаторами утворення **11 травня 1848 р. Руського собору (РС)**

- Редактором друкованого органу Руського собору - «Дневника руського» - став один із членів «Руської трійці» І. Вагилевич.
- Абсолютна більшість членів РС не виступала за визнання політичної рівноправності українців і фактично прагнула разом із Центральною радою народовою перехопити ініціативу управління краєм у ГРР.
- Згодом Руський собор, увійшовши до складу ЦРН, припинив свою самостійну діяльність.

ТЕМА 13

1805 р. - відкриття першого в Наддніпрянській Україні Харківського університету з ініціативи В.Каразіна. 1834 р. - відкриття Київського університету імені князя Володимира (сучасний Національний університет імені Т.Шевченка) 1839 р. – ліквідація царською владою греко-католицької церкви на Правобережжі. 1848 р. відкриття кафедри української мови у Львівському університеті	Петро Гулак-Артемівський - український письменник XIX ст., поет, байкар. Започаткував в українській літературі жанр романтичної балади Василь Каразін - український вчений-хімік першої половини XIX ст. Засновник Харківського університету 1805 р. Григорій Квітка-Основ'яненко - український прозаїк, драматург першої половини XIX ст. Михайло Максимович - український вчений-енциклопедист, історик XIX ст. Перший ректор Київського університету імені князя Володимира Михайло Остроградський - видатний український вчений-математик XIX ст. Класицизм - мистецький та архітектурний стиль, в основу якого покладені традиції античності як норма та зразок досконалості. В архітектурі класицизму масово представлені колони Романтизм - ідейний рух у літературі та мистецтві кінця XVIII-XIX ст., характерними ознаками якого є заперечення раціоналізму, відмова від суворої нормативності в художній творчості, загострення уваги до психологічних проблем особистості, її почуттів тощо
---	--

ТЕМА 14

19 лютого 1861 р. - російський імператор Олександр II проголосив Маніфестом скасування кріпацтва в Росії. Початок масштабних реформ у Росії 60-70-ті рр. XIX ст. - масштабні реформи в Російській імперії 1861-1862 рр. - видання журналу «Основа» 1863 р. - підписання міністром внутрішніх справ П.Валуєвим таємного «Валуєвського» циркуляра, у якому заявлено, що української мови не було, не має і не може бути. Заборонено видавати шкільну і релігійну літературу українською мовою 1863-1864 рр. – польське національно - визвольне повстання. 1865 р. - відкрито першу залізницю в Наддніпрянській Україні, що з'єднала Балту й Одесу 1876 р. - підписання Емського указу російським імператором Олександром II 1891-1893 рр. - діяльність української таємної організації «Братство тарасівців», яка поставила собі за мету здобуття державної незалежності України	Володимир Антонович - український історик, археолог, професор Київського університету XIX ст. Лідер хлопоманів. Очолював Київську громаду Борис Грінченко - український письменник, мовознавець, етнограф, історик, громадсько-політичний діяч другої половини XIX — початку XX ст. Михайло Драгоманов - український учений та громадсько-політичний діяч XIX ст., один з організаторів «Старої громади» в Києві. Емігрував до Женеви (Швейцарія), де видавав журнал «Громада». Павло Чубинський - український етнолог, поет, громадський діяч XIX ст., автор слів сучасного українського гімну «Ще не вмерла України...» Член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства Земства - органи місцевого самоврядування в повітах та губерніях Російської імперії, що були створені земською реформою 1864 р., і які опікувалися школами, лікарнями, культурою, благоустроєм тощо Київська козаччина – масові сел. виступи в Київській губернії за відновлення козацтва як сусп. стану і військ. формування. Громадівський рух - культурно-просвітницька діяльність громад у Наддніпрянській Україні в 60-70-х рр. XIX ст. Громади були заборонені Емським указом російського імператора Олександра II 1876 р.
--	---

Події Кримської війни 1853-1856 рр.

- «Українське питання» знову постало в роки **Кримської війни (1853-1856)** і було пов'язане з «**козацьким проектом**» польського **шляхтича М. Чайковського (1804-1886)**, представника правобережних поляків-українофілів, які намагалися поєднати ідею відновлення Речі Посполитої в її історичних кордонах зі створенням автономної Української держави в її складі. М. Чайковський бачив себе гетьманом, а відновлення Гетьманщини під турецьким протекторатом прагнув здійснити піднявши в Україні національно-визвольне повстання проти Росії за допомогою донських, кубанських козаків і нащадків задунайських козаків, що жили в Добруджі.

Модернізація та індустріалізація економіки України другої половини XIX ст.

- Промисловий розвиток українських земель у складі Росії у другій половині XIX ст. проходив під впливом «**добы великих реформ**» **60-80-х років XIX ст.** і характеризувався:

- завершенням промислового перевороту (70—80-ті роки XIX ст.);
- зростанням ролі державного регулювання;
- побудовою мережі залізниць (першу залізницю довжиною близько 200 км **збудовано в 1865 р. від м. Одеси до м. Балти**);
- прискореними темпами розвитку Півдня України у зв'язку з відкриттям і розробкою родовищ кам'яного вугілля, залізної та марганцевої;
- зростанням **ролі іноземного капіталу** (російського, французького, бельгійського, британського, німецького);
- формуванням **промислової спеціалізації регіонів** імперії (центром вугільної промисловості став Донецький басейн, залізничної - Кривий Ріг, марганцевої - Нікопольський басейн, металургійної - Донбас) і Придніпров'я (Київ, Херсон, Одеса), цукрової - Правобережжя, частково - Лівобережжя);
- посиленням розвитком машинобудування (у Харкові та Луганську випускали паровози, а в Нижньодніпровську - вагони, у Катеринославі - труби, у Києві «Товариство Гретера і Криванека» - устаткування для цукрової, винокурної, лісопильної та інших галузей);
- перетворенням **цукроваріння у найбільш розвинуту галузь** (український цукор становив 88 % загальноросійського виробництва);
 - ✓ **Симиренки** - український рід підприємців-цукроварів, власників машинобудівних заводів, конструкторів, піонерів пароплавства на Дніпрі, практиків садівництва, меценатів української культури XIX ст.
 - ✓ **Терещенки** - рід українських підприємців XIX ст., що переважно займалися цукроварінням. Відомі своєю меценатською діяльністю
 - ✓ **Харитоненки** - українські цукрозаводчики зі Слобожанщини, купці, меценати другої половини XIX ст.
- подальшим розвитком морського торгового флоту та його головного центру м. Одеси (на відміну від м. Києва, де домінувало російське купецтво, у м. Одеса торгівельна монополія належала євреям).

- Новим явищем у розвитку промисловості українських земель у складі Росії стає **процес концентрації виробництва та банківського капіталу**, формування фінансового капіталу (наприкінці XIX ст. російські та іноземні банки контролювали 50 % капіталів металургійної і 60 % вугільної промислових галузей), **поява перших монополій** («Союз рейкових фабрикантів» (1882), «Союз мостобудівних заводів» (1884), «Союз фабрикантів рейкових скріплень» (1884)).

Наддніпрянська Україна в добу «Великих реформ» (1860—1880).

- Прихід до влади нового царя Олександра II супроводжувався деякою **лібералізацією** суспільно-політичного життя:

- були амністовані члени Кирило-Мефодіївського товариства;
- російські журнали стали знову друкувати поезії Шевченка,

- російський письменник Тургенєв переклав і видав російською мовою «Народні оповідання» Марка Вовчка, що були суцільним обвинуваченням проти кріпацтва.

- Політика реформ, до якої вдався російський уряд імператора Олександра II, була викликана важливими **економічними чинниками**:

- кризою феодально-кріпосницької системи господарювання;
- відкриттям чорноморських портів й активною участю землевласників у світовій торгівлі, небаченою конкуренцією;
- зростанням чисельності збанкрутілих поміщицьких господарств;
- переведенням селянських господарств з відробіткової ренти на грошову;
- наростанням соціального невдоволення (в Україні впродовж **1856-1860 рр.** мали місце 276 селянських виступів, у яких взяло участь 160 тисяч чол.).
- Соціальне невдоволення, наростаюча опозиція з боку інтелектуальної еліти, реформаторські настрої у суспільстві фактично створили революційну ситуацію.

- **19 лютого 1861 р.** опубліковано «Маніфест» та «Положення про селян», за якими:

- скасовувалась особиста залежність селянина від поміщика;
- селяни здобували ряд особистих та цивільних прав і свобод
- наділення землею за викуп (розміри наділу, суми викупних платежів (сплачувались протягом 49 років) встановлювалися відповідно до розподілу українських земель на три регіони (лівобережні, правобережні, південноукраїнські));
- до укладання викупної угоди селянин залишався тимчасовозобов'язаним (мав відбувати панщину, сплачувати оброк);
- запроваджувалося селянське самоврядування (селян об'єднано в сільські громади і передбачено принцип кругової поруки при сплаті податків державі (погашення боргу державі іншими членами громади)).

- Основними **наслідками аграрної реформи 1861 р.** були:

- зміна форми землеволодіння - земля стала об'єктом купівлі-продажу;
- скорочення поміщицького землеволодіння і зростання кількості господарств з ринковою орієнтацією;
- інтенсивний розвиток галузей переробної та харчової промисловості;
- активніше відбувалося технічне переоснащення сільськогосподарського виробництва, ширше запроваджувалися нові агротехнічні заходи (сівозміни з

посівами кормових культур, штучні добрива, перехід до багатопільної системи землеробства);

- поглиблювалася сільськогосподарська спеціалізація районів.
- Стримуючими чинниками розвитку стали полишені аграрною реформою **1861 р.** феодальні пережитки (поміщицьке землеволодіння, відрізки (селяни втратили від 30 до 70 % земель, якими володіли до реформи), викупні платежі, кругова порука).

- Нові умови соціально-економічного розвитку вимагали подальшого реформування всіх сфер життя імперії, що було здійснено у ході проведення таких реформ:

- **земська реформа (1864)**, відповідно до неї утворювались губернські та повітові земські управи (у Правобережній Україні - лише **1911 р.**), які утримувалися з оподаткування населення й відповідали за місцеві шляхи сполучення, опікувалися хліборобством та торгівлею, промисловістю, медичними закладами, освітою;
- **судова реформа (1864)**: судочинство стало триступеневим; мирових суддів обирало населення на зборах земських гласних; державні суди поділялися на цивільні та карні; оскарження подавалися до судової палати; вирок оголошували присяжні, обрані населенням; судові справи велися відкрито за участю сторін обвинувачення та захисту; зберігалось станове представництво в судовій палаті; окремі суди для духовенства, військових, волосний суд та тілесні покарання для селян;
- **освітня реформа (1864)**: запроваджувалася єдина система **загальнообов'язкової безкоштовної початкової освіти**, створювалася мережа класичних і реальних гімназій, система поступового здобування вищої технічної та гуманітарної освіти, університети отримували автономію, запровадження платної приватної освіти для жінок;
- **фінансова реформа (1864—1870)**: в українських губерніях відкривалися відділення Державного банку, запроваджувався подушний податок для селян, вводилися акцизні збори;
- **військова реформа (1864—1874)**: українські губернії увійшли до складу Київського, Харківського та Одеського військових округів, затверджувалися нові військові статuti, вводилась загальна військова повинність, встановлювалися шестирічний та семирічний терміни строкової служби, створювалася мережа військових навчальних закладів (військових гімназій, юнкерських училищ), до яких мали право вступу юнаки недворянського походження;
- **цензурна реформа (1865)** реорганізовувала цензурні установи, встановлювала більш суворий контроль над друкованими виданнями;
- **реформа міського самоврядування (1870)**: у містах створювалися міські думи, членів яких обирало все населення, міська дума обирала міську управу на чолі з головою, міські органи займалися благоустроєм міст, торгівлі, закладами охорони здоров'я, розвитком промисловості.

Соціальна боротьба в Україні другої половини XIX ст.

- пов'язана:

- з непослідовністю аграрної реформи в Росії;
- з нерівномірним та нерівноправним розмежуванням угідь (1870- ті)
- боротьбою проти кабальних власницьких записів (1860-1870);
- з наростанням страйкового руху робітників (протягом двох пореформених десятиліть відбулося в металургійній та машинобудівній галузях 11 страйків; у харчовій - 25; у гірничій - 4; на залізницях - 27);
- зі зростанням студентського руху (1871 р. - виступ студентів Новоросійського університету проти грубого поводження; 1876 р. - «цвітківська справа» у Київському університеті; 1880 р. - виступи в університетах проти нових статутів, що значно обмежували особисті права студентів).

Наддніпрянська Україна в умовах польського повстання 1863 р.

- **Причиною польського повстання** стала політика російського уряду та прагнення передової частини польського суспільства відновити польську державність.

- **Приводом до повстання** стало оголошення урядом позачергового рекрутського набору.

- **10 (22) січня 1863 р.** Центральний національний комітет проголосив початок національного повстання, яке поширилося на Правобережну Україну.
- Прагнучи приєднати до повстання українське селянство, Національний уряд видав відозву до «братів-русинів» і ряд декретів про скасування панщини та проголошення селян власниками своїх наділів, з наступною компенсацією поміщикам за втрачені землі. Однак селянство не підтримало повстання.
- До **вересня 1864 р.** повстання було придушене; царський уряд жорстоко розправився з учасниками повстання та направив свій удар і по українському рухові, оголосивши його «південно-руським сепаратизмом», «польською інтригою».

Народники

- Поряд з польським національним рухом в Україні у **1860-1880-х** роках XIX ст. розгортався загальноросійський революційний рух, представлений різночинною інтелігенцією

- Найбільшими акціями народників стали: **«ходіння в народ» (1874)**, охопило майже всі українські землі (3 тисячі народників по всій імперії кинули навчання в університетах і, вбравшись у селянський одяг, пішли пропагувати ідеї соціалізму серед селян і готувати їх до великого повстання; успіху не мала);
- **«Чигиринська змова» (1877)**, організована гуртком «Південних бунтарів» (В. Дебогорій-Мокрієвич, Я. Стефанович, І. Бохановський, Л. Дейч та ін.);

- **терористичні акти (лютий 1878 р.** — замах на товариша прокурора Котляревського
- кульмінація - у **березні 1881 р.** - вбито царя Олександра II).

Український національно-визвольний рух у другій половині XIX ст.

Хлопомани. Київська громада. Валуєвський циркуляр.

- Український національний рух відразу скористався можливостями лібералізації режиму. **Центром** українського громадсько-політичного життя став **Санкт-Петербург**, куди з'їхалися із заслання М. Костомаров (став професором Петербурзького університету), Т. Шевченко (академіком Імператорської академії мистецтв), В. Білозерський та П. Куліш, які згуртували навколо себе молодих українців, утворивши українське земляцтво (**першу Громаду (1859—1862)**).

- До її складу увійшли відомий правник **О. Кістяківський**, видавець **Д. Каменецький**, письменник **М. Стороженко**, історик і судовий діяч **О. Лазаревський**.
- Прагнучи поширити освіту, популяризувати національну ідею серед народу, сприяти розвитку української мови та української літератури, громадівці започаткували видання **першого масового україномовного журналу «Основа» (1861— 1862)**.

- Наприкінці 50-х роках XIX ст. український національний рух захопив не тільки українців, але навіть і частину молоді польських шляхетських родин Правобережної України, яка, усвідомивши свою відповідальність перед народом, вирішила зблизитися з тим народом, що був ними гноблений століттями.

- Цю групу поляки-земляки назвали **хлопомани** (від зневажливого прізвиська українців «хохли» та від польського «хлопи» щодо селян).
- Цими свідомими українцями польського походження були: **Володимир Антонович, Тадей Рильський, Борис Познанський, Павло Житецький, Костянтин Михальчук**.
- На публічне цькування їх як зрадників з боку своїх земляків-поляків головний ідеолог хлопоманів В. Антонович відповів **«Сповіддю»** (це була відкрита відповідь польському літераторові Падалиці (Зенон Фіш)), опублікованою на сторінках часопису «Основи» (**«Я — перевертень і пишаюся цим так само, як пишався б в Америці, якби з плантатора перевернувся в аболіціоніста...»**).
- Гурток хлопоманів припинив свою діяльність на рубежі **1860-1861 рр.**

- Хлопомани разом з іншими студентами Київського університету (серед них були: **Павло Чубинський, брати Синьогуби, Іван Касьяненко, Михайло Драгоманов**) утворили в Києві таємне товариство **Громаду (1861)**, метою якої стала легальна культурно-просвітницька вчительська діяльність у **недільних школах**

- Активними її учасниками були: **Олександр та Софія Русови, Ілля Шраг, Вільям Беренштам, Микола Лисенко, Михайло Старицький, Михайло Драгоманов, Павло Чубинський.**
- Громадівці, не втручаючись у політичні справи, займалися поширенням освіти серед простого народу, готували до видання популярні книжки («Дещо про світ Божий», «Оповідання зі Святого Письма» С. Опановича, «Арифметика» О. Кониського), видавали твори українських літераторів (Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка), організовували українські концерти.
- Але й ця культурницька діяльність занепокоїла царський уряд, особливо в умовах наростаючого польського повстання **1863 р.** Результатом стало видання **Валуєвського циркуляра (1863)**, за яким заборонялось:
 - ✓ діяльність недільних шкіл, видавати шкільні підручники та **релігійні книги** українською мовою
 - ✓ викладати українською мовою в початковій школі;
 - ✓ дозволялося видавати лише незаборонені цензурою українські художні твори, історичні пам'ятки (*«Вони [малоросіяни] досить ґрунтовно доводять, що ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути і що наріччя їх, яке вживається простолюдом, є та ж російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі...»*).
- Не витримавши переслідувань з боку царської влади, громади, що на середину **60-х років XIX ст.** існували у Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі, самоліквідовувались або були офіційно заборонені.

Громадівський рух у 1870-ті роки. Емський указ 1876 р.

- Новий етап активності громадівців пов'язаний з відкриттям у Києві, за ініціативою київського генерал-губернатора князя О.М. Дондукова-Корсакова, **у 1873 р. «Південно-Західного відділу Російського географічного товариства»**, який мав збирати та публікувати етнографічні і статистичні матеріали, що стосувались українських губерній.

- Стараннями громадівців було відкрито бібліотеку, музей, організовано лекції, проведено одноденний перепис населення Києва та околиць **(1874)**,
- підготовлено та видано «Історичні пісні малоросійського народу» (В. Антоновича та М. Драгоманова;
- відзначена премією Імператорської академії наук), видано збірки казок М. Драгоманова, чумацьких пісень І. Рудченка, сім томів матеріалів етнографічно-статистичної експедиції (проведена в Південно-Західному краї під керівництвом молодого українського етнографа **Павла Чубинського**),
- організовано та проведено **археологічний з'їзд у Києві (1874)**,
- здійснювалось редагування російськомовної газети **«Київский телеграф» (1874-1876).**

- У **серпні 1875 р.** за указом царя Олександра II було створено спеціальну комісію, яка дійшла висновку, що «допустити окрему літературу на простонароднім українським наріччі значило б покласти тривку основу для переконання в можливості відділення, хоча б і в далекій будучині, України від Росії».

- За її рекомендацією було закрито відділ Географічного товариства і вжито репресій проти окремих українських діячів.
- Комісія підготувала на підпис цареві таємний указ, що одержав назву **Емського акта 1876 р. (діяв до 1905 року)**, за яким
 - ✓ заборонялося видавати українською мовою художні твори,
 - ✓ переклади, крім історичних пам'яток (і видавати лише російською абеткою),
 - ✓ ставити театральні вистави українською мовою,
 - ✓ друкувати українською мовою **тексти до музикальних нот**,
 - ✓ видавати газету **«Київский телеграф»**, передбачено арешт та заслання П. Чубинського і М. Драгоманова (емігрувавши, уникнув арешту).
 - ✓ У **1884 р., 1892 р., 1895 р.** Емський акт було доповнено новими заборонами: друкувати будь-які дитячі видання українською мовою.

Громадівський рух у 1880-1890-х роках.

- **Братство тарасівців 1891 р. 80-ті роки XIX ст.** увійшли в історію національного відродження як **«мертві роки»**, коли в умовах політичної реакції царювання Олександра III українські громади фактично розпадаються, розмежовуються на окремі гуртки, що ворогують між собою.

- Громади **1880-х роках** займаються виключно культурницькою та науковою діяльністю, зосереджуючись на створенні гуртків-просвіт, гуртків самоосвіти, проведенні культурно-освітньої роботи серед селян.
- Найбільшим успіхом стало видання неофіційного органу київської Громади - щомісячника історико-етнографічного журналу **«Київская старина» (1882—1907)**. Засновниками його були Ф. Лебединцев, О. Лазаревський, В. Антонович, П. Житецький, редагував - В. Науменко, жертвували на видання В. Симиренко, В. Тарновський і Є. Чикаленко.
- Активними діячами громадівського руху **наприкінці XIX - на початку XX ст.** були в м. Києві - **С. Єфремов, М. Левицький, І. Стешенко**; в Одесі - **Б. Мальований, О. Андріївський, Є. Борисов, Ф. Щербина**, у Харкові - **Д. Пильчиков, П. і І. Єфименки**, у Чернігові - **М. Шраг, М. Коцюбинський, Б. Грінченко**, у Полтаві - **М. Дмитрієв**.
- Наприкінці **1890-х рр.** нагальним завданням стало об'єднання громадівців у позапартійну загальноукраїнську організацію, ідею створення якої підтримали В.

Антонович, М. Лисенко, М. Старицький. У **1897 р.** В. Антонович і О. Кониський зорганізували з'їзд представників громад, на якому створено **Загальноукраїнську безпартійну організацію**, яка мала координувати діяльність усіх громад.

- ✓ **Історичне значення появи Загальноукраїнської безпартійної організації (ЗУБО)** полягає у тому, що старше покоління діячів українського руху усвідомило необхідність самоорганізації, але так і не змогло відмовитись від культурництва і перейти до політичної роботи.

- Культурницька діяльність громадівців старшого покоління не вдовольняла представників молодого покоління діячів українського руху **90-х років XIX ст.**

- На тлі успіхів українського руху в Галичині, політичної активності численних соціалістичних російських нелегальних організацій, відсутності власної чіткої політичної програми **влітку 1891 р.** на могилі Т. Шевченка у Каневі українські студенти **Борис Грінченко, Липа, Віталій Боровик, Микола Міхновський** засновують таємне товариство **Братство тарасівців**, основні засади якого проголошено в «Декларації віри молодих українців» і опубліковано у **квітні 1893 р.** у львівській газеті «Правда».
- До **літа 1893 р. основним осередком** братства був Харків, але після арештів значної частини членів його було перенесено до м. Києва.
- Згодом осередки братства з'являються в Одесі, Полтаві, Лубнах. До активних діячів Братства тарасівців належали: М. Вороний, В. Самійленко, О. Черняхівський, В. Шемет та ін.
- Проіснувало воно до **1898 р.**
- Тарасівці називали себе **космофілами** (ті, що люблять весь світ), але водночас проголошували себе націоналами, маючи на увазі те, що реальний внесок до загальнолюдського поступу може робити лише той народ, який розвивається на національному ґрунті, їхня програма об'єднувала романтичний націоналізм, політичний радикалізм і ліберальне культурництво.
- **Історичне значення Братства тарасівців** полягає в започаткуванні політичного етапу у розвитку українського національно-визвольного руху в Наддніпрянській Україні.

ТЕМА 15

1868 р. - створення у Львові товариства «Просвіта». 1873 р. - створення у Львові Літературного товариства ім. Т. Шевченка (від 1892 р. - Наукового товариства ім. Т. Шевченка). 1890 р. - створення Русько-української радикальної партії. 1896 р. - обґрунтування Ю. Бачинським ідеї самостійності України (праця «Ukraina irredenta»). 1899 р. - створення Української націонал-демократичної партії (УНДП). 1899 р. – створення Української соціал-демократичної партії (УСДП)	Юліан Бачинський (1870-1940) - громадський діяч, публіцист, член Української радикальної партії, згодом Української соціал-демократичної партії, опублікував працю «Україна уярмлена» («Ukraina irredenta»), де обґрунтував необхідність політичної самостійності України. Іван Франко (1856-1916) - письменник, учений, громадський діяч. Партія - це спільнота людей, об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювання, утримання і використання державної влади для реалізації інтересів тих чи інших соціальних груп, верств, етнічних та інших спільностей. Москвофіли - представники суспільно-політичного руху Західної України, які орієнтувалися на Російську імперію і ставили собі за мету об'єднати Західноукраїнські землі з Наддніпрянською Україною під владою Росії. Народовці (українофіли) - національна українська течія на Західній Україні, що зародилася в 60-х рр. XIX ст., представники якої доводили самостійність українського народу, культури, мови. Нова ера - українсько-австрійсько-польські домовленості кінця XIX ст. Радикали - представники молодшої української інтелігенції Галичини кінця XIX — початку XX ст., які вели боротьбу за визволення українського народу від соціального та національного гніту. Трудова міграція - добровільний виїзд з однієї країни до іншої на постійне або тимчасове проживання з метою працевлаштування на певній території
---	--

Під Астрією:

- 1) Королівство Галиції та Лодомерії;
- 2) Буковина (Чернівці);
- 3) Підкарпатська Русь (під Угор.)

Внутрішньополітичне становище західноукраїнських земель.

- Суспільно-політичне життя західноукраїнських земель Австрійської імперії в період після революції **1848-1849 рр.** характеризувалося

- політичною реакцією, яка супроводжувалась наступом на політичні та національні здобутки «весни народів»;
- політикою дискредитації українського руху;
- забороною діяльності Головної руської ради (**1851**),
- офіційним запровадженням вживання польської мови в адміністрації, судочинстві, органах самоуправління, у Львівському університеті;
- прийняттям нового виборчого законодавства (**1861**), за яким українці здобули право на своє представництво в австрійському парламенті та місцевих сеймах, але яке системою виборів депутатів до сеймів закріпило за польською елітою монополію політичної влади у Галичині («галицькі вибори» з виборчою ковбасою);
- затвердженням статуту **1867 р.**, за яким відкриття середньої школи з українською мовою навчання дозволялося лише за ухвалою крайового сейму, тоді як для відкриття польської гімназії вистачало розпорядження Крайової шкільної ради (**перша українська гімназія була відкрита 1867 р.у Львові**).
- суспільно-політичне життя у Західній Україні відзначене посиленням польських позицій у краї, наростанням конфлікту між польською та українською громадами.

Розвиток кооперативного руху. Трудова еміграція

- **еміграція** до США, Канаду, Бразилію, Аргентину

- сезонна міграція: до Бессарабії, Пд Укр., Німеччини, Бельгії, Франції

- **1883** – Василь Нагірний – заснував **кооператив** на Зх Укр.

- кооперативний рух найрозвинутіший у Сх. Галич.
- підтримка кооперативів від Андрія Шептицького
- створено:
 - ✓ ошад. тов-во «Дністер»
 - ✓ спілка «Сільський господар»
 - ✓ Крайовий земельний банк
 - ✓ «Союз молочарських спілок»
 - ✓ «Союз для збуту худоби»
 - ✓ об'єднання спілок: 1911 – «С/г крайовий союз торговельних спілок»
 - ✓ 1904 – центр, що керував коопрухом – «Ревізійний союз укр. кооперативів»

- роль кооперативного руху: стримав обезземелення селян та перетворення на найманих робітників, допоміг вистояти в боротьбі за землю проти польських поміщиків та іноземних селян-колоністів

Український національно-визвольний рух у Західній Україні

- Москвофіли

- З кінця XVIII і протягом XIX ст. панівною суспільно-політичною течією у слов'янському світі стає панславізм (теорія про особливу роль слов'ян та необхідність державного їх об'єднання).
- Послідовники панславізму в Галичині стали називати себе «твердими русинами», а оскільки у своїх політичних симпатіях вони **орієнтувались на Росію**, їх назвали москвофілами (русофілами), а їхній рух «москвофільським», представниками якого були: Богдан Дідицький, Венедикт Площанський, Адольф Добрянський, Іван Наумович.
- Москвофіли як представники мовно-літературної і суспільно-політичної течії серед українського населення Галичини, Буковини, Закарпаття, не проводячи політичної діяльності, відстоювали національно-культурну, а пізніше - і державно-політичну **єдність з російським народом, з Росією**, свої зусилля зосередили в сфері освіти і культури:
- ✓ Рух москвофілів негативно впливав на розвиток українського національно-визвольного руху, розколюючи його на два непримиренні табори.

- Народовці

- На противагу москвофільству на ґрунті ідей національного відродження сформувалась суспільно-політична течія, представлена західноукраїнською молоддю, - народовство, провідними діячами якої були: Ю. Лаврівський, брати Барвінські, брати Огоновські, Ю. Романчук, А. Вахнянин.
- Народовці, виходячи з того, що **українці є окремою нацією**, яка проживає **від Карпатських гір до гір Кавказу**, виступали за єдність всіх українських земель та розвиток єдиної української мови на основі народної говірки, проводили значну культурницьку роботу:
- ✓ організовували видання українських газет, часописів («Вечорниці» (1862-1863), «Русалка» (1866), «Мета» (1863-1864)),
- ✓ студентські та учнівські товариства в навчальних закладах Галичини (на зразок громад),
- ✓ засновували культурно-освітні товариства **«Руська бесіда» (1861),**
- ✓ **перший професійний український театр (1864),**
- ✓ відкривали читальні, бібліотеки, видавали твори українських письменників, шкільні підручники,
- ✓ влаштовували театральні вистави,
- ✓ щорічні шевченківські вечори-концерти;
- ✓ стали організаторами політичної організації Народна рада,
- ✓ брали активну участь у виборах 1879 р. до Галицького сейму, мали в ньому своїх депутатів;
- ✓ **1868 р. заснували товариство «Просвіта» (77 філій).**

- Вона видала 445 назв книжок загальним тиражем 3 115 295 прим., організувала 2944 читальні, 504 читальних доми, 2364 бібліотеки, 15 кооперативних курсів, 540 крамниць і 236 позичкових кас).
- ✓ **1873 р. у Львові засновано Літературно-наукове товариство ім. Т. Шевченка**, (з 1892 р. — Наукове товариство імені Шевченка),
- ✓ першими головами були К. Сушкевич, Ю. Целевич, О. Барвінський.
- ✓ З 1897 р. головою товариства стає Михайло Грушевський (за час його головування НТШ (до 1913 року) видало близько 800 томів наукових праць).
- ✓ Народовці ініціювали політику компромісу з польською владою краю, яка увійшла в історію під назвою **«Нова ера»**. Її наслідками стало:
 - відкриття української гімназії у Коломиї (1892);
 - заснування чотирикласних шкіл з українською мовою викладання при чоловічих семінаріях;
 - учительської семінарії у Самборі;
 - відкриття у Львівському університеті кафедри «всесвітньої історії та історії Східної Європи», запрошення до університету М. Грушевського (1894);
 - надання українському фонетичному правопису офіційного статусу (1893) та початок його запровадження до шкільних підручників;
 - ряд поступок щодо розширення вживання української мови в освітній системі.
- ✓ Під впливом народовців активізується молодіжний рух:
 - у **1894 р.** у Львові засновано спортивне товариство **«Сокіл»** (першим головою був Василь Нагірний);
 - у **1900 р.** у селі Завалля Снятинського повіту Кирилом **Трильовським** засновано молодіжну спортивну організацію **«Січ»**, яка згодом переросла в **«Український січовий союз»**.

- Радикали. Перші політичні партії.

- У 70-х роках XIX ст. у Галичині з'являється нова генерація діячів українського руху, яка критично оцінювала діяльність москвофілів та народовців і прагнула надати рухові європейського характеру.
- Під впливом ідей М. Драгоманова молоді українські політичні діячі Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький стають активними прибічниками **соціалістичної ідеології**. Так, в українському русі виникає радикально-демократична течія, її появу на політичній арені знаменував перший львівський судовий процес проти українських соціалістів (Івана Франка та його товаришів) 1877-1878 рр.
- **4 жовтня 1890 р.** з ініціативи І. Франка, М. Павлика, В. Будзиновського було утворено **першу українську політичну партію - Русько-українську радикальну партію(РУРП)**
- У **1899 р.** В. Охримович, Є. Левицький, В. Будзиновський, Т. Окуневський, І. Франко утворили **Українську національно-демократичну партію(УНДП)**. Важливу роль у її діяльності відігравав М. Грушевський. Її підтримував галицький митрополит А. Шептицький. **УНДП стала найвпливовішою партією Галичини.**
- У 1900 р., порвавши з УРП, соціалісти-марксисты М. Ганкевич, Ю. Бачинський, Р. Ярсевиц, С. Вітик заснували **Українську соціал-демократичну партію(УСДП)**.

Національне відродження у Буковині та Закарпатті

- Українське національне відродження на Буковині припадає на **кінець 60-х років XIX ст.** і пов'язане із заснуванням **«Руської бесіди» (1869)**, головою якої був священник Василь Продан, та організації політичного товариства **«Руська рада» (1870)**, очолюваної Іваном Тимінським, Єротеєм Пігуляком. До 1880-х рр. на ці організації справляли сильний вплив москвофіли. Але поступово керівництво в них перебирають народовці.
- Велику роль у громадсько-політичному відродженні на Буковині відіграла творчість **«буковинської трійці»**: Юрія Федьковича, Сидора і Григорія Воробкевичів.
- Неабияке значення для культурного руху на Буковині мало заснування університету імені **Франца Йосифа**, у якому в 1884 р. вже діяло п'ять кафедр з українською мовою викладання і навчалось майже 1200 студентів, з них - 313 українців.

ТЕМА 16

1865 р. - відкриття в Одесі Новоросійського університету, третього університету в Наддніпрянській Україні. 1873-1876 рр. - діяльність у Києві Південно-західного відділу Російського географічного товариства. 1875 р. - відкриття Чернівецького університету.	Васильківський Сергій - український живописець Слобожанщини, пейзажист другої половини XIX — початку XX ст. Заболотний Данило - український учений-мікробіолог, епідеміолог другої половини XIX — початку XX ст Заньковецька Марія - українська театральна акторка другої половини XIX — початку XX ст. Карпенко-Карий Іван (справжнє прізвище Тобілевич) - український письменник, драматург, актор театру другої половини XIX – початку XX ст. Кримський Агатангел - український вчений, історик, письменник, мовознавець. Знав понад 60 мов Кропивницький Марко - український драматург, театральний актор другої половини XIX – початку XX ст. Крушельницька Соломія - відома українська оперна співачка кінця XIX – першої половини XX ст. Лисенко Микола - український композитор, диригент, музикант, громадський діяч другої половини XIX — початку XX ст. Мечников Ілля - учений-мікробіолог другої половини XIX – початку XX ст. Пимоненко Микола - український художник-живописець другої половини XIX – початку XX ст. Садовський Микола - український театральний діяч, заснував перший український стаціонарний театр у 1906 р. Українка Леся - українська письменниця та поетеса другої половини XIX – початку XX ст. Яворницький Дмитро - український історик другої половини XIX — першої половини XX ст. Меценат - особа, яка безкорисливо вкладає кошти в розвиток освіти, науки, культури тощо. Професійний театр - театр, у якому гра акторів та діяльність інших театральних діячів є професією, а не просто захопленням, як в аматорському театрі. Реалізм - стиль і метод у мистецтві й літературі другої половини XIX ст.,
--	---

Розвиток освіти, науки, літератури, музичного, образотворчого, театрального мистецтва.

- Формування української нації викликає рух за розвиток національної культури, посилює процес пробудження національної свідомості, інтерес суспільства до свого історичного минулого, усної народної творчості, етнографії, мови.
- Царат не визнавав української мови, виступав проти видання українських книжок. Висловлюючи думки «верхівки», реакційний літератор М. Грач заявляв, що «малороссийское наречие» є не що інше як «суржик російської та польської мов».
- Після реформи 1861 р. швидко розвивався український національний рух, який значною мірою спирався на «громади». Практична робота «громад» переважно складалася із культурницьких заходів, участі в роботі недільних шкіл, видання підручників, публікацій усної народної творчості.
- Розвиваються українська класична музика та реалістичне образотворче мистецтво. Високого рівня досягає реалістичний театр (М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Заньковецька та ін.).
- У літературі розвивається реалізм. Визначним її досягненням було створення широкої галереї узагальнених соціальних типів.

- Освіта

- Протягом останньої чверті 19 ст. створено низку вищих спеціальних навчальних закладів, а саме:
 - ✓ Ніжинський історико-філологічний інститут (1875)
 - ✓ Глухівський учительський інститут (1874)
 - ✓ Південноросійський технологічний інститут у Харкові (1885)
 - ✓ Київський політехнічний інститут (1898)
 - ✓ Вище гірниче училище в Катеринославі (1899)
 - ✓ Харківський ветеринарний інститут (1873).
- Рівень письменності в Україні був нижчим порівняно з європейським: 70 % населення не вміли читати й писати, у початкових, неповних середніх і середніх школах навчалося надзвичайно мало учнів.
- На західноукраїнських землях стан освіти був не кращим. На початку 20 ст. третина галицьких сіл не мала початкових шкіл; а кожне шосте село не мало жодної школи.

- Наука й техніка

- У другій половині 19 – на початку 20 ст. неабияких успіхів досягли вчені-природознавці. Уперше у світовій практиці епідеміолог і мікробіолог Данило Заболотний відкрив шляхи поширення чуми й за пропонував ефективні методи боротьби з нею.
- Уродженець Тернопільщини Іван Пулюй був першим деканом першого в Європі електротехнічного факультету (Німецька вища технічна школа в Празі).

- Ілля Мечников очолював кафедру зоології та порівняльної анатомії в Новоросійському університеті та завідував організованою ним (разом з М. Гамалією) першою в Російській імперії Одеською бактеріологічною станцією. Саме він був **засновником клітинної (фагоцитарної) теорії імунітету**. У 1908 р. отримав Нобелівську премію за вивчення імунної системи.
- 1893 — 1897 рр. — відкриття В. Хвойком перших пам'яток трипільської культури
- 1873 р. — заснування у Львові **Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка**
- 1892 р. на базі Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка створено **Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка**.
- На початку 1897 року Михайла Грушевського обирають головою НТШ (1897–1913).
- Надзвичайно плідно розвивалася історична наука. Серед тогочасних теоретиків історії вирізняються постаті Михайла Грушевського та В'ячеслава Липинського, чия праця та ідеї відіграли непроминальне значення у формуванні національної свідомості українців. **М. Грушевський**, автор багатотомної фундаментальної «Історії України-Руси», обґрунтував ідею тяглості української історії від часів Київської Русі до сучасності.
- В. Липинський розробив концепцію провідної ролі еліти в державному будівництві та суспільному житті.
- В історичній науці продовжувала успішно працювати Олександра Єфименко, чия «Історія українського народу» вийшла у світ російською мовою в Петербурзі. Вона була першою жінкою в Україні та Росії, якій Харківський університет присудив учений ступінь почесного доктора історичних наук (1910 р.).
- Вагомий внесок у дослідженні історії Слобідської України належить Дмитрові Багалію.
- Не менших успіхів досягнув Дмитро Яворницький, автор книжки «Історія запорозьких козаків», визнаної класичною працею з історії українського козацтва
- Велике значення і для науки, і для піднесення національної свідомості мали вихід у світ у 1907–1909 рр. чотиритомного «Словника української мови», упорядкованого Борисом Грінченком, три томної «Української граматики» за редакцією видатного вченого-мовознавця і сходознавця, поліглота (володів **майже 60 мовами**) **Агатангела Кримського**.

- Література

- Після смерті Тараса Шевченка найяскравішою постаттю в літературі став Пантелеймон Куліш – автор першого в новій українській літературі історичного роману «Чорна рада»
- Іван Нечуй-Левицький («Бурлачка», «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я» та ін.). Він утвердив в українській літературі жанр соціальної повісті.
- Панас Мирний – автор соціальнопсихологічних романів і повістей. Правдивим літописом українського села є його роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні».
- 1861 р. – видання у Петербурзі громадою журналу «Основа»

- На межі 19–20 ст. в українській літературі утверджуються нові мистецькі принципи – нова естетика, нові прийоми, що свідчило про модерністський переворот.
- Лідерами українського модернізму справедливо вважають
 - ✓ Михайла Коцюбинського. Імпресіоністський характер властивий творам М. Коцюбинського «Intermezzo», «Сміх», «Цвіт яблуні», «Хвала життю», «Тіні забутих предків». У повісті «Fata morgana» органічно поєднувалися риси реалістичного та імпресіоністського зображення соціальної дійсності.
 - ✓ Василь Стефаник. Для новел В. Стефаника характерна неповторність стилю, своєрідність оповідної манери. У новелах «Новина», «Виводили з села», «Синя книжечка», «У корчмі», «Катруся». Однією з тем творчості В. Стефаника була вимушена еміграція галицьких українців до Канади і США (новела «Камінний хрест»).
 - ✓ Леся Українка – творчий псевдонім Лариси Петрівни Косач. Світове визнання Леся Українка здобула як драматург-новатор («Одержима», «Вавилонський полон», «Кассандра», «Руфін і Прісцилла», «Оргія», «Кам'яний господар», «Лісова пісня»).
 - ✓ Західноукраїнська письменниця Ольга Кобилянська в новелах «Природа», «Меланхолійний вальс», «Некультурна» тонко відтворила злам у суспільній свідомості, пов'язаний зі зміною становища жінки, її новими соціальними ролями.

- Театр

- Провідним осередком театрального життя другої половини 19 ст. стало провінційне місто Єлизаветград (Кіровоград. Крапивницький)
- Ще від 1864 р. тут активно діяв аматорський театр, у якому робили свої перші кроки майбутні творці українського театру.
- **В 1882 р. Єлизаветграді створили першу професійну театральну труп.** Біля її дже рел стояла група драматургів та акторів, за якою закріпилося визначення «корифеї українського театру».
- На початку 20 ст. у Львові продовжував діяти єдиний у західноукраїнських землях український професійний театр **«Руська бесіда»**

- Музика

- 1904 р. — заснування М. Лисенком музично-драматичної школи (першого в Україні театрального навчального закладу)
- Лисенко започаткував різні жанри української опери: історико-героїчну, лірично-побутову, лірично-фантастичну, прикладами яких є опери «Утоплена», «Наталка Полтавка», «Енеїда», «Ноктюрн». Найвищим досягненням оперної творчості М. Лисенка вважають оперу «Тарас Бульба». Написав М. Лисенко й перші дитячі опери «КозаДереза», «Пан Коцький».

- Вершин світового вокального мистецтва сягнула вихованка Львівської консерваторії Соломія Крушельницька.
- 1864 р. — перше виконання в Петербурзі опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм»

- Образотворче мистецтво

- В образотворчому мистецтві останніх десятиліть 19 – початку 20 ст. співіснували два провідні стилі епохи – реалізм і модерн.
- Типовими темами для художників-реалістів було зображення буденного життя, побуту народу; з-поміж жанрів переважали пейзаж та портрет.
- Так, сільський побут, природа та звичаї української провінції – теми картин художника-реаліста Миколи Пимоненка: «Святочне ворожіння», «Весілля в Київській губернії», «Жнива», «Проводи рекрута».
- Одним із засновників українського стилю вважають Сергія Васильківського. Цей художник був визнаним майстром пейзажу, де переважали українські мотиви: «Ранок (Отара в степу)», «Дніпрові плавні», «Ранок на Дніпрі». Пейзаж у творчості

- Українські меценати

- Серед українських благодійників почесне місце посідає Григорій Галаган. Він заснував у с. Сокиринці Допомоговоощадне товариство, ремісниче училище, інтернат.
- Не менш відомі своєю благодійністю родини Тарновських; Терещепків, Ханенків, Харитоненків та ін. На особливу пошану заслуговує сім'я Симиренків (Платон, Лев, Василь, Володимир) та Євген Чикаленко (1861-1929).

Будинок страхового товариства
"Дністер" у Львові. 1905-1906.

Володимирський собор у Києві. 1862-
1896.

Будівля оперного театру в Одесі. 1883-1887.

Будинок з химерами в Києві. 1901-1903.

Будинок Полтавського
губернського земства. 1903-1908.

Резиденція православних митрополитів
Буковини і Далмації в Чернівцях.
1864-1873.

Картини "Козаки в степу" (1890).
С.Васильківський

Картина "Запорожці пишуть листа
турецькому
султанові" 1880-1891. І.Репін

Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві. 1881.Архітектор В.Ніколаєв, скульптор М.Микешин

Картини "Ворожіння" (1893) М.Пимоненко

Картина "Дівчина в червоному капелюсі". 1902-1903. О.Мурашко.

Картини "Портрет Лесі Українки" (1900) І.Труш

ТЕМА 17

1900 р. - заснування у Харкові першої політичної партії Наддніпрянщини — Революційної української партії (РУП). 1900-1903 рр. - економічна криза в Україні. 1902 р. - посилення селянського руху. 1902 р. - утворення синдикату «Продамет». 1904 р. - утворення синдикату «Продвугілля». 1904 р. - заснування Української соціал-демократичної спілки («Спілки») 1905-1907 рр. - перша революція в Російській імперії 1905 р. заснування Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Заснування Української демократично-радикальної партії (УДРП) 1908 р. – створення Товариства українських поступовців (ТУП) 1906-1910 рр. - столипінська аграрна реформа. 1911 – 1913 рр. – справа «Бейліса»	Чикаленко Євген - Український громадський діяч, меценат кінця XIX — першої половини XX ст. Шраг Ілля - український громадський та політичний діяч. Очолював українську парламентську громаду в Першій Державній Думі Росії 1906 р. Міхновський Микола - український політичний та громадський діяч кінця XIX – початку XX ст. Автор брошури «Самостійна Україна» 1900 р., Монополія - об'єднання підприємств однієї галузі, яке панує на ринку. Хутір – окреме поселення однієї чи декількох родин, що виділялось з сільської громади для ведення. Відруб — у період здійснення Столипінської реформи земельна ділянка, що виділялася селянинові на правах особистої. В Україні поширення не набула. Чорносотенці «Чорна сотня» - члени реакційної громадської організації в Росії на початку 20 ст, яка, виступаючи за збереження непорушності самодержавства Страйк - страйк, одна з основних форм класової боротьби пролетаріату в капіталістичних країнах
--	---

Утворення монополістичних об'єднань в Україні

Монополії — великі об'єднання банкірів, промисловців, торговців, які виникають за умов посилення конкурентної боротьби для концентрації капіталів, щоб узгоджувати дії підприємців із виробництва і збуту товарів для одержання максимальних прибутків.

- **Форми таких об'єднань**

- Картелі — підприємці, які виробляють однорідну продукцію, укладають угоду про розміри виробництва, поділ ринків збуту своїх товарів, рівень цін на товари тощо, зберігаючи при цьому свою виробничу і комерційну самостійність.
- Синдикати — об'єднання підприємців у сфері збуту своїх товарів; вони втрачають комерційну самостійність за збереження виробничої та юридичної самостійності підприємств, що належать до нього.
- Трести — одна із форм монополій, за яких відбувається повне злиття окремих підприємств однієї галузі, як у сфері виробництва, так і в сфері збуту своїх товарів.
- Корпорації — підприємства (промислові, торговельні), капітал яких утворюється за пайової участі підприємців.

- Монополізація промисловості України — закономірний результат ринкової конкуренції, яка вела до розорення дрібних і середніх підприємств.

У складі Російської імперії

- Відбувалася концентрація промислового виробництва.
- ✓ На початку ХХ ст. Україна за рівнем концентрації промислового виробництва в основних галузях не лише домінувала в Російській імперії, а й посідала одне з перших місць у світі.
- Приклади концентрації виробництва:
- ✓ п'ять найбільших південних металургійних заводів (Юзівський, Дніпровський, Олександрійський, Петровський, Донецько-Юр'євський) виробляли майже 25% загальноросійського чавуну;
- ✓ на великих підприємствах в Україні працювало понад 44% усіх робітників, тоді як у США лише 33%.
- Концентрація виробництва привела до утворення монополій. Саме на території України виникли перші в Російській імперії монополістичні об'єднання. На початку ХХст. перші монополії виникли у металургійній, кам'яновугільній, залізорудній промисловості.

- Першими монополіями в Україні були:

- «Продвагон» (1901 р.) (організований для залізничних перевезень);
- «Продамет» (1902 р.) (зосередив у своїх руках дві третини виробництва чавуну та сталі у Південній Україні);
- «Трубопродаж» (1902 р.),
- «Цвях» (1903 р.),
- «Продвугілля» (1904 р.) (входило 18 окремих акціонерних товариств; контролювали 60% видобутку кам'яного вугілля у Донецькому басейні).

- Розширювалася мережа банків.

- Відбувався нерівномірний промисловий розвиток окремих регіонів України.

- Південь України швидко розвивався як промисловий регіон.
- Південно-західний регіон орієнтувався на сільське господарство.

- На Лівобережжі зберігалися залишки кріпацтва і воно відставало від інших регіонів.

- Відбувалася спеціалізація промислових районів:

- Донбас став центром вугільної промисловості;
- Нікольський басейн — марганцевої;
- Кривий Ріг — залізорудної;
- Правобережжя, Лівобережжя — цукрової.

Консолідація української нації

- Консолідація української нації – процес, що відбувається під впливом модернізації і характеризується усвідомленням великою спільністю людей необхідності створення власної національної держави на основі єдності й кордонів території проживання, формування та поширення єдиної літературної мови, культури, зміцнення економічних зв'язків.

- Чинники, що впливали на формування української нації та обумовили особливості цього процесу:

- Утвердження ринкових відносин
- Зміцнення внутрішньо економічних українських зв'язків
- Суперечливий розвиток української економіки у зв'язку і переплетенні з економікою Російської імперії і Австро-Угорської монархії
- Зміни у соціальній структурі населення: поява вільного сільського населення, формування промислових робітників, збільшення національної інтелігенції, зростання кількості підприємців
- Русифікація і полонізація міст України
- Посилення міграційних процесів внаслідок надлишку трудових ресурсів на селі
- Посилення процесу національної ідентифікації серед українських переселенців
- Імперська політика спрямована на заохочення міграції російського населення в українські регіони, де розгорталася модернізація
- Відсутність власної держави

Політичні партії Наддніпрянської України

- 1900р. - Революційна українська партія (РУП); Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич;

- провідні гасла:

- ✓ самостійна Україна «**від гір Карпатських до гір Кавказьких**» (програмний документ - брошура М. Міхновського «**Самостійна Україна**»)
- ✓ ліквідація поміщицького землеволодіння і передача землі селянам без викупу
- ✓ соціалістичні перетворення в економіці.

- **1902р. — Українська партія самостійників-соціалістів (УПС-С);** І. Липа, І. Луценко.

- **1902р. - Українська соціалістична партія;** Б. Ярошевський, М. Меленевський.

- **1904р. - Українська демократична партія (УДП);** М. Міхновський, С. і В. Шемети.

- **1905р. - Український соціал-демократичний союз — Спілка;** М. Меленевський.

- **1905р. — Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП);** Дм. Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра.

- **1905р. — Українська радикальна партія (УРП);** Б. Грінченко, С. Єфремов, Є. Чикаленко;

- **об'єднавшись з Українською демократичною партією, утворила Українську демократично-радикальну партію (УДРП).**

- **1906р. - Українська народна партія;** М. Міхновський.

- **1906р. — Українська партія соціалістів-революціонерів (УПС-Р);** М. Грушевський.

- **1908р. — Товариство українських поступовців (міжпартійний блок);** М. Грушевський, І. Шраг.

- Українські політичні партії висували гасла боротьби:

- за національно-культурну автономію України у складі федеративної Росії;
- ліквідацію поміщицького землеволодіння та передачі землі селянам без викупу
- соціалістичні перетворення в економіці (**за незалежність України виступала лише УНП на чолі з М. Міхновським**).
- Поряд із політичними партіями, в цей час виникають і культурно-освітні організації — «**Просвіти**» (30 філій), очолювані демократичними і ліберальними

діячами української інтелігенції (М. Коцюбинський, Б. Грінченко, П. Мирний, Леся Українка).

- ✓ Вони засновували бібліотеки і читальні, організовували літературні і музичні вечори, лекції, вистави, створювали школи із викладанням українською мовою.
- ✓ В Одеському університеті починається викладання історії України, а в Харківському — історії літератури українською мовою.
- ✓ Фактично були скасовані Валувський циркуляр (1863 р.) та Емський указ (1876 р.)

Революційні події 1905—1907 рр. у Наддніпрянській Україні та їх наслідки

- **Робітничий рух.** У відповідь на розстріл мирної демонстрації у Петербурзі 9 січня 1905 р. («Кривава неділя») 12 січня 1905 р. застрайкували робітники Південноросійського заводу м. Києва.

- Протягом січня-березня 1905 р. страйковий рух охопив робітників Харкова, Катеринослава, Луганська, Одеси, Миколаєва (понад 170 тис. осіб).
- **21 жовтня 1905 р.** на мітингу робітників прийнято рішення про утворення **Київської ради робітничих депутатів**, її першим головою був робітник заводу «Гретера і Криванека» Ф. Алексеев;
 - ✓ до складу ради висували по одному від кожних 100 робітників;
 - ✓ обрані до рад робітники створювали озброєні загони робітничих дружин, які вигнали поліцію з одного з робітничих районів м. Києва - Шулявки, в якому з **27 листопада по 16 грудня 1905 р. існувала «Шулявська республіка».**
- **Жовтень 1905 р.** - Всеросійський загальний страйк.

- Найбільшого громадського розголосу набули виступи селян:

- с. Салиха Таращанського повіту на Київщині (1905 р.), які не тільки відібрали у свого поміщика землю, а й захищались із зброєю в руках від нападу царської кінноти;
- с. Сорочинці на Полтавщині (1905 р.) - «Сорочинська трагедія»;

- ✓ селяни створили комітет, заарештували місцеву адміністрацію, роззброїли поліцію і організували охорону села, відбиваючи наступ чималого військового загону;
- ✓ повстання вдалося припинити лише застосувавши гармати;
- ✓ розправа з повсталими була жорстокою (спочатку селян зігнали на площу і примусили чотири години стояти на колінах у снігу, а потім жорстоко покарали);
- ✓ цій події присвячено статті «Відкритий лист статському радникові Філоненку», **«Сорочинська трагедія»** видатного письменника В. Короленка;
- с. Вихвостів на Чернігівщині (1905 р.) - **«Вихвостівська трагедія»**, присвячено твір М. Коцюбинського «Fata morgana».

- Революційні події сприяли піднесенню українського національного руху:

- з'являються україномовні газети
- ✓ **«Хлібороб»** (1905 р., видана В. Шеметом у Лубнах),
- ✓ **«Громадська думка»** (1906 р., видана Є. Чикаленком у Києві);
- ✓ а за рік після царського Маніфесту 17 жовтня 1905 р. (яким підданим імперії було даровано громадянські права, ліквідовано обмеження на українське друковане слово) діяло 15 українських видавництв і виходило близько 20 українських періодичних видань;
- **Українська студентська молодь Києва** започаткувала кампанію за відкриття кафедр українознавства в університетах
 - ✓ україномовні відділення було відкрито в Одесі та Харкові;
 - ✓ у Новоросійському університеті історію України читав брат М. Грушевського - професор Олександр Грушевський, а в Харківському університеті українську літературу - Микола Сумцов);
- Розгортає діяльність мережа товариств «Просвіти» (перша «Просвіта» виникла 30 жовтня 1905 р. у Одесі;
 - ✓ до середини 1907 р. їх нараховувалось уже 9 організацій та 30 філіалів);

- засновується мережа хат-читалень;
- за сприяння українських соціал-демократів поширюється кооперативний рух (у 1905 р. вже діяло в українських губерніях Росії 820 кооперативів);

- Депутати від українських губерній та міст беруть активну участь у діяльності I - IV Державних дум;

- у складі I Державної думи дві українські партії - УСДРП та УРДП - спільно із селянськими депутатами, об'єднавшись з депутатами від загальноросійських партій кадетів та трудовиків (соціал-демократи і соціалісти-революціонери), утворили **Українську парламентську громаду** (травень 1905 р.) у складі 62 українських депутатів; голова - адвокат і громадський діяч з Чернігова **Ілля Шраг**. Громада почала видавати «**Украинский вестник**».
- **Основні вимоги:**
 - ✓ надання автономії Україні
 - ✓ розв'язання аграрного питання
 - ✓ запровадження викладання рідною мовою у початковій школі.
- У складі II Державної думи депутати від українських губерній та міст
 - ✓ увійшовши до фракції трудовиків, утворюють **Українську трудову громаду** у складі 47 осіб;
 - ✓ друкований орган «**Рідна справа - вісті з Думи**»
- **у складі III та IV Дум українських парламентських фракцій не існувало.**

Посилення національного гніту в Наддніпрянській Україні у 1907-1914 рр.

- Скликання **Третьої думи** мало відбутися під жорстким контролем влади.
- З цією метою 3 червня 1907 р. було прийнято закон, який суттєво обмежував виборчі права робітників, селян, неросійських народів.
 - Внаслідок цього, у Третій Державній думі з 442 депутатів 252 були поміщиками. Від українських губерній було обрано 111 депутатів, серед яких 64 поміщики, 13 священиків і 26 селян.
 - Третя Державна дума, яка діяла з 1908 по 1912 рік, була найбільш реакційна за своїм складом.

- Вона відхилила проект закону про запровадження української як мови навчання у початкових освітніх закладах, а також використання її в судах.

- Сконцентрувавши усю владу в своїх руках, Микола II вдався до репресій.

- У країні проводилися арешти активістів попередніх страйків та мітингів,
- на підприємствах складалися **«чорні списки»** революційно налаштованих робітників (у 1907 р. на деякий час було заарештовано М. Лисенка).
- Антиреволюційні дії влади позначилися і на національно-культурному житті українців. У 1909 р. введено заборону на викладання української мови в школах,
- 20 січня 1910 р. приймається рішення про «Заборону реєстрування шкідливих організацій», що унеможливлювало діяльність українських національно-культурних та політичних об'єднань.

- Намагаючись засвідчити підтримку такого курсу влади народом, за ініціативи промонархічних кіл створювались різноманітні провладні організації (так звані **чорносотенці**).

- Вони ініціювали погроми, жертвами яких стали представники **єврейської** національної меншини.
- Протягом 1904-1906 рр. відбувається примусове виселення євреїв з деяких територій України, апогеем протистояння стала **«Справа Бейліса» (1913 р.)**.

- Посилення тиску з боку влади змусило учасників українського національно-культурного руху змінити формат своєї діяльності.

- **У 1908 р.** частина радикально налаштованої інтелігенції УДРП трансформувалась у міжпартійний політичний блок - **Товариство українських поступовців (ТУП)**.
 - ✓ Вони відмовилися від політичної боротьби та перейшли до засад культурно-просвітницької роботи.
 - ✓ Головними органами організації стали газета **«Рада»** та **«Просвіта»**.
 - ✓ Допомогало їм у цьому Українське наукове товариство, організоване 1907 р. за ініціативи М. Грушевського. Товариство видавало «Записки Українського Наукового Товариства».
 - ✓ У своїх брошурах і статтях члени товариства **пропагували ідею національної автономії України в межах майбутньої конституційної федеративної Росії**.

Земельна реформа П.Столипіна та її вплив на Україну

- Столипінська аграрна реформа (1906—1910), яка передбачала:

- руйнування сільської громади, закріплення за кожним домогосподарем, який володів надільною землею на основі громадського права, належної йому частини в особисту приватну власність;
- надання кредитної допомоги селянам через Селянський поземельний банк;
- переселення селян у малозаселені райони Сибіру, Північного Кавказу, Середньої Азії. Кожен селянин мав право вимагати від громади об'єднання кількох своїх черезсмужних ділянок в одну - **відруб** і, вийшовши з общини, переселитись на хутір. **1911 р.** був прийнятий закон про землеустрій, згідно з яким наділи автоматично переходили у спадково-подвірне володіння.

- Столипінська аграрна реформа мала важливі **наслідки**:

- у приватну власність перейшла вся земля на Правобережжі та на Полтавщині, приватне землеволодіння почало переважати у Чернігівській, Таврійській, Херсонській, Катеринославській, Харківській губерніях;
- зростання зерновиробництва (**1913р.** було досягнуто найбільший за всю попередню історію валовий збір зернових: 1 200 млн пудів;
- їх експорт став складати 40% загальноімперського експорту);
- збільшились масштаби переселення з українських земель (протягом **1906-1913 рр.** селяни-переселенці становили 1,2-1,4 млн осіб, назад повернулось 25%; у **1914 р.** у Сибіру і на Далекому Сході проживало 2 млн українців).

ТЕМА 18

1894 р. - заснування в Галичині перших спортивно-патріотичних організацій «Сокіл» для виховання молоді 1900р. - заснування патріотичної пожежної молодіжної організації «Січ» 1900 р. - А.Шептицький стає митрополитом Української греко-католицької церкви 1907р. – впровадження в Австро-Угорській імперії загального виборчого права для чоловіків. 1911 р. - створення молодіжної організації «Пласт»	Іван Боберський - український педагог Галичини першої половини ХХ ст., організатор сокільсько-січового руху, автор назви «Пласт», сприяв становленню Пласту 1911 р. Трильовський Кирило - громадсько-політичний діяч першої половини ХХ ст. Засновник у 1900 р. патріотичної пожежної молодіжної організації «Січ» Шептицький Андрей – митрополит Української греко-католицької церкви з 1900 р., громадсько-політичний діяч першої половини ХХ ст. Народне віче - багатотисячні народні збори, які скликалися для вирішення важливих для суспільства і держави питань
---	--

Становище промисловості та сільського господарства

- На початку ХХ ст. всі західноукраїнські землі продовжували перебувати у складі Австро-Угорської імперії.

- **Східна Галичина**, де проживало українське населення в адміністративному відношенні була об'єднана із Західною (польською) Галичиною в **Королівство Галиції і Лодомерії**.

✓ Увесь цей край поділявся на 50 повітів.

- Окремою адміністративною територією була **Буковина**, до якої входило 10 повітів.
- **Закарпатські землі** склалися з 4 українських комітетів.

- Економіка на цих землях розвивалася **уповільненими темпами**, мала **колоніальний характер**, що виявлялося в її структурі та динаміці.

- Одним із найрельєфніших проявів цього процесу був вивіз сировини із західноукраїнських земель до метрополії на переробку. Сировина становила понад 90 % всього експорту із західноукраїнських земель в інші країни. Природні багатства краю експлуатувалися нераціонально, по-хижацьки.
- Переважна більшість західноукраїнських підприємств **була дрібною і маломеханізованою**.
- Про колоніальний характер Галичини свідчить її галузева структура, яка характеризувалася перевагою харчових підприємств (34,3 %), лісозаготівлі та

обробки лісу (20 %). Підприємства машинобудування, ремонту, металообробки складали лише 10%

- З традиційних галузей успішно розвивався видобуток солі. У 1906 р. на частку Галичини припадало 64% вартості загально державного виробництва солі.

- Проте західноукраїнські землі не обійшли й нові тенденції розвитку.

- Як і у світовій економіці в цілому, тут з'являються **монополії**, здебільшого іноземні.
- Англо-австро-німецький концерн контролював 75% видобутку та переробки нафти в Галичині, у Закарпатті австрійському капіталові належало 45 % акцій великих угорських банків.
- Західноукраїнський регіон перетворився на ринок збуту товарів, вироблених розвинутішими промисловими державами, потреби краю задовольнялися переважно імпортними фабричними промисловими товарами.

- Західноукраїнські землі залишалися відсталими аграрними провінціями Австро-Угорщини.

- У сільському господарстві було зайнято близько 90% населення.
- Зберігалося велике поміщицьке та церковне землеволодіння.
- Поміщикам належало понад 40% усіх земель.
- Серед поміщиків переважали іноземці: поляки у Галичині, румуни — у Буковині, угорці — у Закарпатті.
- Основна маса селян страждала від малоземелля.
- незаможні селяни орендували землю в інших селян чи поміщиків, ішли працювати на заводи, ходили на заробітки до Бессарабії, Південної України.
- На селі збереглися напівкріпосницькі порядки. На Поділлі селяни навіть за гриби, зібрані у лісі, відпрацьовували поміщику два дні, стільки ж за кожен сніп скошеної трави.
- Становище українського селянства погіршувалося зловживаннями влади, соціальною дискримінацією.
- Чиновники завищували якість селянської землі, що призводило до того, що селяни в Галичині платили втричі більше поземельних податків, ніж поміщики.
- Становище українських селян в Галичині погіршувалося ще й тому, що поміщиками переважно були поляки, які обіймали майже всі адміністративні посади, у тому числі контролювали й суд.
- Роль органів місцевого самоврядування виконували Галицький і Буковинський сейми

- На початку ХХ ст. в Західній Україні розгорнулася боротьба за реформу виборчої системи, що була складовою частиною національно-визвольного руху.

- У результаті досить гострої боротьби (наприклад, лише в січні 1906 р. в Галичині відбулося близько 300 мітингів і зборів, у яких узяли участь майже 500 тис. осіб).
- Імператор Австро-Угорщини видав указ про запровадження **нового виборчого закону**. Однак **суттєвих змін це не принесло**, оскільки, як і раніше, закон забезпечував переваги для австро-угорської і польської буржуазії.
- Зберігалась недемократична система куріальних виборів до місцевих органів влади.
- Лише в **1914 р.** сейм ухвалив новий виборчий закон, згідно з яким **українським партіям надавалося 27,2% місць**, українцям дозволялося обіймати посади службовців урядових установ у повітах Галичини і Буковини. Проте система виборів до місцевих органів влади так і не була змінена, й українці знаходилися в нерівних умовах з іншими національними групами.

- На початку ХХ ст. у Галичині визначилися три напрямки політичної думки:

- москвофільський, який поволі спадав;
- австрійський ультралоялізм, тобто орієнтація на Австро-Угорщину і вірність династії Габсбургів;
- самостійницький, державницький, за створення Української незалежної держави.

- Значну роль у суспільно-політичному житті Галичини в той час починає відігравати митрополит Галицький (греко-католицька церква) Андрій **Шептицький (1900-1944)**.

- Складовою частиною національно-визвольного руху українців на західноукраїнських землях була боротьба за національну освіту, зокрема за український університет. Ця боротьба відбувалася в умовах жорстокого протистояння з польськими шовіністами, яке доходило до збройних сутичок.

- У 1902 р. була заснована організація «Січ», що ставила своїм завданням фізичне виховання української молоді.
- Ще раніше (1894 р.) в Східній Галичині існували аналогічні товариства під назвою «Соколи».

- Більшість української громадськості в Галичині в цей час займала **проавстрійську — антиросійську позицію**. Це пояснюється тим, що політика Російського уряду була активно ворожою українцям, як у самій Росії, так і за її межами.

ТЕМА 19

1 серпня 1914 р. - початок Першої світової війни. 5 серпня – 8 вересня 1914 р. - Галицька битва. 1 серпня 1914р.- створення Головної Української Ради. 4 серпня 1914 р. - створення «Союзу визволення України». 7 вересня 1914 р. - створення легіону Українських січових стрільців. 29 квітня - 2 травня 1915р.- бій на г. Маківка. 2 травня - 22 червня 1915р.- Горлицький прорив німецьких військ. 5 травня 1915р.- створення Загальної української ради 22 травня - 31 липня 1916р.- Брусиловський прорив. Вересень 1916р.- участь УСС у боях на горі Лисоня (біля Бережан).	Кость Левицький - громадсько-політичний діяч Західної України, займався приватною адвокатською практикою у Львові, голова Української національно-демократичної партії, був обраний депутатом австрійського парламенту. Донцов Дмитро - український громадський і політичний діяч ХХ ст. У серпні 1914 р. очолив СВУ Галицько-Буковинське генерал-губернаторство - тимчасова адміністративно-територіальна одиниця з центром у м. Чернівці, створена урядом Російської імперії наприкінці 1914 р. на завойованих російською армією землях Галичини та Буковини. Світова війна - глобальне військове протистояння коаліцій держав, яке охоплює значну частину країн світу Антанта - військово-політичний союз, створений 1904-1907 рр., основними членами якого були Росія, Великобританія та Франція. Троїстий союз - військово-політичний союз, створений 1882 р., членами якого були Німеччина, Австр-Угорщина та Італія.
--	---

Україна напередодні Першої світової війні

- **причинами** розгортання Першої світової війни, а саме збройного протистояння військово-політичних блоків **Антанти** (Велика Британія, Франція, Росія) і **Троїстого союзу** (пізніше **Четверний союз**) (Німеччина, Австро- Угорщина, Туреччина, Болгарія) стали:

- Загострення протиріч між провідними державами світу в економічній, політичній та колоніальній сферах;
- бажання перерозподілити колоніальний світ, загарбати нові території,
- придушити національно-визвольні рухи всередині імперій,
- встановити контроль за ринками збуту товарів;

- **Характер** війни був імперіалістичний.

- Українські землі, будучи поділеними між Російською і Австро-Угорською імперіями, стали **об'єктом експансії** воюючих сторін. Кожна із сторін виношувала свої плани щодо **України**:
- ✓ Австро-Угорщина, не відмовляючись від панування у Східній Галичині, Закарпатті та Північній Буковині, претендувала на Волинь і Поділля.
- ✓ Німеччина розглядала Україну **як плацдарм для просування на Схід і потенціальну колонію**, звідки можна буде черпати сільськогосподарські продукти і природну сировину (насамперед цікавили південь і схід України - залізна руда, вугілля). Як варіант розглядалася можливість відродження української держави і входження її до складу майбутньої «Великої Німеччини» разом з Нідерландами, Бельгією, Австро-Угорщиною, Данією, Польщею, Прибалтикою, слов'янськими землями Балканського півострова.
- ✓ Росія прагнула захопити Галичину, Буковину, Закарпаття (**«возз'єднання уярмленої Русі»**), зайняти протоки з Чорного моря до Середземного, ліквідувати український рух у Галичині («знищити гніздо мазепинства») (позиціонувала себе як **«захисник поневолених слов'янських народів»**).
- ✓ **Румунія** за свій вступ у війну на боці Троїстого союзу прагнула Бессарабії з Хотинським повітом; однак, приєднавшись до Антанти, сподівалася розширити свої території за рахунок Австро-Угорщини.

- У ставленні до війни українські політичні сили Наддніпрянщини та Західної України поділилися **на чотири** основні табори.

- **Проросійської позиції дотримувались:**

- ✓ **ТУП** (Д. Дорошенко, А. В'язлов, А. Ніковський):
 - сподівалося на надання Україні після війни автономії,
 - пізніше перейшло **«на позиції нейтралітету»**;
 - вимоги до російського уряду було викладено у грудні 1916 р. у декларації ради ТУП «Наша позиція»: **«автономно- федеративний устрій державної організації на демократичних підставах»**;
- ✓ **Карпато-Руський визвольний комітет** (москвофіли-емігранти з Галичини):
 - виступав за возз'єднання українських земель під владою Російської імперії;
 - закликав галичан зустрічати російські війська хлібом-сіллю;
- ✓ частина **Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП)** на чолі із С. Петлюрою;

- ✓ Комітет **Південно-Західного фронту Всеросійського союзу земств і міст** (А. В'язлов, Д. Дорошенко, А. Ніковський):
 - сприяв зміцненню обороноздатності російської армії.
- **Проавстрійської позиції дотримувались:**
- ✓ **Головна Українська Рада** (заснована **1 серпня 1914 р.**; лідери - **К. Левицький, М. Ганкевич, М. Павлик**):
 - «**Побіда Австро-Угорської монархії буде нашою перемогою**. І чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб'є година визволення України...» («**Маніфест Головної Української Ради**»);
 - стала ініціатором створення легіону Українських січових стрільців.
- ✓ **Союз Визволення України** (заснований **4 серпня 1914 р.** українцями-наддніпрянцями, що емігрували до Австрії; лідери - **Д. Донцов, А. Жук, В. Дорошенко, М. Меленевський (Басок), О. Скоропис-Йолтуховський**):
 - вважали, що перемога у війні Німеччини та Австро-Угорщини, поразка Росії створить передумови для розбудови Української самостійної держави, яка набуде форми конституційної **монархії** (гетьманату) під егідою Габсбургів (тобто протекторатом Німеччини) з демократичною політичною системою, громадянськими та релігійними свободами, самостійною Українською церквою (відозви «До українського народу Росії», «До публічної думки Європи»; програма - «**Наша платформа**»).
- ✓ **Загальна українська рада** (травень **1915 р.**, президент **К. Левицький**) — утворена у Відні ГУР спільно з СБУ для представництва інтересів українства;
 - ініціювала впровадження на новоприєднаних Волині і Холмщині української адміністрації та українських шкіл;
 - вимагала поділу Галичини на українську і польську частини, утворення українського університету у Львові.
- **Центристська**: невелика група на чолі з **Л. Юркевичем** (гуртувалася навколо газети «Боротьба», що видавалася у Женеві) орієнтувалась на власні українські сили і національні інтереси України.
- **Радикальна**: група **УСДРП** на чолі з В. Винниченком - виступала з гаслами «**Геть війну! Хай живе автономія України!**», «Перетворимо війну імперіалістичну у війну громадянську!».

- Діяльність українських організацій в роки Першої світової війни.

- Тяжке становище солдат на фронтах, нестача медикаментів та провіанту, незадовільне утримання полонених у таборах сприяло активному включенню громадських організацій як в Австро-Угорській, так і в Російській імперії до гуманітарної діяльності:

✓ **СВУ**

- під час війни на німецькі гроші видавав пропагандистську літературу українського національного спрямування, періодичні видання («Вісник СВУ», «Робітничий прапор»);
- домігся організації окремих таборів для полонених українців з російської армії (всього СВУ опікувався 80 000 українських полонених), в яких відкривали школи, театри, хори;
- ініціювали у складі австро-німецької армії з полонених солдатів та офіцерів-українців комплектацію двох дивізій- **сірожупаників** (в Австро-Угорщині) та **синьожупаників** (у Німеччині).

✓ **Воєнно-промисловий комітет, Союз земств і міст (Земгор) Росії**

- організовували допомогу пораненим, військовополоненим, біженцям, а також виробництво і постачання обмундирування, провіанту, медикаментів;
- активістами Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст були діячі ТУПу, які у сирітських притулках та школах проводили навчання українською мовою.

✓ **Товариство допомоги населенню Півдня Росії (1915)**

- ставило за мету допомагати жертвам російської окупаційної політики у Галичині (біженцям, депортованим, заручникам тощо).

✓ Активну допомогу біженцям надавали польські, єврейські, латиські організації.

Бойові дії на території України

- **1 серпня 1914 р.** розпочалася **Перша світова війна**. Із перших тижнів війни українські землі були втягнуті у вир воєнний дій.

- На прохання французького уряду російська армія розпочала наступ на австро-угорські землі.
- Протягом **5 (18) серпня - 8 (21) вересня 1914 р.** тривала **Галицька битва**.
- **3 вересня 1914 р.** росіяни **вступили до м. Львова**. Австрійські війська відступили до Карпатських гір, але полишили свій гарнізон у ключовій фортеці - Перемишлі. У руках росіян опинилась вся Галичина, і вони почали готуватись до подальшого наступу у Карпатах.
- **22 березня 1915 р. після 194 днів блокади російські війська захопили Перемишль**, а на початок весни й карпатські перевали. Перед росіянами був відкритий шлях на Краків.

- Влітку 1915 р. відбувся перелом у ході воєнних дій на Східному фронті - німецькі війська у ході **Горлицького прориву (2 травня - 22 червня 1915 р.)** змусили росіян відступити з Перемишля (3 червня), Львова (22 червня), за Дністер (23-27 червня); російські війська закріпилися на лінії Кам'янець-Подільський - Тернопіль - Кременець - Дубно.
- Протягом **22 травня - 31 липня 1916 р.** росіяни під командуванням генерала О. Брусилова здійснили суттєвий прорив фронту у напрямку Луцька і Ковеля, розгромивши австро-угорські війська, змусили їх відступати; у короткий термін росіянам вдалось захопити Буковину і вийти на карпатські перевали («**Брусиловський прорив**»).
- У 1917 р. тривала позиційна війна. У червні 1917 р. наступ російських військ у Східній Галичині закінчився невдачею, продовжилася позиційна війна; у серпні 1917 р. російські війська залишили Тернопіль і Чернівці.

Окупаційна політика на західноукраїнських землях

- На захоплених західноукраїнських територіях російським урядом було утворено **Тимчасове генерал-губернаторство Галіція** на чолі із **графом Георгієм Бобринським**, очолювана ним окупаційна адміністрація проводила дискримінаційну за своєю сутністю політику, яка характеризувалася такими заходами:

- **У сфері управління (встановлення «русских начал»):**

- ✓ запроваджено російський адміністративно-територіальний поділ та систему органів влади;
- ✓ на управлінські посади державних органів призначались російські чиновники з центральних губерній імперії;
- ✓ діловодство переведено на російську мову;
- ✓ утиски «іногородців»;
- ✓ депортація (примусове виселення) та репресії проти «мазепинців» та «політично неблагонадійних».

- **Релігійна сфера:**

- ✓ примусова депортація сотень греко-католицьких священиків (у тому числі і митрополита А. Шептицького);
- ✓ оголошення УГКЦ поза законом (на місце депортованих священиків-уніатів привозили православних і засновували православні церковнопарафіяльні школи);

- **Культурно-освітня сфера:**

- ✓ закриття українських видань, встановлення жорстокої цензури;

- ✓ запровадження російської мови навчання;
 - ✓ організація спеціальних курсів російської мови для вчителів краю;
 - ✓ русифікація засобами преси, освіти;
 - ✓ репресії проти видатних українських діячів (редактор «Української хати» Павло Богацький, відомий історик, професор Михайло Грушевський вислані до Сибіру як політично неблагонадійні).
- Жертвами російської політики в краї стали також **польське та єврейське** населення:
- закривалися єврейські та польські громадські організації, планувалося Львівський польський університет перенести до Варшави, а на його місце мав бути спроваджений Варшавський російський університет.
- Поразки на фронті посилювали політику репресій проти українського населення **австро-угорської влади**:
- тисячі українців арештовували за підозрою у нелояльності і ув'язнювали до спеціальних концтаборів у Австрії (у Штирії (табір Талергоф - «українська Голгофа»), Фрайштадті, Раштаті, Вецлярі, Зальцведелі);
 - військові трибунали у таборах виносили смертні вироки за найменшу провину або за сумнівним приводом;
 - у Закарпатті усі школи переведено на угорську мову навчання; у Перемишлі мадярські солдати без суду та слідства закололи на вулиці 40 арештованих українських інтелігентів та селян.

Українські січові стрільці (УСС)

- З початком Першої світової війни **Головна Українська Рада** виступила з ініціативою сформувати в австрійській армії спеціальні військові формування з українців.
- Австрійський уряд дозволив організувати лише легіон із 2,5 тис. осіб (добровольців було 30 тис.).
 - Полкове формування елітної української регулярної військової частини в лавах австрійської армії було названо **Українські січові стрільці (УСС, або «усуси»**, - назва походить від запорізьких козаків, які несли строкову і розвідувальну службу).
 - Основний контингент становили вихованці воєнізованих українських організацій: спортивно-громадської - «Сокіл», пожежної - «Січ», учнівсько-шкільної - «Пласт». Центром збору було м. Стрий на Львівщині. Полк очолив **М. Галуцинський**.
 - 7 вересня 1914 р. було затверджено організаційну структуру УСС, призначено командирів: перший курінь очолив отаман **Михайло Волошин** (35-річний львівський адвокат, після війни відомий діяч Українського національно-демократичного об'єднання); другий - **Гриць Коссак** (32-річний народний

вчитель із Ясениці); третій - **Степан Шухевич**. В УСС воювали сини І. Франка - Петро і Тарас.

- «Усуси» складали військову присягу: на вірність Австро-Угорській імперії та на вірність Україні.

- Бойовий шлях усусів відзначений такими битвами:

- **24 вересня 1914 р.** - бойове хрещення УСС у захисті Ужоцького перевалу Карпатських гір;
- **травень 1915 р.** - з російськими частинами на горі Маківці у Карпатах; у червні 1915 р. першими увійшли до Галича і підняли жовто-блакитний прапор;
- **серпень 1915 р.** - у боях поблизу р. Стрип;
- **серпень—вересень 1916 р.** - битва в районі г. Лисоня під Бережанами, УСС зазнали значних втрат і були відведені у тил;
- **липень 1917 р.** - переформовані сотні полку УСС на чолі з М. Тарновським брали участь у бою поблизу с. Конюхи (Бережанщина);
- після Лютневої революції в Росії почалися братання січових стрільців і українців російської армії;
- після підписання Брестського миру січові стрільці разом з військами УНР воювали проти більшовиків, білогвардійців, поляків.

- Наслідки війни

- Російська імперія, яка була не готова до затяжної війни, **переживала глибоку соціально-економічну і політичну кризу**.
- Кожний новий день війни виявляв економічну і політичну відсталість країни, неефективність системи влади, назрівання революційної ситуації.
- Перша світова війна підірвала й без того погано організоване промислове виробництво:
 - ✓ масово закривалися заводи і фабрики;
 - ✓ припинявся випуск багатьох видів продукції; скорочувалось виробництво у найбільш важливих галузях промисловості; великих збитків зазнавав транспорт, воєнні події розладнали його сполучення (в першу чергу залізничне);
- надзвичайно тяжкими були наслідки Першої світової війни для сільського господарства:
 - ✓ постійні військові мобілізації призвели до значного зменшення працездатного населення;

- ✓ скоротились посівні площі, зменшився валовий збір зерна;
- ✓ занепадало тваринництво;
- ✓ занепад промислового та сільськогосподарського виробництва вів країну до повного виснаження, а населення до розорення та подальшого зубожіння (навіть до армійських частин хліб потрапляв із перебоями);
- в країні небачено зросли ціни, процвітала спекуляція, посилювалась інфляція (здешевлення грошей, падіння курсу національної валюти);
- незліченні людські жертви, матеріальні витрати, завдані війною, поразки на фронтах, господарська розруха, продовольча криза мали своїм закономірним результатом наростання соціальної напруги: робітничі страйки і селянські виступи стали характерною прикметою суспільного життя.
- Перша світова війна, соціально-економічна і політична кризи, породжені нею, призвели до того, що Російська імперія стояла на краю своєї загибелі.
- Умови самої війни привели не до згортання українського національно-визвольного руху, а, навпаки, до його зміцнення та піднесення.

ТЕМА 20

17 березня 1917р.- утворення Української Центральної Ради. 6-8 квітня 1917р.- проведення Всеукраїнського національного Конгресу. 10 червня 1917р.- Перший Універсал УЦР. 15 (29) червня 1917р.- створення Генерального Секретаріату. 3 липня 1917р.- Другий Універсал УЦР. 7 листопада 1917р.- проголошення Третього Універсалу УЦР. 4 грудня 1917 р. - ультиматум Центральній Раді від Ради народних комісарів. 4 грудня 1917р.- початок роботи I Всеукраїнського з'їзду селянських, робітничих і солдатських депутатів у Києві. 22 січня 1918 р. - проголошення Четвертого Універсалу УЦР,проголошення незалежності УНР. Січень 1918р. – бій під Крутами 20 січня 1918р.- створення Армії УНР - Червоного козацтва 9 лютого 1918 р. - підписання Берестейського мирного договору 29 квітня 1918 р.- ухвалення Центральною Радою Конституції УНР. 29 квітня 1918 р. - розпуск Центральної Ради.	Володимир Винниченко (1880-1951) — український політичний і державний діяч, письменник. Михайло Грушевський (1866-1934) - видатний український історик, визначний політичний і державний діяч, публіцист. Єфремов Сергій - український політичний і державний діяч революційних подій в Україні. Автономізація - УЦР була на позиціях автономії України у складі демократичної Росії план перетворення незалежних радянських республік, які утворились у 1918-1920 рр. Генеральний секретаріат - вищий виконавчий орган державної влади в Україні (уряд) з 28 червня 1917 р. до 22 січня 1918 р. Народний секретаріат - перший радянський уряд в Україні на чолі з Артемом, сформований у грудні 1917 р. у Харкові Універсали Української Центральної Ради I Універсал 23 (10) червня 1917р.: - проголошення автономії України; II Універсал 16(3) липня 1917 р.: - відмова УЦР від проголошення автономії України до Всеросійських Установчих зборів; III Універсал 20(7) листопада 1917 р.: - проголошення Української Народної Республіки (УНР); IV Універсал 22(9) січня 1918 р.: - проголошення УНР самостійною, незалежною, вільною, суверенною державою;
--	---

Револуційні події в Україні 1917 р.

- Перша світова війна, що стала об'єктивним прискорювачем революційної розв'язки суперечностей світової дійсності, поглибила в Російській імперії соціально-політичну та соціально-економічну кризу, яка стала **причинами** Української національно-демократичної революції **1917-1921рр.**
- Політичні свободи, можливості, здобуті в результаті перемоги демократичної революції в Росії у лютому **1917 р.**, сприяли активізації діяльності існуючих політичних партій та появи нових в Україні.
- Лідером українського руху традиційно залишалась інтелігенція, зусиллями якої творилося організаційне та ідейно-політичне підґрунтя Української революції.
- Політичні організації в Україні у **1917 р.** були представлені як загальноросійськими (кадети, меншовики, більшовики), національними (польськими, єврейськими та ін.), так і власне українськими партіями
- **13 березня 1917 р. (28 лютого за старим стилем)** у Києві стало відомо про повалення царського режиму у Петрограді.
- **14 березня 1917 р.** під головуванням міського голови Ф. Бурчака відбулося засідання представників громадських організацій та партій, які утворили «**Виконавчий комітет ради об'єднаних громадських організацій**». Головою комітету обрано барона Ф. Штенгеля. Діяв до **4 вересня 1917 р.**
- **16 березня 1917 р.** відбулися установчі збори **Київської ради робітничих депутатів**, яка обрала свій виконавчий комітет у складі 37 осіб (до кінця червня 1917 р. в Україні діяло 252 ради).
- **17 березня (4 березня за старим стилем) 1917 р.** з ініціативи Товариства українських поступовців у київському клубі «Родина» відбулися збори представників українських організацій, в яких взяло участь близько 100 осіб.
 - ✓ З ініціативи соціал-демократа **Д. Антоновича** та інших учасників зібрання новий орган було вирішено формувати як коаліційний, з представників усіх національних організацій - **Українська Центральна Рада** (члени ТУП, УСДРП, УПСР, УНП, члени Українського наукового, Педагогічного товариств, Товариства українських техніків та агрономів, різних гуртків і громад);
 - ✓ видатну роль в її діяльності відіграли **В. Винниченко, С. Єфремов, Б. Мартос, С. Петлюра, Д. Антонович, Д. Дорошенко, П. Христюк, Д. Матушевський, О. Волошин, С. Веселовський** та ін.
 - ✓ На посаду голови Української Центральної Ради було запропоновано видатного історика, громадсько-політичного діяча **Михайла Сергійовича Грушевського (1866—1934)**.
 - ✓ Українська Центральна Рада стала **міжпартійним блоком**, об'єднавши найвпливовіші українські політичні партії, стала виразником інтересів та прагнень трьох найчисленніших соціальних верств тогочасної української нації: інтелігенції, селянства, робітництва.

- Таким чином, **весною 1917 р. в Україні діяли три носії владних повноважень**: представники Тимчасового уряду, Ради робітничих і солдатських депутатів та Центральна Рада. Подальше протистояння між ними визначатиме і напрямок розвитку революційних подій в Україні.

- **Характер Української революції** визначався складною внутрішньою динамікою і визначається як **національно-демократична**.

- **19 березня (6 березня за ст. ст.) 1917 р.** відбулося «**свято революції**»(вперше маніфестанти пройшли під жовто-блакитними стягами).

- **1 квітня (19 березня за ст. ст.) 1917 р.** «**Українська маніфестація**»: вперше висунуто гасло «національно-культурної автономії України».

- **19-21 (6-8 за ст. ст.) квітня 1917 р.** в залі Купецького зібрання пройшов **Всеукраїнський національний конгрес-з'їзд**, на якому обговорили доповіді з таких основних питань:

- про державне право і федеративні змагання в Україні;
- про федералізм і домагання федеративної демократичної республіки у складі Росії;
- про національно-територіальну автономію;
- про права національних меншин та їхнє забезпечення;
- про територію й населення автономної України
- . Головою Центральної Ради було обрано М. Грушевського, заступниками - В. Винниченка і С. Єфремова, членами - 118 делегатів.
- До Малої Ради увійшло 20 осіб.

Українізація армії

- Протягом **березня-квітня 1917 р.** відбувається процес **українізації армії**, формування перших українських військових частин (Український полк ім. гетьмана Б. Хмельницького).

- **У березні 1917 р.** на Таращанщині та Звенигородщині починає діяти організація загонів **Вільного козацтва**, яка вже **влітку 1917 р.** налічувала кілька тисяч членів і заклала коші: імені С. Палія, гетьмана Сагайдачного та ін.
- **8-21 (5-8) травня 1917 р.** відбувся **I Всеукраїнський військовий з'їзд** (обрав головою Генерального військового комітету **С. Петлюру**).
 - ✓ Виконуючи рішення I Всеукраїнського військового з'їзду та Національного конгресу- з'їзду, лідери Центральної Ради розпочали протягом **травня— червня 1917 р.** переговори у Петрограді. Делегацію УЦР очолювали В. Винниченко та С. Єфремов. **Тимчасовий уряд відкинув всі вимоги УЦР.**

- **18 (5) червня - 23 (10) червня 1917 р.** у Києві **проходив II Всеукраїнський військовий з'їзд**, який ухвалив **Перший Універсал УЦР** («Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущого»), яким було проголошено національно-культурну автономію України у складі федеративної демократичної Росії та необхідність **скликання Всеукраїнських Установчих зборів**.
 - ✓ проголошення автономії України;
 - ✓ УЦР визнавалася вищим державним органом влади до скликання Всенародних українських зборів;
 - ✓ заклик населення створювати на місцях підпорядковані УЦР органи влади;
 - ✓ створення української державної скарбниці
- **28 червня 1917 р. (15 червня за ст. ст.)** було створено **Генеральний Секретаріат** - перший в історії ХХ ст. **український уряд**.
 - ✓ Його очолив **Володимир Кирилович Винниченко (1880-1951)**.
 - ✓ До складу увійшли: П. Христюк, Х. Барановський, С. Єфремов, С. Петлюра, Б. Мартос, В. Садовський, М. Стасюк, І. Стешенко.
 - ✓ Крім Х. Барановського, всі члени уряду були соціалістами.

Відносини УЦР з ТУ та більшовицькою Росією

- Розгортання Української революції змусило Тимчасовий уряд шукати компромісу і розпочати переговори з УЦР.

- Переговори **наприкінці червня — на початку липня 1917 р.** проходили досить складно і в напруженій атмосфері.
- Лише після двох днів перемов вдалося досягти компромісу, який було оформлено **Другим Універсалом УЦР (опубліковано 16 (3) липня 1917 р**
 - ✓ відмова УЦР від проголошення автономії України до Всеросійських Установчих зборів;
 - ✓ прийняття рішення про розробку законопроекту автономії України;
 - ✓ визнання Тимчасовим урядом УЦР вищим органом влади в Україні;
 - ✓ затвердження складу Генерального Секретаріату Тимчасовим урядом;
 - ✓ формування українських військових частин під контролем російського командування;
 - ✓ делегування до Центральної Ради представників національних меншин
- Компромісність і незадоволеність сторін результатом переговорів між УЦР і Тимчасовим урядом та прийнятим Другим Універсалом призвели до **липневої урядової кризи в Росії** (три міністри-кадети Тимчасового уряду подали у відставку), невдалої спроби більшовиків здійснити державний переворот, а в Україні - до спроби невдалого перевороту, котру здійснили **самостійники на чолі з М. Міхновським (17-18 (4-5) липня 1917 р.)**.

- У **середині липня 1917 р.** українська делегація вирушила до Петрограда, щоб узгодити з Тимчасовим урядом повноваження Генерального Секретаріату як крайового органу влади.

- Переговори були досить складними і завершилися безрезультатно - українська делегація повернулась до Києва.
- Російська ж сторона не погодилась визнати «Статут...», замінивши його **«Тимчасовою інструкцією Генеральному Секретаріату Української Центральної Ради, затвердженою Тимчасовим урядом»**, за якою:
 - ✓ Генеральний Секретаріат підпорядковувався Тимчасовому уряду,
 - ✓ повноваження Генерального Секретаріату поширювалися на 5 українських губерній,
 - ✓ з компетенції Генерального Секретаріату вилучались питання військові, судові, продовольства, телеграфно-поштовий зв'язок, шляхів сполучень, призначень на державні посади.

- Такі дії Тимчасового уряду викликали обурення в Україні, але **серпневий 1917 р.** заколот генерала **Корнілова**, спроба узурпації влади монархічно налаштованими військовими змусив УЦР об'єднати зусилля з усіма демократичними силами Росії та організувати рішучий опір антидемократичній консервативній опозиції.

- **21-28 вересня 1917 року** у приміщенні Педагогічного музею у Києві пройшов **З'їзд представників народів та областей колишньої Російської імперії (З'їзд народів)**, який прийняв рішення про необхідність перетворення Росії на федеративну, демократичну республіку, в якій всі народи отримали б право на вільний національно-культурний розвиток і здобули національно-культурну автономію.
- **Головою Ради народів було обрано М. Грушевського.**

- На **початок осені 1917 р.**, як і у всій Російській імперії, спостерігався процес посилення впливу **більшовиків** на розвиток суспільно-політичного життя.

- Зважаючи на розгортання національних рухів, більшовики **восени 1917 р.** внесли зміни до своєї тактики, висунувши гасло про утворення вільних республік: «про право націй на самовизначення, аж до відокремлення».
- Але у стратегічних намірах більшовики на чолі з їхнім лідером В. Ульяновим (Леніним) залишалися противниками малих держав.
- В українському суспільстві порівняно з російським більшовики не мали такого впливу. Межі цих впливів в основному збігалися з етнічними межами.
- Територіальною базою більшовиків в Україні був Донбас та індустріальні міста - Катеринослав, Юзівка, Луганськ, Маріуполь та ін.
- **7 листопада (25 жовтня) 1917 р.** УЦР отримала повідомлення про більшовицький переворот у Петрограді, проголошення перемоги соціалістичної

революції та встановлення радянської влади (сформованість нового уряду - **Ради народних комісарів на чолі з В. Леніним (Ульяновим)**), проголошення перших декретів РНК «**Про мир**» та «**Про землю**».

- **8 листопада (26 жовтня за ст. ст.) 1917 р.** у зверненні Генерального Секретаріату «**До всіх громадян України**» дії більшовиків було засуджено, УЦР оголошувала себе єдиним повновладним органом в Україні.

- Утвердження більшовиків при владі в Україні розпочалося відразу ж після перевороту в Петрограді.

- Більшовикам вдалося взяти владу без збройної боротьби у **головних містах Донбасу — Луганську, Кадіївці, Щербинівці**, у деяких містах прифронтової зони Правобережжя, де стояли збільшовизовані військові частини, у т.ч. в Дубні, Старокостянтинові, Рівному.
- У таких великих містах, як Харків, Катеринослав, Одеса, Миколаїв, Херсон, були утворені ревкоми, що об'єднали представників усіх соціалістичних партій.
- Але здебільшого перемога більшовиків була тимчасовою, і незабаром гору взяла Українська Центральна Рада.
- Спроба більшовиків збройно захопити владу у Києві протягом **11 листопада (29 жовтня) — 13 листопада (31 жовтня) 1917 р.** завершилась **компромісом і встановленням контролю над містом УЦР**.

- Поширивши владу Генерального Секретаріату на Херсонську, Катеринославську, Харківську, частину Таврійської, Холмську, а також частини Курської, Воронежської губерній, лідер Центральної Ради М. Грушевський висловився про негайне проголошення Української республіки, яка б мала демократичний і соціалістичний характер.

- **20 (7) листопада 1917 р.** Мала Рада обговорила й затвердила **Третій Універсал**, який проголошував створення **Української Народної Республіки** у складі федеративної демократичної Росії;
 - ✓ вся повнота влади належить УЦР і Генеральному Секретаріату,
 - ✓ скликання Українських Установчих Зборів,
 - ✓ територія УНР включає 9 українських губерній,
 - ✓ ліквідація поміщицького землеволодіння,
 - ✓ передача землі селянам без викупу, необхідність прийняття Земельного закону,
 - ✓ 8-годинний робочий день,
 - ✓ рівність політичних прав і свобод,

- ✓ скасування смертної кари,
- ✓ надання національно-персональної автономії національним меншинам в Україні,
- ✓ необхідність укладання негайного мирного договору з Німеччиною, припинення війни.
- Проголошення УНР активізувало **державотворчу діяльність УЦР**, яка **виявилась** у:
 - ✓ законотворчій діяльності (найвагомішим нормативним актом у сфері державного будівництва став закон «Про вибори до Установчих Зборів УНР» та розробка і прийняття Основного Закону УНР - Конституції УНР),
 - ✓ **виробленні державних символів УНР** (державним гербом було затверджено «Володимирів тризуб»),
 - ✓ започаткуванні процесу **утворення судової системи та системи прокурорського нагляду**;
 - ✓ відповідно до проголошених гасел «упорядкування праці» спробі **виробити правові концепції** «керованої, соціально орієнтованої економіки» (однак через політичні суперечки вона не змогла досягти цієї мети);
 - ✓ у творенні власної **фінансової системи** (введено в дію закон про випуск державних кредитних білетів УНР, організовано діяльність Державного банку УНР, Державної скарбниці УНР, видано деякі акти, що регламентували питання оподаткування);
 - ✓ у галузі **соціального законодавства** (ухвалення закону «Про 8-годинний робочий день», який визначав тривалість робочого тижня в 48 годин, регламентував особливості найму жінок, неповнолітніх, нічну працю, встановив кількість свят та ін.).
- Третій Універсал з його гаслами соціалістичних перетворень **неоднозначно сприйняли** різні прошарки українського суспільства.

- У **грудні 1917 р.** назрівав «**конфлікт революцій**» в Україні: соціальної та національної. Перша була представлена більшовиками, а друга - Українською Центральною Радою. **Конфлікт між УЦР та Раднаркомом Росії** знайшов свій вияв:

- УЦР не визнавала Раднарком урядом усієї Росії;
- роззброювала збільшовизовані військові частини та висилала їх з контрольованої нею території;
- припинила постачання зерна в центральні російські губернії,
- пропускала через свою територію донських козаків (військове формування, що підтримувало антибільшовицьку опозицію).

- У відповідь Раднарком не визнавав УЦР повновладним органом влади на територіях українських губерній (підстава не обрання її складу Всеукраїнським з'їздом Рад).

- На противагу більшовикам УЦР готувала вибори до Всеукраїнських Установчих Зборів. Було затверджено виборчий закон.

- **17 (4) грудня 1917 р.** в день початку роботи **Всеукраїнського з'їзду Рад у Києві** Раднарком висунув **ультиматум УЦР**, підписаний В. Леніним та Л. Троцьким («Маніфест РНК до українського народу з ультимативними вимогами до УЦР»):

- протягом 48 годин відновити постачання хліба,
 - припинити роззброєння збільшовизованих частин,
 - заборонити пропуск через свою територію донських козаків).
- ✓ **УЦР відхилила ультиматум.** Спроба більшовиків перехопити ініціативу на з'їзді успіху також не мала. Більшість делегатів підтримала УЦР.

- Не чекаючи рішень з'їзду Рад у Києві, РНК Росії вже **18 (5) грудня 1917 р.** оголосила війну з УЦР.

- Командуючим військами було призначено **Володимира Антонова-Овсієнка (1883—1938)**.
 - Озброєні артилерією, російські червоногвардійські війська раптовим ударом з Білгорода захопили **Харків**, який став головним більшовицьким центром в Україні.
 - Сюди прибули більшовики-делегати, які покинули київський з'їзд Рад (у цей час у місті проходив з'їзд рад Донецького та Криворізького басейнів).
 - **25 (12) грудня 1917 р.** 127 київських делегатів (більшовики, есери, меншовики-інтернаціоналісти, ліві українські соціал-демократи й позапартійні) вимагають III-й обласний з'їзд рад визнати **Першим Всеукраїнським з'їздом Рад робітничих і солдатських депутатів у Харкові**.
 - З'їзд висловився більшістю голосів (меншовики та есери відмовились брати участь у голосуванні) за **встановлення радянської влади** і проголосив УНР - **Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів**;
 - обрав вищий орган влади - **Центральний виконавчий комітет (ЦВК) Рад України** у складі 41 особи. Головою ЦВК став лівий український соціал-демократ **Юхим Медведєв (1886-1938)**.
- ✓ ЦВК затвердив перший **радянський уряд України - Народний секретаріат**, в якому спочатку не передбачалося посади постійного голови. Його засідання вела **Євгенія Бош**. Раднарком Росії підтримав такі рішення.

- Період **кінця грудня 1917 р. - початку січня 1918 р.** увійшов в історію як період «**війни декретів**»:

- український радянський уряд видавав декрети про скасування заборони вивозити хліб з України, про недійсність усіх постанов Генерального Секретаріату, тоді як Центральна Рада заявляла про незаконність Харківського уряду і вела кампанію на дискредитацію ухвалених ним рішень.
- **30 (17) грудня 1917 р.** ВУЦВК своїм Маніфестом оголосив про повалення Центральної Ради і Генерального Секретаріату, а **31 (18) грудня 1917 р.** створив крайовий революційний комітет «для боротьби з контрреволюцією».
- Так розпочалася **перша українсько-радянська війна.**
- ✓ Протягом другої половини **грудня 1917 р. - першої половини січня 1918 р.** більшовицьким силам під командуванням В. Антонова-Овсієнка вдалося захопити Чугуїв, залізничну станцію Лозова, Павлоград, Синельникове, Катеринослав, Олександрівськ, Миколаїв, Одесу, Херсон, Полтаву.
- ✓ Перебуваючи у досить важкому становищі, УЦР здійснила також **ряд заходів**, спрямованих на **організацію збройного опору більшовицькій експансії** ;
- ✓ розігнано пробільшовицькі ради, розпущено ревкоми, придушено організоване більшовиками збройне повстання робітників заводу «Арсенал» (**січень, 1918 р.**).
- ✓ Такі реалії змусили керівників УЦР переглянути свої погляди на статус України і, **відмовившись від гасел автономії** у складі Російської федерації, стати на шлях **повної незалежності та самостійності** Української Народної Республіки.

- Позбувшись ілюзій щодо перетворення Росії на демократичну федерацію народів, прагнучи відокремитись від режиму більшовицької диктатури і в умовах необхідності проводити самостійні переговори з Німеччиною, її союзниками, що вже почалися у Брест-Литовську, УЦР ухвалила своїм **Четвертим Універсалом (22 (9) січня 1918 р.)** історичне рішення - Українська Народна Республіка проголошувалась цілком **незалежною державою**.

- проголошення УНР самостійною, незалежною, вільною, суверенною державою;
 - рівноправні відносини з усіма сусідніми державами;
 - влада УНР належить народу, до Установчих зборів владу здійснює УЦР та Генеральний Секретаріат (нова назва – Рада народних міністрів);
 - початок мирних переговорів із країнами Четверного союзу
- ✓ Одночасно з Четвертим Універсалом Центральна Рада ухвалила закон **«Про національно-персональну автономію»** та прийняла закон про скасування права власності на землю.

- УЦР полишала місто під наступом більшовиків. Центром її стає м. Житомир. **7 лютого (26 січня) 1918 р.** більшовицькі частини оволоділи Києвом, вчинивши **«червоний терор»** щодо населення міста.

ТЕМА 21

9 лютого (27 січня) 1918 р., - підписання Берестейського (Брест-Литовського) мирного договору між УНР та державами Четверного союзу 29 квітня 1918 р., - державний переворот і прихід до влади П.Скоропадського 1 листопада 1918 р. – Листопадовий зрив у Львові 13 листопада 1918 р., - проголошення у Львові самостійної ЗУНР, президентом якої став Є.Петрушевич листопада 1918 р., - заснування Української академії наук 14 листопада 1918 р. – утворення Директорії. 22 січня 1919р., - урочисте проголошення у Києві Акта Злуку ЗУНР і УНР у єдину соборну Українську Народну Республіку. 1919 р., 6 грудня – 1920 р., 6 травня -Перший зимовий похід 21-24 квітня 1920 р., - укладення Варшавської угоди між представниками УНР та Польщі 18 березня 1921 р., - укладання Ризького мирного договору між Польщею, РСФРР (більшовицькою Росією) та УСРР (більшовицькою Україною) 1921 р., листопад - Другий зимовий похід військ УНР	Вітовський Дмитро - західноукраїнський військовий і державний діяч, організатор повстання 1 листопада у Львові. Махно Нестор - Керівник повстанських загонів. Петлюра Семен - український державний і політичний діяч. Петрушевич Євген - український громадсько-політичний діяч,президент Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) Раковський Християн - радянський державний діяч. Голова Раднаркому УСРР 1919-1923 рр. Прихильник розширення автономії УСРР Скоропадський Павло - український політичний діяч, військовий. Воєнний комунізм - соціально-економічна політика більшовиків у 1919-1920 рр., що була реакцією більшовиків на умови громадянської війни, тому являла собою вимушені, тимчасові, насильницькі заходи з метою переходу до комунізму. Директорія УНР - тимчасовий орган державної влади УНР, створений для керівництва повстанням проти гетьмана П.Скоропадського. Отаманщина - засилля різноманітних напівбандитських збройних формувань в умовах відсутності реальної державної влади Соборність – це неподільне ціле з усіх українських земель, які колись належали до різних імперій. Чортківська офензіва - здійсненої в період з 7 по 28 червня 1919 року. Київська катастрофа — події серпня 1919 року в Україні, похід Дієвої армії УНР (ДА УНР) та Української Галицької Армії (УГА) на Київ.
--	--

Брестський мирний договір

- Проголошення Четвертого Універсалу нерозривно було пов'язано з підписанням **9 лютого (27 січня) 1918 р.** договору між УНР та державами Четвертого союзу - **Брест-Литовський мирний договір**, за яким:

- Німеччина визнавала незалежність УНР, а УЦР - вищим органом влади УНР,
- Німеччина зобов'язувалась надати військову допомогу УЦР у боротьбі з більшовиками,
- УЦР зобов'язувалась в обмін на допомогу надати 1 млн тонн продовольства.

- Після захоплення України більшовики розпочали проводити **заходи щодо встановлення радянської влади (перша радянізація)** на контрольованих територіях:

- сформовано вищі органи радянської влади (ВУЦВК очолив **Володимир Затонський**, Народний секретаріат - **Микола Скрипник**),
- командування військами УНР передано Ю. Коцюбинському (син М. Коцюбинського),
- скасовано всі розпорядження УЦР, українську грошову систему,
- поширено всю чинність тогочасних декретів РСФРР про землю, робітничий контроль, націоналізацію промисловості;
- оголошено про скасування посад повітових, міських комісарів Тимчасового уряду і Центральної Ради;
- ліквідовано також земські установи, міські думи, волосні, повітові, губернські органи управління, утворено революційні комітети (**ревком**), яким підпорядковувались місцеві ради;
- ліквідовано судові установи (їх заступили новостворювані народні суди, робітничі та селянські трибунали, надзвичайні комісії (відомі «чека»));
- ліквідовано поліцію, розпочато організацію власної армії - Червоного козацтва (**20 січня 1918 р.**);
- передано індустрію України Вищій раді народного господарства РСФРР.

- Більшовики почали провадити **радикальну соціально-економічну політику**, яка викликала досить скоро наростання хвилі антибільшовицького опору: з боку Вільного козацтва Київської та Херсонської губерній (особливо відзначались Таращанський та Звенигородський повіти).

- Згідно з домовленостями з УЦР у Бресті **18 лютого 1918 р.** німецько-австрійські війська перейшли у наступ, увійшовши **2 березня 1918 р.** до Києва. **7 березня** до міста повернувся провід Центральної Ради. Народний секретаріат евакуювався до Полтави.

- **Останній період** діяльності УЦР (**березень—квітень 1918 р.**) відзначений рядом важливих актів:

- запровадження національної валюти - гривні, державного герба УНР - тризуб князя Володимира;
- закону про землю, в основі якого лежав принцип соціалізації землі (перерозподілу поміщицької землі без викупу та ліквідації права приватної власності на землю),
- **Конституції УНР**
 - ✓ гарантувала демократичні свободи, включно з активним і пасивним виборчим правом для всіх громадян, що досягли 20 років;
 - ✓ вища законодавча влада мала належати Всенародним Зборам, виконавча - Раді Народних Міністрів, судова - Генеральному суду;
 - ✓ самоврядування на місцях належало виборним радам та управам громад, волостей, земель).
 - ✓ За спогадами сучасників, на цьому ж засіданні М. Грушевського було проголошено Президентом УНР.

- Захопивши владу в Україні та переконавшись у неспроможності УЦР виконати договірні зобов'язання та контролювати ситуацію, німецьке командування запроваджує фактично **окупаційний режим**:

- розмістило у найбільших містах свої військові гарнізони;
- встановило спільне управління над кам'яновугільною і залізничною промисловістю та централізоване управління залізницями і водним транспортом,
- видало директиви щодо термінів і порядку посівної кампанії;
- утворили військово-польові суди, які мали чинити правосуддя над українськими громадянами.

- **29 квітня 1918 р.** німецьке командування розігнало УЦР.

Українська держава гетьмана Павла Скоропадського

- **29 квітня 1918 р.** відбувся державний переворот, підтримку якому надали й Центральні держави, які розраховували і надалі отримувати з України сировинні та продовольчі ресурси, необхідні для продовження війни з країнами Антанти.

- Всеукраїнський конгрес хліборобів проголосив гетьманом України **Павла Скоропадського**, свідомо пішов на встановлення авторитарного режиму (сплетіння монархічних, республіканських і диктаторських засад).

- Форму державного устрою визначили «**Маніфест до українського народу**» та «**Закони про тимчасовий державний устрій**».

- **Внутрішня політика** Гетьманату характеризувалась широкою реформаторською діяльністю в усіх сферах державного життя.

- **Державне управління:**

- постійно удосконалювалась сама система міністерств (з'явилося два нових Міністерства - народного здоров'я та віросповідань; утворено самостійні управління);
- поповнювались кадри управлінців досвідченими, кваліфікованими професіоналами не тільки з центру, а й з периферії;
- запроваджено процедуру складання обітниці державними службовцями, суддями та військовими.

- **Законотворча діяльність:**

- підготовлено 400 законодавчих актів.

- **Розбудова Збройних сил:**

- організовано Запорозьку, Сердюцьку й Сірожупанну дивізії, перереформовано Галицький полк Січових стрільців;
- відновлено Вільне козацтво у Чернігівській, Полтавській губерніях та на Слобожанщині;
- запроваджено загальний військовий обов'язок;
- проект формування 8 армійських корпусів, 4 кавалерійських дивізій та спецчастин - загалом 300 тис. бійців (завершити це не вдалося).

- **Аграрна реформа:**

- великі землеволодіння мали викуповуватися Державним земельним банком для подальшого їхнього продажу селянам;
- розмір приватного землеволодіння не повинен був перевищувати 25 десятин (провести реформу в життя не вдалося; викликала лише хвилю селянських повстань та виступів:
 - ✓ Звенигородсько-Таращанське повстання (**червень-липень, 1918 р.**),
 - ✓ селянське повстання на Чернігівщині (**серпень, 1918 р.**),
 - ✓ селянський рух Нестора Махна на Катеринославщині (з **липня 1918 р.**)).

- **Сфера фінансів, податків, торгівлі:**

- формувалася власна банківська система, введено власну національну одиницю - гривню;
- запроваджено оподаткування населення.

- Сфера культурного будівництва:

- організовано Національну бібліотеку, Національний архів, Національну галерею мистецтв, Національний історичний музей,
- Український національний театр під керівництвом О. Саксаганського, «Молодий театр» Л. Курбаса;
- проведено українізацію загальноосвітньої школи (відкрито два українських університети - в Києві та Кам'янці-Подільському) та 150 українських гімназій (українські навчальні заклади створювались паралельно до існуючих російських);
- відкрито кафедри української мови, літератури, історії і права у російськомовних університетах.

- Геополітичне становище України ставило її в центр **трьох основних зовнішньополітичних векторів**, які визначалися політикою Центральних держав, Антанти й Росії.

- У цій складній ситуації гетьманським урядом було багато зроблено для міжнародного визнання Української Держави та налагодження плідних стосунків з іншими країнами:
 - ✓ продовжено співпрацю з **Німеччиною** та **Австро-Угорщиною**
 - **серпень 1918 р.**, успішні українсько-німецькі переговори в Берліні;
 - **4 вересня 1918 р.**, офіційний візит гетьмана П. Скоропадського до Берліна;
 - ✓ підписано попередній договір про припинення стану війни і відновлення залізничних і поштово-телеграфних комунікацій та встановлення нейтральної смуги завширшки в 10 км з **Радянською Росією**.

- Українська Держава не мала зовнішньополітичних перспектив для утвердження незалежності. Втративши одних союзників, Гетьманат не зміг заручитись підтримкою інших. Відтак, потрапивши в ізоляцію, режим не зміг протистояти внутрішній опозиції, що опиралась на підтримку зовнішніх сил.

- В Україні були і ті сили, що лояльно ставилися до гетьманського режиму.

- Серед них: партія конституційних демократів, представники промисловців, банкірів-фінансистів і поміщиків.

- Революція в Німеччині, відсутність підтримки з боку Антанти, небезпека більшовицького вторгнення обумовили зміну політичного курсу гетьманського уряду: **відмова від незалежності** та встановлення федеративного зв'язку з небільшовицькою Росією («**Федеративна грамота**» **14 листопада 1918 р.**).

- Втрата чинності умов Брестського миру, союз Гетьманату з А. Денікіним, наростання соціального невдоволення гетьманською владою активізували дії російських та українських більшовиків:

- створено **Реввійськраду Групи** військ Курського напрямку (покладалося завдання керувати воєнними операціями в Україні),
- створено **Тимчасовий робітничо-селянський уряд України** на чолі з **Г. П'ятаковим** (своїм маніфестом від **29 листопада 1918 р.** оголосив про повалення Гетьманату і відновлення радянської влади в Україні).

- У ніч з **13 на 14 листопада 1918 р.** у Києві відбулося таємне засідання УНС, на якому було утворено орган антигетьманського повстання - **Директорію (В. Винниченко (голова), С. Петлюра, П. Андрієвський, А. Макаренко та Ф. Швець)**.

- Центром повстання було обрано **м. Біла Церква**, де перебували Січові стрільці, очолювані **Є. Коновальцем**.
- Одночасно у Києві для координації дій опозиції було утворено **Український революційний комітет**.

- **18 листопада 1918 р.** гетьманські війська були вщент розбиті військами Директорії під **Мотовилівкою**.

- З **20 листопада 1918 р.** розпочалась облога Києва.
- **14 грудня 1918 р.** збройне повстання проти Гетьманату завершилось, і опозиція встановила свій контроль над містом (П. Скоропадський емігрував).

- основними **причинами падіння** Української Держави гетьмана П. Скоропадського були:

- невдала аграрна політика,
- репресії проти селянства,
- загострення відносин у робітничому питанні,
- відсутність конструктивного діалогу між українськими демократичними силами,
- цілковита залежність від окупаційної військової сили,
- поразка держав Центрального блоку, непідтримання країнами Антанти.

Доба Директорії УНР. Денікінський режим.

- **19 грудня 1918 р.** Директорія вїхала до Києва.

- **26 грудня 1918 р.** було сформовано уряд - **Раду Народних Міністрів**. Але всі важливі справи Директорія вирішувала без участі уряду, перебравши його повноваження на себе.
- Від самого початку вся діяльність Директорії була прямою антитезою до внутрішньої політики гетьмана П. Скоропадського.
- Було вирішено обстоювати «трудовий принцип» державотворення: скликано Трудовий **Конгрес Народу України (23 січня 1919 р.)**.

- За короткий час свого перебування при владі Директорія УНР розгорнула активну діяльність у різних сферах державницького життя:

- анульовано чинність законів та декретів Гетьманату, радянського уряду України,
- відновлено чинність законів УНР, розроблено нові закони;
- у **вирішенні аграрного питання**: налагоджено деякий обмін між містом і селом; вжито суворих заходів щодо боротьби зі спекуляцією;
- вводилася хлібна повинність з диференційованими нормами обов'язкової хлібоздачі (за здані продукти передбачалось грошове відшкодування),
- Директорія не мала достатніх фінансових і матеріальних ресурсів для утримання армії. Тому одним з наслідків такого стану була **отаманщина**:
 - ✓ численні селянські формування на чолі зі своїми батьками-отаманами (зокрема, десятитисячна Дніпровська дивізія отамана Зеленого (Д. Терпило), загони М. Григор'єва, Ю. Тютюнника), які не визнавали ніякої центральної влади і захищали групові чи територіальні інтереси.

- Прийшовши до влади, Директорія перебувала в важкому становищі, бо їй протистояли ворожі сили майже по всьому периметру кордонів:

- на заході - польські армії Ю. Пілсудського,
- на півночі і сході - Червона армія Л. Троцького,
- на півдні - білогвардійські частини генерала А. Денікіна.

- Спроби порозуміння з Радянською Росією успіхів не мали:

- **16 січня 1919 р.** Директорія УНР офіційно оголосила війну Радянській Росії (друга радянсько-українська війна), а **5 лютого 1919 р.** перша повстанська дивізія вступила в Київ.
- Уряд Директорії УНР переїхав до Вінниці.

- Протягом **березня—квітня 1919 р.** майже вся Правобережна Україна опинилась під контролем більшовиків.
- Війська УНР ще деякий час продовжували боротьбу з переважаючими силами більшовиків, застосовуючи тактику партизанської війни: **Перший зимовий похід (грудень 1919 — квітень 1920 р.)**.
- Після втрати Києва, переходу УГА на бік генерала А. Денікіна, опинившись у «**трикутнику смерті**», зберігаючи контроль над невеликою територією України - Надзбруччям, - Директорія УНР змушена була змінити систему орієнтирів.
- УНР входить у зовнішньополітичну сферу впливу Польщі (**24 квітня 1920 р.** укладено **Варшавську угоду**, за якою:
 - ✓ С. Петлюра визнавав приєднання до Польщі західноукраїнських земель, фактично визнаних за Польщею країнами Антанти на Паризькій мирній конференції (Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини, Підляшшя, Полісся),
 - ✓ Польща зобов'язалась надати військову допомогу у боротьбі з більшовиками).

Радянське державне будівництво у другий прихід більшовиків до влади в Україні в першій половині 1919 р.

- **6 січня 1919 р.** Україну було проголошено **Українською Соціалістичною Радянською Республікою**, що було закріплено першою Конституцією УСРР (**березень 1919 р.**).

- Встановлення радянської влади в Україні у **1919 р.** супроводжувалося продовженням **політики радянського будівництва**, що відзначене:

- **у сфері державного будівництва:**
 - ✓ формуванням вищих органів радянської влади (ВУЦВК, Ради Народних Комісарів) та органів влади на місцях (у містах - рад робітничих і солдатських депутатів, у повітових, невеликих містах, волосних центрах - військово-революційних комітетів (**ревкоми**), у селах - поряд з радами утворювались **комбід** (комітети бідноти));
 - ✓ **1 червня 1919 р.** укладання «**воєнно-політичного союзу**» з РСФРР;
 - ✓ створенням позасудових органів - **надзвичайних комісій**;
- **у сфері економіки** впровадженням **політики «воєнного комунізму»**, за якою:
- ✓ **у сфері промисловості:**
 - націоналізовано підприємства цукрової промисловості, великі шахти, металургійні та машинобудівні заводи;

- галузі, в яких переважали дрібні та середні підприємства, не зазнали націоналізації й перебували під контролем держави;
- запроваджувалася загальна трудова повинність, мілітаризація праці, заборонялася приватна торгівля, заміна грошової оплати праці на зрівняльну натуральну, запроваджувалась карткова система постачання міського населення;
- проводилась **політика експропріації** (обкладання «революційними податками осіб, що належали до буржуазного класу»);

✓ у аграрній сфері:

- конфіскація та розподіл поміщицьких земель, за яким встановлювалися норми земельних наділів при розподілі конфіскованої землі: від 12 десятин на Лівобережжі до 30 десятин у степовій частині;
- в одноосібному господарстві залишалося від 50 до 100 десятин землі (внаслідок цього безземельні та малоземельні селяни отримали 5 млн десятин землі);
- створення колективних форм господарювання - **комун, товариських союзів (тсозів), артільей та впровадження державних форм господарювання: радянських господарств (радгоспів)**;
- запроваджено хлібну монополію (**січень 1919 р.**) та **продовольчу розкладку (продрозкладку** — вилучення у заможних господарствах зерна понад встановлені норми);
- методом вилучення стало застосування репресій, які здійснювали спеціальні загони з представників міського пролетаріату - **«продовольчі загони»**.

- Відповіддю на таку брутальну політику стала могутня хвиля широкомасштабних селянських антибільшовицьких повстань, очолених отаманами: Н. Махном, Зеленим, Соколовським, Гончаром, Струком, Ангелом. Ці повстанські загони брали під контроль величезні території.

- Аграрна політика більшовиків та викликані нею масові селянські рухи послабили позиції Червоної армії, давши можливість військам Добровольчої армії під командуванням генерала А. Денікіна розгорнути активні бойові дії. Більшовики змушені були **знову полишити Україну**.

Денікінський режим

- У боротьбу за оволодіння Україною втручались і білогвардійські війська Добровольчої армії генерала А. Денікіна **31 серпня 1919 р.** — **«київська катастрофа»**: добровільна передача Києва УГА денікінцям.

- Прийшовши до влади в Україні, А. Денікін встановив по суті окупаційний режим, який захищав інтереси поміщиків та підприємців і мав на меті відновити імперські порядки у трохи реформованому вигляді.

- Резиденцією денікінщини в Україні стало м. Катеринослав, де діяв уряд - **Особлива нарада**.
- Територію України було поділено на три губернії: Київську, Харківську, Новоросійську.
- Згідно із законом про врожай **1919 р.**, селяни повинні були віддати 1/3 зібраного збіжжя поміщикам і орендарям, а також по 5 пудів зерна з кожної десятини здавати на потреби армії.
- **У робітничому питанні** відновлювався 9,5-12-годинний робочий день, некеровані профспілки розпускались, будь-які форми невдоволення нищівно придушувалися.
- У повному обсязі відновлювалося царське законодавство **в сфері освіти**, українська мова допускалася лише в приватних школах, викладання українознавства (мови, історії, географії України) скасовувалося.

- антинародна, антиукраїнська білогвардійського режиму не знайшла масової підтримки серед населення України і привела **до падіння режиму** генерала А. Денікіна (**листопад 1919 р.**).

- **16 грудня 1919 р.** більшовики знову вступили до Києва, у **січні 1920 р.** - вони контролювали практично всю територію України. Залишки білогвардійських сил відступили до Криму, закріпившись за Турецьким валом.

Відновлення радянської влади в Україні в третій прихід більшовиків у 1920 р.

- відзначене:

- відновленням діяльності радянських органів влади,
- створенням у **травні 1920 р.** на селі - **комітетів незаможних селян (комнезамів)**;
- укладанням **угоди про воєнний та господарський союз між УСРР та РСФРР (грудень 1920 р.)**;
- **встановлення однопартійної комуністичної системи**
- **соціалістичними перетвореннями в економіці УСРР**
- ✓ процес **одержавлення промисловості та мілітаризації виробництва** (створення **Української трудової армії** (Укртрударм) та **Української ради трудової армії** (Укррадтрударм),
- ✓ запровадження загальної трудової повинності для чоловічого населення віком від 18 до 45 років (для технічних спеціалістів - до 65 років),
- ✓ закріплення робітників за певними підприємствами;

- ✓ встановленням норм виробітку, кількості виходів на роботу, введенням військової дисципліни та революційних трибуналів, які розглядали випадки її порушення;
- ✓ **широкою націоналізацією** не тільки великих, а й середніх та дрібних підприємств;
- ✓ проведенням **аграрної реформи**
- ✓ продовжено політику **продрозкладки**, яка доповнювалась розкладкою засіву та обробітку землі, відновленням продовольчої диктатури, державної хлібної монополії, **внаслідок весною—літом 1920 р.** більшовики в Україні знову стали «партією без опори».

- **25 квітня 1920 р.** розпочалась **польсько-радянська війна**.

- Польські війська разом з армією С. Петлюри **6 травня 1920 р.** оволоділи **Києвом**.
- У відвойованих у більшовиків українських територіях польські війська чинили грабежі, єврейські погроми, репресії щодо православних священиків.
- Військовий успіх для армії Пілсудського виявився короткочасним. Антибільшовицьке повстання, на яке розраховував С. Петлюра, не відбулося.
- Виступи незадоволених були паралізовані кривавим червоним терором частин особливого призначення.
- **14 травня 1920 р.** радянські війська перейшли в контрнаступ.
- **12 червня 1920 р.** більшовики **вчетверте** оволоділи Києвом.
- **8 липня 1920 р.** було створено **Галицький ревком** на чолі з **В. Затонським** як тимчасовий уряд **Галицької Соціалістичної Радянської Республіки**.
- Стратегічні прорахунки радянського командування Південно-Західного фронту (зокрема члена Реввійськради Й. Сталіна) зірвали взяття Варшави.
- Проведена Й. Пілсудським загальна мобілізація, національне піднесення, що охопило поляків, військова допомога Франції дали можливість польським військам перейти у контрнаступ і швидко відкинути Червону армію за р. Буг.
- У серпні 1920 р. у Мінську було розпочато мирні переговори (згодом були перенесені в Ригу), які завершилися підписанням **18 березня 1921 р. Ризького мирного договору**, за умовами якого:
 - ✓ **до складу Польщі** входили Західна Україна (Східна Галичина, Холмщина, Підляштя, Західна Волинь, Західне Полісся) та Західна Білорусія.

- Водночас із воєнними діями проти польсько-українських військ Червона армія більшовиків змушена була вести боротьбу і **на півдні** - проти угруповання білогвардійських військ у Криму, очолюваних генералом **Петром Врангелем**.

- У результаті бойових дій протягом **червня—листопада 1922 р.** більшовицьким військам (за підтримки армії **Н. Махна**) вдалося оволодіти Кримом. Установлення радянської влади у Криму супроводжувалось жорстоким червоним терором.
- Після захоплення Криму та розгрому Врангеля радянське командування вирішило позбутися незручного союзника - військ **Н. Махна (листопад 1920 р. — серпень 1921 р.)**.
- Таким чином, визначальним на 1920 рік стало повсюдне (по р. Збруч) панування в Україні радянської влади (спорадичні повстанські процеси впродовж 1921 р. не могли змінити цілісності державної системи, сутності її функціонування) й неможливість української політичної еліти скільки-небудь помітно впливати на суспільне життя в Україні.
- Останнім виступом сил УНР проти більшовиків, яким закінчилася **збройна боротьба військ УНР за незалежність України**, став **Другий зимовий похід, або Листопадовий рейд (жовтень—листопад 1921 р.)**, що завершився поразкою («**Базарівська трагедія, листопад 1921 р.**»: розстріл полонених вояків котовцями).

Національно визвольний рух у Західній Україні. Західноукраїнська Народна республіка.

- Після завершення Першої світової війни поразка в ній Центральних держав спричинила кризу режиму австро-угорської монархії у Західній Україні:

- **18 жовтня 1918 р.** у Львові у залі Української бесіди Народного Дому відбулися загальні збори за участю митрополита А. Шептицького та єпископа Г. Хомишина, депутатів Галичини та Буковини в австрійському парламенті, депутатів обох крайових сеймів, представників провідних політичних партій (Національно-демократичної, Християнсько-соціальної, Радикальної та Соціал-демократичної).
- Зібрання конституювало себе як **Конституанту - Українську Національну Раду** (головою УНРади обрано голову **Української парламентарної репрезентації Євгена Петрушевича**).
- Польські політичні сили, утворивши ліквідаційну комісію, планували розпустити окупаційні органи влади і передати всі повноваження польським.
 - ✓ Для цього вони планували здійснити збройний виступ у ніч **з 2 на 3 листопада 1918 р.**
 - ✓ Ініціативу перехопили українські офіцери (у **вересні 1918 р.** утворили Центральний Військовий комітет, діяв як штаб з підготовки повстання, очолював його сотник легіону Українських січових стрільців Дм. Вітовський).

- ✓ удосвіта **1 листопада 1918 р.** українські військові сили взяли під контроль місто - **Листопадова революція у Львові** перемогла («**Листопадовий чинш**»).
- ✓ Майже без перешкод відбувся переворот у всіх містах і селах Східної Галичини.
- ✓ 5 листопада 1918 р. було опубліковано Декларацію до українського народу.
- ✓ **9 листопада 1918 р.** Українська національна Рада утворила уряд - **Тимчасовий Державний Секретаріат**.
- ✓ Очолив уряд лідер Національно-демократичної партії **Кость Левицький (1859-1941)**.
- ✓ **13 листопада 1918 р.** було затверджено нову назву держави - **Західноукраїнська Народна Республіка**.
- ✓ Президентом ЗУНР став голова Національної Ради **Євген Петрушевич (1863-1940)**.

- **Державне будівництво та соціально-економічні перетворення в ЗУНР** характеризувались:

- створенням досить ефективної системи органів державної влади та управління;
- затвердженням державної символіки (герб - золотий лев на синьому тлі, обернений управо),
- активною законотворчістю, творенням власних збройних сил (упродовж **грудня 1918 — січня 1919 р.** — формування **Української галицької армії (УГА)**);
- встановленням державного контролю над нафтовидобувними та нафтопереробними підприємствами (повністю контролювати нафтовидобуток і нафтобізнес урядові не вдалося),
- заходами щодо монополізації продажу зерна, хлібопекарських виробів, картоплі, великої і малої рогатої худоби;
- ліси оголошувались власністю держави;
- впровадженням у **квітні 1918 р.** власної валюти - гривні і карбованці;
- підвищенням платні кваліфікованим працівникам, запровадженням 8-годинного робочого дня;

- **18—19 жовтня 1918 р.** на засіданні УНРади і з'їзді мужів довір'я було прийнято рішення про необхідність об'єднання з Наддніпрянською Україною.

- **5 листопада 1918 р.** у Києві відбулися переговори з гетьманом П. Скоропадським (обіцяв допомогу зброєю та грошима, а також запропонував передислокувати з м. Білої Церкви до галицького кордону полк Січових стрільців).
 - **1 грудня 1918 р.** делегація ЗУНР уклала з Директорією УНР **Фастівський міждержавний прелімінарний («передвступний») договір** щодо злуки обох держав.
 - Відразу після підписання угоди Директорія УНР почала надавати дієву допомогу урядові ЗУНР у його боротьбі за незалежність
 - **22 січня 1919 р.** у Києві було затверджено **Акт злуки ЗУНР з УНР**. Увійшовши до складу УНР, ЗУНР отримала повну автономію як **Західноукраїнська область УНР (30 УНР)**. Проте реального об'єднання двох частин України **не відбулося**.
- Нове державне утворення відразу опинилось у гострому конфлікті з поляками.
- З **1 листопада 1918 р.** точилися бої за Львів, якими розпочалась **польсько-українська війна (листопад 1918 р. — липень 1919 р.)**.
 - Великою стратегічною невдачею українського командування стала втрата Перемишля **11 листопада 1918 р.**
 - Протягом **грудня 1918 - січня 1919 р.** УГА вела виснажливі бої за Львів. Успішною для української армії стала **Вовчухівська наступальна операція**.
 - Скориставшись перемир'ям, зініційованим учасниками Паризької мирної конференції (місія генерала **Марі Йозеф Бартелемі**), поляки підтягнули війська і в середині **березня 1919 р.** завершили операцію з деблокування Львова,
 - в середині **травня 1919 р.** розпочали наступ по всьому фронту, змусивши УГА відступати.
 - Наприкінці **травня 1919 р.** румунські війська почали займати південно-східні повіти Покуття аж по Дністер, створюючи реальну загрозу з півдня. Наступні два тижні стали періодом відчайдушного наступу УГА - так званої **«Чортківської офензиви» (червень 1919 р.)**:
 - ✓ Виснажена 20-денними боями, **16—18 липня 1919 р.** УГА перейшла р. Збруч. Територія ЗУНР була повністю окупована Польщею.

ТЕМА 22

1921-1923 рр. - голод в Україні. 1921 р. – утворення Української автокефальної православної церкви(УАПЦ) 1921 р. - X з'їзд РКП(б), проголошення «нової економічної політики». 1922 р. - входження УСРР до складу СРСР. 1923 р. - початок політики «коренізації» в УСРР. 1925 р. – проголошення курсу на індустріалізацію 1925 р. - введення обов'язкового вживання української мови в офіційному діловодстві. 1924-1925 рр. - перехід від продрозкладки до продподатку на селі.	Олександр Довженко - видатний український кінорежисер, письменник, художник. Микола Скрипник - український радянський державний діяч, прихильник політики українізації. Микола Хвильовий - український прозаїк, поет, публіцист. Олександр Шумський - український політичний діяч; у 1919 - нарком освіти в українському радянському уряді Х. Раковського, Михайло Волобуєв (1903-1972) - український економіст, виступав за розширення самостійності економіки УСРР Михайло Бойчук (1882-1937) - український художник, маляр-монументаліст, один із засновників монументального мистецтва України ХХ ст. Курбас Лесь - український театральний діяч, режисер-новатор. Засновник «Молодого театру» та театру «Березіль» Липківський Василь - перший митрополит (УАПЦ). Автокефальна церква - православна церква, яка має повну самостійність щодо організаційних та культових питань Коренізація - політика залучення представників корінного населення радянських республік та автономій Індустріалізація - система заходів, спрямованих на прискорений розвиток важкої промисловості (НЕП) - економічна політика радянської влади 1921-1928 рр., Трест - централізована форма монополії;
---	--

Голод у південних губерніях УСРР

- Соціально-економічна криза, обумовлена політикою «**воєнного комунізму**»

- розруха господарства внаслідок Першої світової та громадянської воєн;
- скорочення сільськогосподарського виробництва;

- завищені державні норми хлібозаготівель, посуха та неврожаї у найважливіших зернових районах Росії (Поволжя, Північний Кавказ) та Південній Україні (1921-1922) стали **причинами** такого явища як **голод 1921-1923 рр.**

- **Голод охопив територію** сучасної Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Одеської, Херсонської, Харківської областей (до 7 млн людей); виникли епідемії холери, тифу, віспи.

- У політиці більшовиків щодо його подолання було два етапи:

- **на першому** влада ігнорувала масштаби (селяни, відчуваючи реальну загрозу, завзято опирались заготівлям);
 - ✓ оточувала військом райони, охоплені голодом, продовжуючи вилучення зерна в українських селян, яке відправляла до голодуючих районів Поволжя (Росія).
- На **другому етапі**, коли масштаби голоду стали катастрофічними (вперше прямо про голод і необхідність вжити рішучих заходів заговорив **М. Скрипник**)
 - ✓ влада почала залучати міжнародні фонди й організації (місія Нансена, «Джойнт», Американська менонітська допомога, Міжнародний союз допомоги дітям, Шведський Червоний Хрест, Американська адміністрація допомоги (АРА);
 - ✓ вилучала церковні цінності, на кошти від продажу яких планувалося закупити зерно; надавала посівний матеріал.

- **Наслідками голоду** були

- людські втрати (до 2 млн осіб),
- демографічні втрати (7 млн осіб),
- придушення селянсько-повстанського руху в Україні,
- зміна економічної політики (з 1923 р. державно-партійне керівництво УСРР переходить до «**нової економічної політики**», проголошеної ще 1921 р.).

Нова економічна політика (НЕП)

- Перехід до НЕПу як нової моделі радянського господарювання, проголошений Х з'їздом РКП(б) (1921), викликаний об'єктивними **чинниками**:

- закінчення бойових дій, перехід до мирного будівництва, початок відбудови господарства вимагали зміни акцентів у економіці;
- кризовий стан економіки, що мав тенденцію до посилення негативних явищ, стимулював відхід від воєнно-комуністичної доктрини (у 1920 р. Україна отримала лише 10 % обсягів довоєнної промислової продукції);

- невдоволення селянства продрозкладкою призвело до розгортання масового антибільшовицького селянського руху (стримати його можна було лише великим військовим контингентом, **штучно підтриманим голодом**);
- спад світового революційного руху вичерпав надії на швидке здійснення світової революції і матеріально-технічну допомогу західного пролетаріату, що змусило більшовицький режим дотримуватися гнучкішої лінії в ставленні до селянства.

- НЕП розглядався як тактичний хід, тимчасовий відступ, спрямований на відбудову промисловості та сільського господарства шляхом відновлення **приватновласницької ініціативи**, і в УСРР перехід до нього розпочинається з **1923 р.** (коли в умовах голоду селянсько-повстанський рух пішов на спад).

- НЕП у **промисловості** передбачав:

- денаціоналізацію середніх і дрібних підприємств (частину повернуто колишнім власникам або продано новим);
- дозвіл оренди підприємств і використання найманої праці;
- ліквідацію централізованого управління промисловістю (скасовувалися главки, а підприємства об'єднувались у **трести** (територіальний принцип управління);
- запровадження **госпрозрахунку на підприємствах** (право підприємств продавати надпланову продукцію, вільно розпоряджатися прибутком);
- скасування загальної трудової повинності, створення бірж праці для безробітних;
- започаткування **концесій** (залучення іноземного капіталу для реконструкції або будівництва підприємств із правом отримати 50 % від прибутків);
- відміну зрівняльного принципу в оплаті праці, запровадження відрядної оплати та стимулювання у формі премій, надбавок тощо;
- затвердження плану електрифікації міст і сіл (**ГОЕЛРО**), будівництво Дніпрогесу, Штерівської та Чугуївської ДРЕС.

- Перехід до нової економічної політики у **сільському господарстві** передбачала постанова ВУЦВК «Про відбудову та зміцнення сільського господарства України» (**19 квітня 1922 р.**), за якою:

- замінено продрозкладку **продподатком** (встановлювався на початку посівної кампанії, розмір незмінний протягом усього року, передбачалась можливість сплати грошовим еквівалентом (з **1924-1925 рр.**));
- дозволено селянам продавати надпланову продукцію за вільними ринковими цінами, орендувати землю та використовувати найману працю;
- створено умови для розвитку сільської, кредитної, збутової, продовольчої кооперації.

- У сфері фінансів і торгівлі

- відновлювалися товарно-грошові відносини (скасовано продуктові картки);
- дозволялася приватна торгівля (крамнична);
- запроваджувалися державні податки, плата за комунальні платежі, паспортизація населення;
- вводилася конвертована і стабільна валюта (забезпечена золотом) - **червінець** (грошова реформа **1922- 1924 рр.**), але зберігалася державна монополія на зовнішню торгівлю.

- Наслідками реалізації НЕПу стало

- зміцнення влади більшовиків;
- подолання соціально-економічної кризи;
- відновлення довоєнного рівня промислового виробництва;
- підвищення життєвого рівня населення;
- стабілізація фінансової системи;
- поява соціального розшарування (з'явилася радянська буржуазія - «непмани»);
- наростання кризи збуту товарів («ножиці цін» - високі ціни на промислову продукцію та низькі - на сільськогосподарську).

Входження УСРР до складу СРСР

- Створення єдиної Радянської держави, до складу якої увійшли б усі радянські соціалістичні республіки, мало ряд **об'єктивних передумов**:

- єдність і традиційність економічних зв'язків;
- спільність транспортної системи і поштово-телеграфного зв'язку;
- прихід більшовиків до влади у більшості національних окраїн колишньої Російської імперії;
- єдність комуністичної ідеології та перспектива побудови соціалістичного суспільства;
- централізація військових структур (система військово-господарських і військово-політичних союзів, що склалися в роки громадянської війни);
- вороже зовнішнє оточення та постійна загроза можливої інтервенції.

- Обговорювалось **три проекти створення Радянської Федерації**:

- 1) «автономізації»** (розроблений Й. Сталіним, в УСРР підтримали **Г. Петровський, В. Чубар**) передбачав відмову радянських республік від планів створення власних національних держав, їх входження до складу РСФРР на правах автономних утворень (категорично проти виступили В. Ленін, Х. Раковський);
- 2) «федералізації»** (розроблений В. Леніним; підтриманий в УСРР Х. Раковським та М. Скрипником): усі республіки на однакових правах мають увійти в нове державне об'єднання при збереженні централізованої вертикалі управління;
- 3) «конфедерації»** (лідери Грузії) - утворення союзу суверенних держав, які повністю зберігають незалежність і створюють об'єднані органи для координації дій у певних сферах.

- **Процес формування СРСР** та входження до нього УСРР включав такі **етапи**:

- **червень 1919 р.** - утворення воєнно-політичного союзу радянських республік (об'єднання народних комісаріатів (наркоматів) праці, фінансів, залізниць, військових справ);
- **грудень 1920 р.** - утворення воєнно-господарського союзу радянських республік (**грудень 1920 р. - грудень 1922 р.** - «договірна федерація»);
- **грудень 1922 р. - травень 1925 рр.** - утворення та юридичне оформлення СРСР
- **30 грудня 1922 р.** - I з'їзд Рад СРСР затвердив **Декларацію про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік** і проект **Союзного договору**.
- **26 січня 1924 р.** - на II-му з'їзді Рад СРСР було прийнято першу Конституцію СРСР (Союзний договір так і не затвердили).
- **травень 1925 р.** - IX Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив новий текст Конституції УСРР, у якому було законодавчо закріплено вступ УСРР до СРСР.

Політика «коренізації» в УСРР (українізація)

- Більшовики, завоювавши владу в Україні за допомогою мільйонної армії, змушені були не тільки будувати економічний фундамент для свого політичного режиму, а й **контролювати духовне життя українців**, створити позитивний імідж Країни Рад (так ще називали СРСР) у світі.

- У **квітні 1923 р.** XII з'їзд РКП(б) проголосив політику «**коренізації**» партійно-державного апарату в неросійських республіках.

- Здійснення цієї політики покладалось на компартії національних республік.
- В УСРР ця політика отримала назву «українізації».

- **Провідниками українізації були: О. Шумський, М. Скрипник, Микола Хвильовий, В. Затонський** (так звані «**націонал-комуністи**»);

- **Противниками** - група на чолі з секретарем ЦК КП(б)У Д. Лебедем, яка висунула теорію вищості російської пролетарської культури як міської культури над українською - культурою селянства.

- **Політика українізації передбачала:**

- підготовку, виховання, висування на керівні посади представників корінної національності;
- врахування національного чинника при формуванні кадрового складу партійно-державного апарату;
- запровадження української мови в освіті, діловодстві, судочинстві;
- сприяння вивченню національної історії, української культури, традицій, пропаганда української культури.

- **Результатами політики «українізації»** стало

- 85 % шкіл були україномовними,
- 75 % діловодства велося українською мовою,
- видавалося 90 % українських газет та 50 % україномовних книг;
- до 55 % зросло представництво українців у державно-партійному апараті;
- з еміграції повернулися українські діячі (М. Грушевський, В. Винниченко);
- відбувалося національно-культурне відродження (20-ті роки XX ст.);
- забезпечено культурно-національні права національних меншин в УСРР (національно-територіальне районування, відкриття шкіл із національними мовами викладання - німецькою, єврейською, татарською).

- **3 1929 р.** у ВКП(б) та радянському керівництві поступово утверджується **одноособова диктатура Й. Сталіна.**

- Розпочинається згорання політики коренізації.
- З ініціативи секретаря ЦК КП(б)У **Л. Кагановича** в УСРР розпочалася боротьба проти «**націонал-ухильництва**», у якому були звинувачені нарком освіти О. Шумський («**шумськізм**») та всі, хто входив до комісії політбюро ЦК КП(б)У з українізації, у 1930-х роках було репресовано С. Косіора, В. Чубаря, В. Затонського та ін.
- У 1928 р. молодий український економіст **М. Волобуєв** доводив, що за радянської влади Україна, як і за царя, лишається економічною колонією Росії, виступав за розширення економічних прав УСРР. Сталінське радянсько-партійне керівництво звинуватило вченого та прихильників в антирадянському

національному ухилі в економіці, розпочавши боротьбу проти «**волобуєвщини**».

Проголошення курсу на індустріалізацію

- **Грудень 1925 р.** — проголошення **XIV** з'їздом ВКП(б) **курсу на індустріалізацію країни.**

- **Індустріалізація** — це система заходів, спрямованих на прискорений розвиток важкої промисловості з метою технічного переозброєння економіки і зміцнення оборони країни.

- **Причини:**

- забезпечення економічної самостійності і незалежності СРСР;
- ліквідація техніко-економічної відсталості країни, модернізація промисловості;
- створення технічної бази для модернізації сільського господарства;
- розвиток нових галузей промисловості;
- зміцнення обороноздатності країни, створення військово-промислового комплексу;
- стимулювання неухильного зростання продуктивності праці і на цій основі підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих.

- **Джерела індустріалізації:**

- перерозподіл коштів на користь промисловості за рахунок сільського господарства.
- експорт сировини, продовольства;
- залучення особистих коштів громадян (державні позики, ощадкаси);
- «споживчий аскетизм населення» (замороження зарплатні робітникам і службовцям, згортання виробництва товарів широкого вжитку, введення карткової системи);
- використання безкоштовної примусової праці політичних в'язнів.

Культура в роки НЕПу

- Першочергового значення в побудові комуністичного суспільства надавалось **освіті**, у тому числі ліквідації **неписьменності серед дорослого населення.**

- У **1921 р.** було створено мережу шкіл з **лікнепу** (на кінець 1920-х років 51,9 % населення України вже вміли читати й писати).
- У **1923 р.** було створено товариство «**Геть неписьменність!**».
- В цілому ж радянським керівництвом в освіті вжито таких заходів:

- ✓ **1924 р.** запроваджено **обов'язкове чотирикласне навчання** у селі та **семирічне** в місті;
- ✓ **1920 р.** ліквідовано університети, замість них вищу освіту надавали інститути, при яких з 1921 р. працювали робітфаки (робітничі факультети);
- ✓ створено систему навчальних закладів, покликаних забезпечити партійно-державний апарат кадрами кваліфікованих працівників, - **комвузи, радпартшколи** (з **1921 р.** у Харкові почала працювати вища партійна школа, яку в **1922 р.** було перетворено в **Комуністичний університет ім. Артема.**)
- ✓ **1928 р.** запроваджено український правопис.

- Наукові дослідження в УСРР зосередились в установах **Всеукраїнської академії наук (ВУАН)**, яку з березня 1922 р. очолював **О. Левицький**, а з травня 1922 р. по 1928 р. - **В. Липський (1863-1937)**.

- У 20-ті роки ХХ ст. у ВУАН існували три відділи - історико-філологічний (А. Кримський, С. Єфремов, М. Грушевський), фізико-математичний (Д. Граве, М. Крилов, І. Шмальгаузен) і соціально-економічний (М. Птуха).

- 1920-ті роки в історії розвитку української літератури стали періодом «відродження», виникли численні літературні об'єднання:

- **Група неокласиків** (м. Київ) - **М. Зеров, О. Бурггардт (Юрій Клен), М. Драй-Хмара, М. Рильський** - прагнули привнести в українську літературу найяскравіші здобутки красного письменства, не визнавали низькопробної революційно-масової літератури.
- Спілка селянських письменників «**Плуг**» (м. Харків) - **С. Пилипенко, П. Панч, А. Головка** - ставила своїм завданням виховувати селян у більшовицькому дусі.
- Літературна організація пролетарських письменників «**Гарт**» — **В. Еллан-Блакитний, Микола Хвильовий, В. Сосюра** — прагнула ідеологічно впливати на робітників.
- Письменницька група «**Ланка**», згодом перейменована на **МАРС (Майстерня революційного слова)**, - **Г. Косинка, В. Під могильний, Є. Плужник**.
- Середина 1920-х років після розпаду «**Гарту**» - «**Вільна академія пролетарської літератури**» (**ВАПЛІТЕ**) - **Микола Хвильовий, М. Бажан, О. Довженко, М. Куліш, П. Панч, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина, Ю. Яновський та ін.**

- З кінця 1920-х років найпопулярнішим видом мистецтва стає **кіномистецтво**, особливо після появи звукового кіно.

- У 1920-ті роки розкрив свій талант кінорежисер - **Олександр Довженко** (фільми «**Звенигора**» **1927 р.**; «**Арсенал**» **1929 р.**).

- Надзвичайно різноманітним було **музичне життя**, працювали композитори **Г. Верьовка, П. Козицький, М. Ревуцький, К. Богуславський**.

- Період українізації дуже помітно позначився на розвитку **театру**, історія якого пов'язана з іменами **Л. Курбаса (харківський театр «Березіль»)**, **Г. Юри**, **А. Бучми**, **Ю. Шумського**, **О. Сердюка**, **Н. Ужвій**, **О. Добровольської**.

- Важливим чинником національного відродження була Українська **автокефальна православна церква**, яка була утворена **1921 р.**

- У жовтні 1921 р. відбувся **перший Всеукраїнський православний церковний собор**, на якому обрали власну ієрархію, затверджено канони та устрій **УАПЦ**.
- Всеукраїнська Церковна Рада обрала митрополитом **В. Липківського**
- Головними засадами УАПЦ були **національність і незалежність** від світської влади, демократизм, прагнення до поновлення давніх українських звичаїв. Богослужіння проводилось **українською мовою**, священники не носили ряси, бороди і довге волосся. Церковна ієрархія будувалася **на виборних засадах**.
- Швидкий успіх УАПЦ занепокоїв більшовицьке керівництво. До того ж, УАПЦ критично ставилася до радянської влади.
- Поряд зі спробами внести розкол в українську церкву радянська влада розгорнула широку пропаганду, яка зводилася до висміювання релігії та знуцань із віруючих. «Релігія – опіум для народу!» – стало гаслом цієї кампанії.
- Багато храмів було закрито або зруйновано. Священники зазнавали переслідувань. Так, було розігнано монахів Києво-Печерської лаври, а сам храм перетворили на антирелігійний музей.
- Наприкінці 1920-х рр. влада перейшла у відкритий наступ проти УАПЦ.
 - ✓ У жовтні 1927 р. під тиском Державного політичного управління (ДПУ) було усунуто і заарештовано митрополита УАПЦ В. Липківського.
 - ✓ У зв'язку з процесом над Спілкою визволення України УАПЦ звинуватили в антирадянській діяльності
 - ✓ На початку 1930 р. Синод УАПЦ прийняв рішення про **саморозпуск**.

ТЕМА 23

1928/1929-1932 рр. – перша п'ятирічка 1928 р. - «Шахтинська справа». 1929 р. - рік великого перелому, початок суцільної колективізації. 1930 р. – судовий процес у справі (СВУ) 1932-1933 рр. - Голодомор в Україні. 1934 р. - перенесення столиці України з Харкова до Києва. 1937 р. – ухвалення Конституції УРСР 1937-1938 рр. – «Великий терор»	Станіслав Косіор - Радянський державний діяч, один із організаторів КП(б)У, генеральний секретар ЦК КП(б)У (1928—1938 рр.) Лазар Каганович - Радянський партійний і державний діяч, один із найближчих прибічників Й. Сталіна. Максим Рильський - Український радянський поет, мовознавець, літературознавець. Павло Вірський - Український танцівник і хореограф, Народний артист СРСР (1960). Григорій Верьовка - Український композитор, художній керівник і головний диригент Державного українського народного хору. Тоталітарний режи - політичний режим, який передбачає встановлення всеосяжного державного контролю над усіма сферами життя суспільства шляхом терору. П'ятирічка - п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР або період, що цим планом охоплювався. Форсована індустріалізація - комплекс заходів сталінського керівництва щодо прискореного розвитку промисловості з метою ліквідації техніко-економічної відсталості та зміцнення обороноздатності СРСР. Стаханівський рух - масовий робітничий рух за підвищення продуктивності праці, досягнення високих виробничих показників за рахунок поліпшення її організації, Колективізація - перетворення індивідуальних селянських господарств на колективні господарства (колгоспи, радгоспи) Розкуркулення - примусове позбавлення селян-куркулів власності під гаслом «ліквідації куркульства як класу» з метою зламати опір колективізації з боку заможних селян. Закон про п'ять колосків - постанова ВЦБК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. про охорону соціалістичної власності, яка передбачала суворі покарання «за розкрадання колгоспного майна» Голодомор - цілеспрямована політика сталінського керівництва в 1932—1933 рр.
---	--

	Чорна дошка - статус села чи району на території Української СРР, який передбачав блокаду та посилений терор голодом цивільного населення під час геноциду українського народу 1932—1933 Розстріляне відродження - трагічний період піднесення української культури у 1930-ті рр., пов'язаний з установленням тотального контролю більшовицького режиму над культурою й фізичним знищенням кращих представників української літератури й мистецтва ГУЛАГ - у СРСР у 1934–1956 роках підрозділ НКВС, який керував системою виправничо-трудова (офіційна назва у 1920-х роках — концентраційних) таборів. Паспортна система - запровадження паспортної системи у містах, а селянам видача паспортів заборонялась (фактичне прикріплення до землі) Соціалістичний реалізм (соцреалізм) - термін, що закріпився у радянському мистецтвознавстві для позначення художнього методу та стилю, що панував у СРСР з 30-х років XX сторіччя
--	---

Форсована індустріалізація, насильницька колективізація

- Радянська модернізація **кінця 1920-х - 1930-х років** включала:

- політику індустріалізації промисловості,
- колективізації в сільському господарстві,
- культурну революцію.

Індустріалізація

- **Індустріалізація** - це політика радянського партійного керівництва, спрямована на створення важкої індустрії як основи для матеріально-технічної бази воєнно-промислового комплексу (ВПК), подолання економічної відсталості (перетворення СРСР з країни-імпортера машин в країну, що самостійно виробляє (випускає) машини) та створення матеріально-технічної бази для побудови соціалістичного суспільства в СРСР.

- Перехід до **політики індустріалізації** відбувався в декілька етапів:

- **грудень 1925 р.** XIV з'їзд ВКП(б) проголосив курс **на індустріалізацію** країни та «**побудову соціалізму в окремо взятій країні**»;
- **травень 1929 р.** Всеукраїнський XI з'їзд рад УРСР затвердив п'ятирічний план розвитку народного господарства на 1928-1933 рр., за яким передбачався щорічний приріст промислової продукції на 20-22 %, будівництво 400 підприємств (з 1500 - у СРСР).

- **з 1929 р.** партійне керівництво остаточно відмовилось від нової економічної політики та повернулося до політики комуністичного штурму, яку воно проводило в **1918-1921 рр.** У **листопаді 1929 р.** вийшла стаття Й. Сталіна «**Рік великого перелому**», яка започаткувала перехід до **форсованої індустріалізації** (темп приросту другого року п'ятирічки планувався 32 %, на третій рік - приріст до 45 %).
- **1930 р.,** XI з'їзд КП(б)У схвалив сталінський курс на форсовану індустріалізацію.

- Індустріалізація країни здійснювалася **за п'ятирічними планами 1928-1932 рр., 1933-1937 рр., 1938-1942 рр.** і передбачала залучення лише внутрішніх **джерел індустріалізації**:

- доходи, отримані від державного сектору економіки (націоналізованих підприємств);
- від сільського господарства (колективізація);
- продаж зерна за кордон; від монополії від зовнішньої торгівлі;
- використання адміністративних ресурсів:
 - ✓ політика «ножиць цін», збільшення робочого дня;
 - ✓ примусові внутрішні позики («п'ятирічка за 4 роки» **1930 р.**, «третього вирішального року» **1931 р.**, «четвертого завершального року»);
 - ✓ «п'яні гроші» (збільшення випуску горілки для населення); використання праці в'язнів концтаборів (система ГУЛАГ);
- доходи від продажу культурно-історичних цінностей та реквізованих церковних цінностей;
- збільшення прямих і непрямих податків;
- використання трудового ентузіазму трудящих:
 - ✓ «**соціалістичні змагання**» (позаекономічне суперництво між підприємствами за результати виробництва),
 - ✓ поширення **стахановського** та **ізотовського рухів**.

- **Заходи індустріалізації:**

- збільшення інвестицій у промисловий сектор економіки;
- будівництво промислових гігантів;
- створення нових галузей: електрометалургії, кольорової металургії, хімічної, взуттєвої, трикотажної промисловості;

- модернізація легкої та харчової промисловості.

- Хід індустріалізації:

- **1928—1932 рр. — перша п'ятирічка:**

- ✓ планувалося спорудити такі промислові гіганти, як «Дніпрогес», «Запоріжсталь», «Криворіжсталь», «Азовсталь», «Дніпроалюмінійбуд», «Краммашбуд», Харківський тракторний завод та реконструювати ряд старих підприємств;
- ✓ основні планові показники першої п'ятирічки виконані не були, хоча радянська пропаганда стверджувала, що виконання планових завдань першої п'ятирічки було виконано достроково - за 4 роки і 3 місяці;
- ✓ невиконання намічених планів пояснювались «саботажем», «економічним шпигунством», «диверсією ворогів народу», що, відповідно, обумовлювало репресії.
- ✓ за роки першої п'ятирічки були зведені найбільші в Європі
 - Донецький содовий завод «Донсода», Рубіжанський комбінат з виробництва анілінових барвників;
 - Харцизький трубопрокатний завод (1930),
 - «Дніпроспецсталь» у Запоріжжі (1932),
 - Харківський тракторний (1931 р. з конвеєра зійшов перший трактор),
 - 1930 р. почалося спорудження в Маріуполі заводу «Азовсталь» і в Запоріжжі «Запоріжсталі», а в 1931 р. у Кривому Розі - «Криворіжсталі»;
 - у 1932 р. першу електроенергію дала Дніпровська ГЕС.

- **1933—1937 рр. — друга п'ятирічка:**

- ✓ темпи зростання промислового виробництва були заплановані менші - 13-14 %
 - відмова від «надіндустріалізації»;
 - УСРР отримала непропорційно малі капіталовкладення (пріоритет - індустріалізація Уралу);
 - 1933-1934 рр. були введені в дію металургійні велетні - «Запоріжсталь», «Азовсталь», «Криворіжсталь»
- ✓ За роки п'ятирічки було споруджено 12 доменних і 28 мартенівських печей. Найбільшим підприємством з випуску електросталі став запорізький електрометалургійний завод «Дніпроспецсталь»; планові показники п'ятирічки було виконано на **70-77 %**.

- **1938-1942 рр. - третя п'ятирічка (передвоєнна):**

- ✓ збільшено витрати на оборону;
- ✓ через наростання загрози початку нової війни вжито надзвичайних заходів:
 - грудень 1938 р. - постанова ЦК ВКП(б), РНК «Про заходи щодо впорядкування трудової дисципліни, поліпшення практики державного соціального страхування та боротьбу зі зловживаннями у цій справі»;
 - червень 1940 р. - Указ Верховної Ради СРСР «Про перехід на 8-годинний робочий день і семиденний робочий тиждень та про заборону самовільного залишення робітниками й службовцями підприємств та установ».

- Індустріалізація відбувалась в умовах масового **виробничого ентузіазму** народу: розгорнулося соціалістичне змагання, рух ударників, стахановський та ізотовський рухи, рух новаторів, багатOVERSTATників.

- **Стахановський рух** - вибійник шахти «Центральна-Ірміне» (селище Кадіївка) **О. Стаханов 31 серпня 1935 р.** застосував прогресивний метод роботи, оснований на розподілі виробничих операцій між вибійником і двома кріпильниками.
- **Ізотовський рух (1932-1933)** ініціював робітник М. Ізотов установивши шефство над молодими робітниками і на громадських засадах здійснював їх навчання та інструктаж.

- Політика індустріалізації та її **наслідки** в УСРР - **явище неоднозначне.**

- **Позитивні результати:**

- ✓ кількість підприємств важкої промисловості зросла в 11 разів, у Донбасі було відкрито 100 нових шахт;
- ✓ УСРР перетворилася на індустріально-аграрну республіку;
- ✓ УСРР стала основною металургійною, вугільною, машинобудівною базою СРСР;
- ✓ за рівнем розвитку галузей важкої промисловості УСРР випередила ряд країн Західної Європи;
- ✓ відбувалась урбанізація та українізація міст (кожний третій робітник - українець);
- ✓ сформувався національний робітничий клас і технічна інтелігенція.

- **Негативні результати:**

- ✓ підрив розвитку сільського господарства та галузей легкої, харчової промисловості (прискорення темпів розвитку підприємств групи «А» (виробництво засобів виробництва), відставання групи «Б» (виробництво товарів споживання));

- ✓ нераціональне і нерівномірне розміщення продуктивних сил (більшість підприємств зосереджено на Сході та Півдні УСРР);
- ✓ відрив сировинних баз від підприємств-споживачів;
- ✓ посилена централізація управління промисловістю;
- ✓ ігнорування економічних механізмів регулювання, утворення командно-адміністративної системи управління економікою (планово-директивна економіка);
- ✓ загальне одержавлення засобів виробництва;
- ✓ урбанізація, що призвела до ускладнення житлової та продовольчої проблеми;
- ✓ зниження життєвого рівня населення;
- ✓ посилення репресій проти інженерно-технічних працівників;

Колективізація сільського господарства

- Колективізація — політика радянського партійно-державного керівництва, спрямована на

- ліквідацію приватного сектору в радянській економіці, усупільнення засобів виробництва в аграрному секторі;
- встановлення державного контролю над сільськогосподарським виробництвом;
- використання прибутків із сільського господарства для потреб індустріалізації, формування нової соціальної верстви радянського суспільства — колгоспного селянства з колективістською психологією (проголошена в **1927 р.**, XV з'їзд ВКП(б)).

- Етапи колективізації:

- **1921—1928 рр.** - кооперація сільськогосподарських виробників за доби НЕПу (кооперації - добровільні об'єднання селян);
- **початок 1928 р.** - Й. Сталін висунув гасло «суцільної колективізації»;
- **1929—1933 рр.** - суцільна **насильницька колективізація**. **Поштовхом до форсування колективізації стала хлібозаготівельна криза 1928 р.**, коли селяни почали ухилятися від держзаготівель і не поспішали здавати хліб за низькими цінами. Тоді за наказом Й. Сталіна зерно реквізували.
- У **листопаді 1929 р.** Пленум ЦК ВКП(б) проголосив необхідність **суцільної колективізації сільського господарства**. Ініціатором форсованої колективізації УРСР був секретар ЦК КП(б)У С. Косіор, який стверджував, що Україна має йти прискореними темпами попереду інших союзних республік у справі

колективізації (колективізація в УСРР мала завершитися восени 1931 р. або весною 1932 р.).

- **Основні заходи** по колективізації сільського господарства передбачали:

- насильницьке створення колгоспів шляхом примусового вступу селян у колгоспи, усупільнення землі, худоби, реманенту, посівних ресурсів (не бажаючи віддавати худобу до колгоспу, селяни почали масово її різати: протягом 1928-1932 рр. поголів'я худоби зменшилося вдвічі);
- ліквідацію заможного селянства («куркульства як класу»), подолання опору колективізації. (30 січня 1930 р.)
- розпочалися «**розкуркулення**» (реквізиція власності та реманенту заможних селянських господарств) і **репресій щодо селян**. Куркульські господарства було поділено на три категорії: **активні вороги** (заможні селяни) - розстріл, ізоляція в концтаборах; **пасивні вороги** (середняки) - конфіскація майна та виселення в інші райони - Північ та Сибір; «**підкуркульники**» (незаможні селяни, що не хотіли вступати до колгоспів) - ізоляція в концтаборах, виселення. Розкуркулено майже 200 тис. селянських господарств;
- створення машинно-тракторних станцій (**МТС**) по обслуговуванню колгоспів, де також діяли політвідділи, що мали слідчі функції та повинні були забезпечити державно-партійний контроль за ходом колективізації, виконання планів хлібозаготівель;

- Насильницьке запровадження колгоспного ладу спричинило хвилю селянських виступів та збройних повстань.

- **Наслідки колективізації** сільського господарства були такими:

- Голодомор 1932-1933 рр. і великі людські втрати;
 - ✓ **Приводом** до влаштування штучного голоду стало невиконання УСРР у 1932 р. плану хлібозаготівель, причину якого радянське державно-партійне керівництво вбачало у «підривній роботі куркулів у колгоспах».
 - ✓ **7 серпня 1932 р.** було прийнято закон про охорону соціалістичної власності, який в народі отримав назву «**закон про п'ять колосків**» (за крадіжку колгоспної власності - розстріл або ув'язнення не менше 10 років з конфіскацією майна);
 - ✓ у грудні 1932 р. в Україну прибув Л. Каганович, він привіз директиву Й. Сталіна, у якій вимагалось здати насіннєві фонди, якщо план хлібозаготівель не буде виконано;
 - ✓ у 1933 р. уповноважений ЦК ВКП(б) П. Постишев розпочав репресії проти партійних функціонерів, що вилучали в селян недостатню кількість хліба.
 - ✓ Влада всіляко приховувала факти голоду від громадськості в СРСР та світової спільноти, відмовляючись від будь-якої допомоги з боку міжнародної громадськості; продовжувався вивіз зерна за кордон.

- ✓ Голод охопив величезну **територію**, райони найбільшого проживання селян - Україну, Північний Кавказ, Кубань, Поволжя, Північний Казахстан. О
- фізичне винищення найкваліфікованішої частини сільськогосподарських працівників, державне закріпачення селянства;
- дезорганізація сільськогосподарського виробництва, цілковите його підпорядкування командно-адміністративній системі управління;
- порушення балансу в розвитку промисловості та сільського господарства
- хронічне відставання сільськогосподарського виробництва;
- зниження товарності сільського господарства;
- зубожіння та безправ'я селянства.

Громадсько-політичне життя у 30-х роках XX ст.

- характеризувалося наступними тенденціями:

- зміною соціального складу українського населення: зникли категорії приватних власників, торгівців, збільшилася кількість робітництва, технічної інтелігенції;
- встановленням політичної диктатури більшовицької партії та культу особи Й. Сталіна (**тоталітаризм**);
- повним контролем компартійної номенклатури над діяльністю інтелігенції, представниками культури;
- утвердженням монополії **комуністичної ідеології**, яка пронизувала всі сфери суспільного життя;
- повним контролем над засобами масової інформації;
- утвердженням колективістської психології: інтереси особистості підпорядковувались державі та колективу, ідеологічним цілям;
- відстороненням від управління державою народу, перетворенням представницьких органів влади у формально-декларативні;
- втратою національними республіками ознак суверенності;
- розгортанням безкарного масового терору та репресій каральними органами ДПУ (Державне політичне управління) та НКВС; ігноруванням прав людини та норм законності.

- Політика сталінських репресій розгорталася в декілька етапів:

- **Перший етап (1928—1931)** - перша хвиля репресій:

- ✓ розкуркулення; викривання «шкідницьких організацій»;
- ✓ організація судових процесів за сфабрикованими справами:
 - **1928 р. - «шахтинська справа»** (проти технічної інтелігенції);
 - **1930 р. - справа «Спілки визволення України» (СВУ)** (проти наукової інтелігенції);
 - **1931 р. - справа «Українського національного центру»** (проти діячів УНР, М. Грушевського).
- **Другий етап (1932—1935)** — Голодомор 1932-1933 рр.;
 - ✓ боротьба з «українським буржуазним націоналізмом», репресії проти партійних та військових діячів (боротьба з троцькізмом, опортунізмом);
 - ✓ самогубство М. Скрипника та Миколи Хвильового;
 - ✓ справа Української військової організації (УВО);
 - ✓ прийняття закону «Про членів сімей “ворогів народу”» (висилалися у віддалені райони під нагляд НКВС).
- **Третій етап (1936—1937) - «Доба великого терору»:**
 - ✓ гоніння проти українських діячів культури - **«розстріляне відродження» (жертвами репресій стали:** геолог М. Світальський, математик М. Кравчук, історики М. Яворський, М. Слабченко, В. Празоменко; філософи С. Семківський, П. Демчук; прозаїк і драматург М. Яловий, поет Микола Хвильовий, режисер Лесь Курбас, художник М. Бойчук, письменники Г. Косинка, Д. Фальковський, Є. Плужник, М. Зеров, М. Семенко, К. Бурський та ін.).
 - ✓ **5 грудня 1936 р.** VIII Надзвичайний всесоюзний з'їзд рад прийняв нову Конституцію СРСР, яку називали «Конституцією соціалізму, що переміг» (або **«Сталінською Конституцією»**).
 - ✓ **30 січня 1937 р.** XIV Надзвичайний з'їзд рад України затвердив **Конституцію УРСР**.
 - Вона містила всі положення Конституції СРСР 1936 р.
 - Офіційно Україна тепер називалась Українською Радянською Соціалістичною Республікою (УРСР), її найвищим органом державної влади була Верховна Рада, а найвищим виконавчим і розпорядчим органом - Рада народних комісарів.

Розвиток культури в 1930-ті роки. «Розстріляне відродження»

- «**Культурна революція**» - перетворення в галузі культури, які мали здійснити більшовики, з метою формування в суспільній свідомості певних стереотипів, які зробили б поведінку широких мас населення прогнозованою. Відбулася повна **ідеологізація культурного життя**, за межами дозволеного опинилися цілі культурні пласти.

- **1930 р.** в УСРР почали запроваджувати **загальнообов'язкову початкову освіту**.
- У 1934 р. було встановлено три типи загальноосвітніх шкіл: початкова (4 роки), неповна середня (7 років), середня (10 років).
- У науці провідною установою була **Академія наук УРСР (на чолі з О. Богомольцем)**.
- У складних умовах ідеологічного контролю продовжувала розвиватись **українська література**, яку представляли П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Бажан, Ю. Яновський, Остап Вишня та ін.
- Було ліквідовано всі літературно-художні об'єднання та створено **Спілку радянських письменників України (1934)**. Встановлено державний контроль над видавництвами.
- У **1939 р.** засновано **Спілку композиторів України**.
- У **1938 р.** створено **Спілку художників України**.
- В **українських театрах** працювали П. Саксаганський, М. Садовський, О. Сердюк, Н. Ужвій, А. Бучма, оперні співаки - Б. Гмиря, З. Гайдай та ін.
- Вагомий вклад у розвиток **кіномистецтва** внесли О. Довженко, І. Кавалерідзе, І. Савченко, І. Пир'єв, Л. Луков.

- Утвердження сталінського тоталітаризму негативно вплинуло на **релігійне життя**:

- у **1930 р.** Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) змушена самоліквідуватися;
- розпочалися репресії проти священиків (близько 2 тис. священиків УАПЦ було заарештовано, у тому числі митрополитів В. Липківського, М. Борецького, І. Павловського);
- відбувалося руйнування і ліквідація культових споруд; сотні храмів перетворено на склади, бані, божевільні тощо;
- відбувалося формування атеїстичного світогляду радянської молоді.

ТЕМА 24

1920 р. – підписання Бессарабського протоколу, визнання країнами Антанти входження Бессарабії до складу Румунії. 1923 р. – визнання країнами Антанти входження Східної Галичини до складу Польщі; саморозпуск уряду ЗУНР; 1925 – утворення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО); 1929 р. - створення Організації Українських Націоналістів. 1930 р. - польська «пацифікація» у Східній Галичині. 1938 р. – надання автономії Підкарпатській Русі у складі Чехо-Словаччини. 15 березня 1939 р. - проголошення незалежності Карпатської України.	Євген Коновалець (1891-1938) — визначний український військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР. Степан Бандера (1909-1959) - теоретик і провідний діяч українського національно-визвольного руху 1930-1950-х років, голова Проводу ОУН-Б, ініціював проголошення відновлення української державності 30 червня 1941 р. Андрій Мельник - полковник Армії УНР Августин Волошин - видатний український громадсько-політичний, релігійний діяч Закарпаття, греко-католицький священник, президент Карпатської України (1939). Осадництво - це політика планомірного заселення українських земель військовими та цивільними колоністами, здійснювана урядом Польщі в 1920-х роках. Пацифікація - політика масових репресій польського уряду щодо населення Західної України в 1930-х рр., яка передбачала придушення виступів за допомогою поліції і військ Русинство - суспільно-політична течія в національному русі Закарпаття. представники якої вважали карпатокраїнців окремим слов'янським народом і виступали за автономію, а в перспективі — за незалежність краю Таємний університет - український нелегальний вищий навчальний заклад в Львові. Заснований у липні 1921 року, існував до 1925 року Політична еміграція - вимушена чи добровільна зміна місця проживання людей (емігрантів, переселенців з політичних причин
---	---

Західноукраїнські землі у складі Польщі

- Відповідно до **Ризького мирного договору (1921)** Польщі відійшли **Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя, Посяння.**

- **1923 р.** рішенням Ради послів Антанти польській державі передано Східну Галичину. Територію краю складала три воєводства:

- Львівське,
- Тернопільське

- Станіславське.

- Для **соціально-економічного становища** цих земель характерними були:

- уповільнені темпи розвитку промисловості;
- польський уряд територію своєї держави поділив на 2 категорії - **Польщу «А»** (корінні землі, на які спрямовувалися основні капіталовкладення у розвиток промисловості), і **Польщу «Б»** (Західна Україна і Західна Білорусія - аграрно-сировинний придаток і ринок збуту польських товарів);
- панівне становище польського, англійського та французького капіталів у нафтовидобувній, хімічній, деревообробній галузях;
- поширення кооперації у сільському господарстві (найбільші об'єднання: «Центросоюз», «Маслосоюз»);
- штучне стримування промислового розвитку краю.

- Проведена польським урядом у 1920-1925 рр. **аграрна реформа** передбачала **парцеляцію земель** - силове відчуження земельної власності непольського населення та передача її демобілізованим польським воякам, відставним чиновникам «осадникам».

- **Політичне становище західноукраїнських земель у складі Польщі у міжвоєнний період** відзначене:

- політикою **полонізації**, що супроводжувалася:
 - ✓ ліквідацією автономії краю (скасовано Галицький сейм);
 - ✓ зміною назви Східна Галичина на Малопольщу;
 - ✓ ліквідацією органів самоврядування на місцях;
 - ✓ ліквідацією української кафедри у Львівському університеті;
 - ✓ обмеженням доступу українцям до вищої освіти;
 - ✓ перетворенням українських шкіл в українсько-польські (**утраквістичні школи**);
 - ✓ обмеженням і скороченням українського книговидання і періодики;
- політикою **«пацифікації» (1930)** (втихомирення):
 - ✓ силове придушення будь-якого українського спротиву;
 - ✓ ліквідацією українських культурно-освітніх товариств, реквізицією їхнього майна, створенням концентраційного табору у **Березі Картузкій**;

- проведенням «**ревіндикації**» (**1937**) (повернення):
 - ✓ примусове навернення православного населення до католицизму;
 - ✓ реквізицією майна православних храмів, його передачею римо-католикам;
 - ✓ переслідуванням громадян за вживання української мови.

- Інтереси українців у складі польської держави намагалися відстоювати політичні партії центристського, лівого та правого спрямування.

- **Центристи:**

- ✓ **Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО)(1925 р., лідер Д. Левицький);**
 - найчисельніше і найвпливовіше, виступало за об'єднання українських земель та виокремлення їх у автономний край у складі Польщі;
 - створення умов для вільного національно-культурного розвитку українців шляхом переговорів і компромісів із польською владою (відмова від конфронтації та насильства).
 - **З 1935 по 1938 р.** лідер УНДО **Василь Мудрий** повів **політику нормалізації** - припинення боротьби за територіальну автономію Західної України взамін на припинення переслідувань українських демократичних організацій та збільшення українського представництва у польському сеймі.

- **Ліві партії:**

- ✓ Комуністична партія Східної Галичини (**1919 р.**), яка з 1923 р. називалась **Комуністичною партією Західної України (КПЗУ)**.
 - Під тиском Комінтерну вона стала автономною частиною Польської комуністичної партії.
 - Виступала за возз'єднання із УРСР.
 - Перебувала на нелегальному становищі. У 1938 р. за наказом Й. Сталіна її було розпущено, а її лідерів звинувачено у «буржуазному націоналізмі» та репресовано.
- **Радикальна партія (з 1926 р. Українська соціалістична радикальна партія, лідери Лев Бачинський та Іван Макуха)**
 - ✓ виступала за здобуття легальними шляхами Україною незалежності,
 - ✓ за соціалістичні перетворення (земля - селянам без викупу, скасування приватної власності, влада трудовому народу).

- **Праві партії:**

- ✓ **1920 р.** консервативно-монархічне об'єднання **Український союз хліборобів-державників (УСХД)**, лідер В. Липинський.
- ✓ **1920 р.** у Празі невелика група офіцерів створила **Українську військову організацію (УВО)**, що прагнула продовжити воєнні дії проти польської окупації. Її командиром було обрано полковника Січових стрільців **Євгена Коновальця**.
- ✓ 1929 р. представники УВО, «Української націоналістичної молоді», «Легіону українських націоналістів», «Асоціації української націоналістичної молоді» у Відні заснували **Організацію українських націоналістів (ОУН)**, яка боролась за утворення самостійної соборної Української держави.
 - Основним методом досягнення мети вбачали організацію політичного терору проти представників польської влади.
 - Ідеологією ОУН став **інтегральний (чинний) націоналізм** Д. Донцова (основні гасла: «Нація понад усе!»; «Мета виправдовує засоби!»; «Українці для України!»).
 - У **1940 р.** в організації стався **розкол на два крила**: помірковане, на чолі з **А. Мельником**, - **ОУН-М (мельниківці)**, вважали за необхідне домагатися підтримки з боку нацистської Німеччини у справі боротьби за незалежність України та радикальне, на чолі з **С. Бандерою**, - **ОУН-Б (бандерівці)**, що обстоювали методи терористичної діяльності, вимагали опиратися на власні сили у справі боротьби за незалежність України.

Українські землі у складі Румунії

- За **Сен-Жерменським договором (1919)** до Румунії відійшли **Ізмаїльський, Акерманський, Хотинський повіти Бессарабії, Північна Буковина та частина Мармарощини і Смітщина в Закарпатті**.

- В економіці

- провідне місце належало харчовій промисловості, українці зосереджувалися на виробництвах з обробки шкіри, виготовленні тканин, варінні мила;
- переважали дрібні та кустарні підприємства;
- наприкінці 1930-х років проникає німецький капітал.
- Після проведення **аграрної реформи (1919 р. - Буковина, 1920 р. - Бессарабія)** для українських селян встановлено високі викупні платежі, розміри їхніх земельних наділів обмежено до 2-3 га (румунські селяни отримували до 5,5 га), зберігалось велике приватновласницьке та церковне землеволодіння, розпочалася господарська колонізація українських земель румунами.

- Проти румунської окупації спалахували **Хотинське (1919 р.) і Татарбунарське повстання (1924 р., 6 тис. учасників)**.

- На Буковині існувало **два крила українського руху** (не було умов для легального існування):

- **поміrkований:** 1928-1930 рр. **Українська національна партія** на чолі із **В. Залозецьким** прагнула компромісу з режимом, намагалася захищати права українців;
- **революційне, або націоналістичне:** **Радикальна націоналістична організація** на чолі з О. Зибачинським прагнула активно протидіяти режимові.

- **Лівий рух:**

- **Комуністична партія Буковини (1918)**, яка виступала за возз'єднання з Радянською Україною; невдовзі увійшла до Румунської соціалістичної партії;
- **Комуністична партія Бессарабії (1926)** - складова РКП(б), також виступала за возз'єднання з Радянською Україною.

Українські землі у складі Чехо-Словаччини

- За **Тріанонським договором (1920)** до Чехо-Словаччини відійшло **Закарпаття** (офіційно називалось **Підкарпатською Руссю** і було окремим адміністративним краєм).

- **Економічне життя** Закарпаття характеризувалося

- практичною відсутністю промисловості (лише дрібні та напівкустарні, жодного великого підприємства);
- намаганням уряду модернізувати слаборозвинений регіон (вкладення інвестицій).
- В **аграрному секторі** уряд у ході **аграрної реформи (1920)** викупив поміщицьку землю, розділив на рівні парцели і шляхом пільгового кредитування через державний банк наділив ними українських селян;
- водночас стимулювалася колонізація краю чехами.

- На відміну від Польщі та Румунії, політика уряду Чехо-Словаччини **була сприятливішою для національно-культурного життя українців:**

- створювалися українські школи, гімназії, вищі навчальні заклади, наукові інституції, дозволено діяльність «Просвіти»;
- з українських поетів, що опинилися в еміграції, сформувалася **«Празька школа»** (Ю. Липа, О. Теліга, О. Ольжич, Ю. Клен);
- 1923-1933 рр. у Празі працювали **Український вільний університет, Український високий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова;**

- Громадський та політичний рух у Закарпатті складався із декількох течій:

- **русофільство** - називали себе русинами, вважали і себе частиною російського народу;
 - **мадярофільство** - вважали русинів (або «карпаторосів») окремою національністю і прагнули приєднатись до Угорщини;
 - **русинство** - переконані були, що русини самобутній слов'янський народ (відмінний від українців та росіян), виступали за автономію Закарпаття, а у перспективі розраховували і на незалежність;
 - **українофільство** (очолював священик Августин Волошин) — пропагували ідею єдності закарпатських українців з усім українським народом. У **січні 1939 р.** утворили **Українське національне об'єднання (УНО)**, яке виступало за створення суверенної держави.
- ✓ Після Мюнхенської угоди 1938 р. уряд Чехо-Словаччини **11 жовтня 1938 р.** надав Закарпаттю самоврядування; **уряд очолив А. Волошин**, було сформовано військову організацію - **Карпатська Січ**.

- **2 листопада 1938 р.** Віденський арбітраж передав Закарпаття Угорщині;

- **13 лютого 1939 р.** - вибори до парламенту - Сойму Карпатської України;
 - **14 березня 1939 р.** - угорські війська почали окупацію Закарпаття, завзятий опір їм чинила Карпатська Січ.
 - **15 березня 1939 р.** - на засіданні Сойму було проголошено **незалежність Карпатської України** (столиця **м. Хуст**).
- ✓ Прийнята парламентом конституція (Конституційний закон) визначила державним устроєм **президентську республіку**,
- ✓ офіційною мовою - українську.
- ✓ Державним прапором та гімном республіки були визнані синьо-жовтий стяг і український національний гімн «Ще не вмерла Україна».
- ✓ **Гербом** стало зображення ведмедя на лівому червоному півполі й чотири сині та три золоті смуги у правому півполі й тризуб.
- ✓ **Президентом Карпатської України було обрано А. Волошина.**
- Наприкінці березня 1939 р. відбулася повна окупація Закарпаття, уряд емігрував за кордон.

ТЕМА 25

23 серпня 1939 р. – радянсько-німецький договір про ненапад і таємний протокол до нього («пакт Молотова-Ріббентропа») 1 вересня 1939 р. - початок Другої світової війни. 17 вересня 1939 р. – вторгнення Червоної армії на територію Західної України Червень 1940 р. – вторгнення Червоної армії на територію Бессарабії та Північної Буковини. 22 червня 1941 р. - напад Німеччини на СРСР. 30 червня 1941 р. – проголошення Акта відновлення Української Держави. 14 жовтня 1942 р. – створення Української повстанської армії (УПА). грудень 1942 р. - початок звільнення України від фашистсько-німецьких загарбників. 6 листопада 1943 р. - звільнення Києва. 24 січня - 17 лютого 1944 р. - Корсунь-Шевченківська операція. 28 жовтня 1944 р. – завершення вигнання нацистських окупантів зі всієї території України.	Тарас Бульба (Боровець) -Український військовий і політичний діяч. У 1939—1941 рр. брав участь в організації націоналістичного підпілля на Поліссі та Волині. Роман Шухевич - Український політичний і військовий діяч, член Організації українських націоналістів Іван Кожедуб - Радянський військовий діяч, льотчик-ас часів Другої світової війни, найбільш результативний льотчик-винищувач в авіації союзників. Олексій Берест - Український радянський військовик, Герой України, лейтенант Червоної Армії, що встановив, разом з Михайлом Єгоровим та Мелітоном Кантарією, Прапор Перемоги на даху німецького Рейхстагу Кузьма Дерев'янка - український радянський військовий діяч. Ярослав Стецько - Український політичний та військовий діяч, активний діяч ОУН. Радянізація - політика радянської влади в Західній Україні, яка передбачала зміни в економічному, політичному й духовному житті згідно з виробленими в СРСР зразками Новий порядок - жорстокий окупаційний режим, запроваджений німецькою адміністрацією на окупованій території СРСР, що супроводжувався терором, репресіями, масовими стратами населення. План Барбаросса - кодова назва плану блискавичної війни Третього Рейху проти СРСР, передбачав швидкоплинну військову кампанію з повним розгромом Червоної Армії та захопленням європейської частини СРСР по лінії Волга — Архангельськ Мобілізація - комплекс заходів, спрямованих на переведення державної інфраструктури та військових сил країни у військовий стан у зв'язку з надзвичайними умовами всередині країни або ж за її межами Евакуація - комплекс заходів щодо організованого вивезення (виведення) населення з районів у разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю людей План Ост - план окупаційної політики німецького командування, який передбачав установлення «нового
--	--

9 травня 1945 р. - День перемоги над нацистською Німеччиною. 2 вересня 1945 р. – завершення Другої світової війни.	порядку» на окупованій території СРСР. Голокост - загибель значної частини єврейського населення Європи внаслідок нацистської політики планомірного й організованого фізичного знищення євреїв у Німеччині та на захоплених нею територіях у 1933—1945 рр. Колабораціонізм - співробітництво населення окупованих країн з окупаційною адміністрацією в роки Другої світової війни Рух Опору - національно-визвольний антифашистський рух народів на окупованих Німеччиною та її союзниками територіях Український штаб партизанського руху (УПШР) - орган керівництва радянськими партизанськими формуваннями України часів радянсько-німецької війни Похідні групи - групи які були створені ОУН («мельниківцями») та ОУНР («бандерівцями») з метою організації зі свідомих українців на українських землях органів місцевого самоуправління під час Другої Світової війни Поліська Січ - підпільна збройна формація, створена на Поліссі (Північна Україна) влітку 1941 року Східний вал - стратегічний оборонний рубіж німецьких військ на радянсько-німецькому фронті, створений до осені 1943 р. на лінії р. Нарва, Псков, Вітебськ, Орша, р. Сож, середній перебіг Дніпра, р. Молочна Випалена земля - метод ведення війни за допомогою знищення всього корисного, того що може слугувати життєзабезпеченню або існуванню як військ противника, так і цивільного населення — на території, яку може бути зайнято противником Депортація - примусове виселення окремих осіб, груп, народів із місця постійного проживання
--	---

Україна під час Другої світової війни

- Наприкінці 30-х років ХХ ст. українські землі були під владою чотирьох держав:

- більша частина (УРСР) перебувала у складі СРСР;
- Східна Галичина, Західна Волинь та Західне Поділля - у складі Польщі;
- Буковина - у складі Румунії;
- Закарпаття - до 1939 р. входило до складу Чехословаччини, а після Мюнхенської угоди відійшло до Угорщини.

- **23 серпня 1939 р.** між нацистською Німеччиною і Радянським Союзом було укладено пакт про ненапад (Пакт **Молотова — Ріббентропа**) та додатково до нього підписано таємний протокол, згідно з яким

- німецький уряд погоджувався на приєднання до СРСР польської частини Західної України і Західної Білорусії, Бессарабії, Литви, Латвії та Естонії;
- зі свого боку Німеччина отримала повну свободу дій в Європі та забезпечила собі поставки з СРСР військово-стратегічних матеріалів.

- **1 вересня 1939 р.** нападом Німеччини на Польщу розпочалася **Друга світова війна**, СРСР також почав реалізовувати свої плани:

- **1 вересня 1939 р.** Червона армія перейшла радянсько-польський кордон (польські війська змушені відступити) та встановила контроль над територією Західної України.
 - ✓ Західноукраїнське населення вітало вступ радянських військ.
 - ✓ Для легітимізації радянського режиму в Західній Україні **22 жовтня 1939 р.** були проведені вибори до Народних зборів, депутати яких **26 жовтня 1939 р. прийняли Декларацію про возз'єднання Західної України з Українською РСР;**
- **у червні 1940 р.** на вимогу СРСР уряд Румунії погодився на анексію Бессарабії та частини Північної Буковини.
 - ✓ Законодавче закріплення нових територій відбулося шляхом створення нової союзної республіки — Молдавської РСР та розподілу території Бессарабії між нею та Українською РСР.
 - ✓ На приєднаних землях сталінське керівництво розгорнуло політику їх «**радянiзацiї**» (комплекс заходів партійно-державного керівництва, спрямований на побудову радянської моделі суспільства):
 - ліквідовано стару систему управління та запроваджено нову, радянську
 - на території Західної України було створено шість областей - **Львівську, Станіславську, Волинську, Тернопільську, Рівненську, Дрогобицьку;**
 - Північну Буковину, частину Бессарабії включено до складу УРСР; утворено Молдавську РСР.
 - здійснювалися кадрові зміни (замість поляків прибували нові службовці - росіяни та вихідці із УРСР);
 - відбувалася націоналізація промисловості, банків, впроваджувався державний контроль за виробництвом і розподілом продукції; запроваджувався 8-годинний робочий день;
 - конфіскація поміщицької і монастирської землі з передачею її безземельним і малоземельним селянам; створення МТС та примусова колективізація у сільському господарстві;
 - запровадження безкоштовної обов'язкової освіти та створення мережі українських шкіл (забезпечення українській мові статусу офіційної);
 - проводились репресії щодо політичної опозиції (заборонена діяльність всіх політичних партій та громадських об'єднань, «ворогами народу» оголошено і депортовано до східних районів СРСР всіх колишніх власників підприємств, банків, чиновників, греко-католицьких священників.

УРСР в умовах війни

- **22 червня 1941 р.** за планом «**Барбаросса**» (або **директива № 21**) нацистська Німеччина **напала на Радянський Союз**

- наступ розгортався у трьох напрямках: ленінградському, московському, київському
- На УРСР наступала **група Армії «Південь»** (найбільша частина німецьких сил, командував - фон **Рундштетт**) та через Молдову у напрямку району південного Правобережжя та Криму виступили румунські військові частини.
- Україну передбачалось захопити протягом 13 тижнів.

- З початком війни було проведено **мобілізаційні заходи**:

- до лав Червоної армії з України призвано понад 2,5 млн осіб;
- розпочато евакуацію підприємств, колгоспів, наукових та культурно-освітніх установ УРСР;
- організовано загони добровольців для народного ополчення, спорудження оборонних укріплень;
- підприємства народного господарства переведено на воєнний лад

- Наступу фашистських військ протистояли війська **Південно-Західного** (командувач - М. **Кирпонос**) і **Південного фронтів** (командувач - І. Тюленєв).

- **Протягом 1941-1942 рр. воєнні дії розгортались таким чином:**

- **23—29 червня 1941 р.** - найбільша танкова битва в районі **Луцьк-Броди-Рівне-Дубно** (2 тис. танків з обох боків), яка затримала заплановане просування німців на тиждень;
- **30 червня — 11 липня 1941 р.** - у результаті відступу Червоної армії ворожими військами захоплено Північну Буковину, Бессарабію, міста Дрогобич, Львів, Луцьк, Рівне, Житомир;
- **11 липня — 22 вересня 1941 р.** - **Київська оборонна операція (тривала 72 дні);**
- **5 серпня — 16 жовтня 1941 р.** - **оборона Одеси (73 дні)**
- **Вересень — жовтень 1941 р.** - невдачею закінчилася **Донбаська оборонна операція;**
- **25 жовтня 1941 р.** - гітлерівці захопили Харків, ворог вийшов до Ростова-на-Дону.
- **30 жовтня 1941 р. — 4 липня 1942 р.** - **оборона Севастополя (тривала 250 днів);** проти військ окремої Приморської армії та моряків Чорноморського флоту ворог зосередив сили у 12 разів більше, ніж було оборонців міста. **16 листопада 1942 р.** - радянські війська евакуювалися з півострова.
- **12 — 29 травня 1942 р.** - невдачею закінчилася спроба контрнаступу радянських військ під Харковом: в оточення потрапили три радянські армії; втрати склали близько 240 тис. осіб.
- **22 липня 1942 р.** - радянські війська залишили останній населений пункт УРСР - місто Свердловськ Ворошиловградської області (нині - Луганськ), після чого вся територія України була окупована ворогом.

- **Причинами невдач Червоної армії на початковому етапі війни були:**

- втрата кадрового потенціалу Червоної армії в результаті «доби великого терору» у 1930-ті роки;
- відсутність необхідного досвіду ведення війни;
- незавершеність переозброєння радянської армії;

- стратегічні прорахунки Й. Сталіна щодо початку термінів війни та напрямків головного удару;
- прорахунки сталінського керівництва щодо стратегії в майбутній війні, яка передбачала, що радянські війська будуть вести воєнні дії «на ворожій території», «**малою кров'ю**».

Нацистський «новий порядок» в Україні

- З окупацією території України німецьке командування почало втілювати так званий «новий порядок», який передбачав:

- **розчленування території України:**
 - ✓ 20 серпня 1941 р. із центром у м. Рівне створено **рейхскомісаріат «Україна»** (6 округів: Волинь, Поділля, Житомир, Київ, Дніпропетровськ, Миколаїв, Таврія) на чолі з рейхскомісаром **Еріхом Кохом**;
 - ✓ «**дикстрикт Галіціон**» («**Галичина**») (Львівська, Дрогобицька, Станіславська та Тернопільська області включені до складу генерал-губернаторства, створеного на території окупованої Польщі);
 - ✓ «**Трансністрія**» (передано Румунії: Чернівецьку, Ізмаїльську, Одеську області, ряд районів Вінницької, Миколаївської, Херсонської областей);
 - ✓ «**прифронтова зона**» (управлялася військовим командуванням) — Чернігівська, Сумська, Харківська та Луганська області;
- **реалізацію «плану Ост»** (розроблений у **травні 1940 р.**, втілення розраховане на 30 післявоєнних років), за яким передбачалось:
 - ✓ звільнення життєвого простору для німців (фізичне винищення частини місцевого населення (створено концентраційні табори («фабрики смерті»); масові розстріли військовополонених та цивільного населення, депортація на примусові роботи в Німеччину);
 - ✓ економічне пограбування України (вивіз устаткування фабрик та заводів, рухомого складу залізниць, сировини та матеріалів, сільськогосподарської продукції, українського чорнозему; мистецьких та культурних цінностей);
 - ✓ експлуатація населення (збережено колгоспи на селі, робочий день на промислових підприємствах становив 12-14 годин);
- «**Голокост**»:
 - ✓ цілеспрямоване винищення нацистами єврейського, циганського населення в роки Другої світової війни (програма прийнята у 1942 р.);
 - ✓ тільки у Бабиному Яру у Києві було розстріляно 195 тис. осіб, 150 тис. із яких були євреями);
- Встановлення нацистського режиму супроводжувалося таким явищем, як «**колабораціонізм**» — співпраця певної частини населення з окупантами.

Рух Опору в Україні

- В Україні рух Опору включав:

- партизанський рух та комуністично-комсомольське підпілля;
- український самостійницький підпільний та партизанський рухи;
- польський антифашистський рух.

- У радянському русі Опору слід виділити два етапи:

1) 1941-1942 рр. - стихійність та неорганізованість руху;

- більшість комсомольсько-партійного підпілля було викрито і знешкоджено (із 3500 залишених у підпіллі груп до червня 1942 р. залишилося лише 22), невдалою була і діяльність диверсійних і партизанських груп;

2) 1942-1944 рр. - посилення партизанської та підпільної боротьби;

- утворення **30 травня 1942 р. Українського штабу партизанського руху (УШПР)** на чолі з **Т. Строчаком**, налагодження координації дій партизанських загонів з операціями Червоної армії, за допомогою авіації постійним стало їх постачання.
- У **жовтні 1942 р.** партизанські з'єднання під командуванням **С. Ковпака** та **О. Сабурова** здійснили **рейд на Правобережну Україну** та вели активну **«рейкову війну»** у тилу ворога (руйнування залізничного полотна та станційних споруд).

- **Український самостійницький рух**, який діяв переважно на території Західної України, представлений двома течіями (розкол у лавах Організації українських націоналістів відбувся напередодні Другої світової війни): **ОУН-Б та ОУН-М.**

- **30 червня 1941 р. ОУН-Б** у Львові, після здобуття його німецькими військами, ухвалено **Акт відновлення Української держави** та створено уряд на чолі з **Я. Стецьком**.
- Нацистське керівництво не підтримало проголошення Української держави, уряд Я. Стецька було розігнано, а його самого, як і С. Бандеру, заарештовано;
- **розформовано «Нахтігаль» і «Роланд»** (українські формування у складі німецької армії, створені за ініціативи ОУН) ОУН-Б перейшла до підпільної боротьби проти нацистів.
- У **1941 р.** самостійницький рух Опору боровся за відновлення Української самостійної соборної держави і складався із:
 - ✓ загонів **«Поліської Січі»**, створених **Т. Боровцем (Бульбою)** (мав на меті відновити Українську Народну Республіку), що діяли на Поліссі та Волині, спочатку воювали проти формувань Червоної армії, а потім - проти німецько-фашистських військ;
 - ✓ **«похідних груп» ОУН-Б та ОУН-М**, які були створені ще до початку війни і мали розгорнути підпільну пропагандистську боротьбу за відновлення Української держави.
 - ✓ окремих збройних загонів ОУН-Б та ОУН-М.
- **14 жовтня 1942 р.** ОУН-Б утворює **Українську Повстанську Армію (УПА)** на чолі із **Романом Шухевичем (Тарас Чупринка)**.
- У **1943 р.** до неї включено «Поліську Січ», розрізнені збройні загони ОУН-М. Сформовані ударні групи (УПА-Захід, УПА-Схід, УПА-Північ, УПА-Південь) **навесні-восени 1943 р.** контролювали значні території Волині Полісся і Галичини.
- На **початку 1944 р.** УПА нараховувала до 40 тис. бійців і боролася як проти німців, так і проти радянських партизанів, регулярних частин Червоної армії.

- У **1943 — 1944 рр.** УПА та польська Армія Крайова провели обопільні етнічні чистки українського і польського населення на території Волині, Полісся, Холмщини. Ці події увійшли в історію під назвою «**Волинська трагедія**».

- Не менш політично активною в умовах окупації була ОУН-М:

- у Києві у жовтні 1941 р. утворено **Українську Національну Раду (УНР)** (лідери М. Величківський, **Олег Ольжич (Кандиба)**);
- розгорнуто масштабну культурну роботу (випуск журналу «**Українське слово**» (редактор **Іван Рогач**) та журналу «**Литаври**» (редактор **Олена Теліга**)).
- Однак у листопаді 1941 р. УНР розпущено, лідерів заарештовано і в лютому 1942 р. О. Телігу, І. Рогача та інших розстрілюють у Бабиному Яру (Київ).

- Ще однією організацією, яка репрезентувала інтереси українців, була **Українська Національна Рада** (*не плутати із попередньою, адже ця була створена за ініціативи ОУН-Б*), лідерами якої були **К. Левицький** та митрополит **А. Шептицький**. Після виступу митрополита А. Шептицького з меморандумом про захист прав українців **4 березня 1942 р.** УНРаду було розпущено окупантами.

Визволення території України від німецько-фашистської окупації

- Перемога радянських військ **під Сталінградом (19 листопада 1942 р. — 2 лютого 1943 р.)** змінила становище СРСР на фронті (оволодів стратегічною ініціативою).

- Наприкінці грудня 1942 р. розпочалося визволення території України (першим населеним пунктом, звільненим від гітлерівців, було **с. Півнівка Міловського району Ворошиловоградської області**).

- **Протягом 1943 р. від гітлерівців було звільнено територію Лівобережжя:**

- **січень — початок березня 1943 р.** - у ході наступальних операцій радянських військ Південно-Західного фронту (командуючий М. Ватутін) **звільнено значну частину Донбасу та м. Харків;**
- **19 лютого — 25 березня 1943 р.** - контрнаступ німецько-фашистських військ змусив Червону армію полишити Харків та Белгород;
- **липень - вересень 1943 р.** - у ході проведених радянськими військами Ізюм-Барвенківської, Міуської, Белгород-Харківської, Донбаської, Чернігівсько-Прип'ятської, Мелітопольської операцій **звільнено Лівобережну Україну та Донбас** (23 серпня 1943 р. остаточно звільнено Харків);
- **11 серпня 1943 р.** — згідно з наказом командування гітлерівці почали будувати по правому берегу р. Дніпра та Молочної лінії укріплень, названу «**Східний вал**»;
- **вересень — листопад 1943 р.** - битва за Дніпро, неприступний «Східний вал» вдалося прорвати в районі Лютіжа (за успішне форсування Дніпра та небачений героїзм 2438 радянським воїнам було присвоєно звання Героя Радянського Союзу);
- **3 — 6 листопада 1943 р.** — бої за визволення Києва

- Протягом **1943-1944 рр.** від гітлерівців було звільнено територію **Правобережної України** у ході:

- Житомирсько-Бердичівської (**грудень 1943 р. - січень 1944 р.**),
- Корсунь-Шевченківської (**24 січня - 17 лютого 1944 р.**);
- Нікопольсько-Криворізької (**30 січня - 29 лютого 1944 р.**),
- Проскурівсько-Чернівецької (**4 березня - 8 квітня 1944 р.**) операцій.

- **Південну Україну** визволено протягом **березня-квітня 1944 р.** і у **квітні-травні 1944 р.** - **Крим** (Кримська наступальна операція).

- У ході Яссько-Кишинівської операції (**20-29 серпня 1944 р.**) визволено Молдавську РСР та Ізмаїльську область України.

- У ході Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції (**4 березня - 8 квітня 1944 р.**) війська 2-го і 1-го Українських фронтів вийшли на кордон із Румунією та Чехо-Словаччиною.

- **Західну Україну** було визволено внаслідок Рівненсько-Луцької (**27 січня - 11 лютого 1944р.**), Львівсько-Сандомирської (**13 липня - 29 серпня 1944 р.**) та Східно-Карпатської (**8 вересня - 28 жовтня 1944 р.**) наступальних операцій.

- **8 жовтня 1944 р.** - визволено останній окупований фашистами населений пункт УРСР - **с. Лавочне Дрогобицької області.**

- Офіційним днем вигнання гітлерівців вважається **14 жовтня 1944 р.**, коли відбулось урочисте засідання у Києві.
- **28 жовтня 1944 р.** завершилось визволення військами 4-го Українського фронту **Закарпатської України.**

- **Після звільнення** українських земель та Криму розпочинається процес відновлення радянської влади, що характеризувався **заходами:**

- відбудовою народного господарства, відновленням системи органів радянської влади та управління; судовими процесами над колабораціоністами;
- продовженням радянізації, репресій проти українського підпілля; греко-католицького духовенства у Західній Україні;
- у **травні 1944 р.** кримськотатарське населення було звинувачене у співробітництві з окупантами і **депортоване у Середню Азію**; аналогічна доля спіткала грецьке, вірменське та болгарське населення.

- Україна зробила надзвичайно великий **внесок у перемогу** над гітлеризмом:

- близько 6 млн українців воювали на фронтах, кожен другий із них загинув;
- 2072 українці були удостоєні вищого звання в СРСР - Героя Радянського Союзу, із них 32 - двічі, а **І. Кожедуб** (льотчик, «герой неба») - тричі;
- загальна чисельність втрат цивільних та військових українців становила 8 млн осіб (17,7 % втрат відносно всього населення України);
- було знищено 714 міст та 28 тис. сіл, 2 млн будинків.

- Величезні людські та економічні втрати українського народу у роки Другої світової війни були оцінені світовим співтовариством як вагомий внесок у перемогу над фашизмом. УРСР, яка входила до складу СРСР, стала членом **Організації Об'єднаних Націй (ООН)** і разом з делегацією СРСР та БРСР взяла участь у роботі її структур з дня заснування **в 1945р.**

Українська культура в роки Великої Вітчизняної війни

- На окупованих територіях діяла **тільки початкова освіта.**

- В умовах евакуації відновили роботу вищі навчальні заклади УРСР, які готували потрібних фронту фахівців (після визволення України відновили роботу 113 вищих навчальних закладів).

- У радянському тилу працювали вчені **Є. Патон**, (в очолюваному ним Інституті електрозварювання АН УРСР удосконалювали автоматичне дугове зварювання корпусів танків Т-34 під флюсом), **М. Доброхотов** (займався новими методами виплавки броньованої сталі), **О. Богомолець** (Інститут клінічної фізіології АН УРСР розробив ефективні методи лікування інфекційних, травматичних хвороб, поранень).

- На підйом патріотизму працювали радянські поети та **письменники М. Бажан, М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, О. Корнійчук** та ін.

- Активними були й митці з українського націоналістичного підпілля: приїхавши в окупований нацистами Київ, **Олена Теліга** створила Спілку українських письменників, до якої увійшла творча молодь, готувала до друку літературний альманах «Литаври» (вийшло 4 номери).

- У роки війни на евакуйованих Київській і Одеській кіностудіях знято фільми: «Олександр Пархоменко», «Як гартувалася сталь», «Партизани в степах». **О. Довженко** влітку 1943 р. завершив кіноповість «**Україна в огні**», яка через національний колорит Й. Сталіним була піддана нищівній критиці.

ТЕМА 26

1945 р. - входження Закарпаття до складу УРСР квітень 1945 р. - Україна стає співзасновниця ООН березень 1946 р. - «саморозпуск» УГКЦ 1946 - 1947 рр. - голод в Україні Квітень-липень 1947 р. - проведення польською владою операції «Вісла»	Йосип Сліпий - Український церковний діяч, ректор Львівської духовної семінарії, патріарх УГКЦ, звинувачений у «ворожій діяльності проти УРСР» і засуджений до 8 років ув'язнення (1945 р.) Володимир Сосюра - Український письменник, поет-лірик, автор понад 40 збірок поезій. Олесь Гончар - Український прозаїк, публіцист, громадський і політичний діяч, учасник Великої Вітчизняної війни. Відбудова - процес відновлення зруйнованого війною промислового потенціалу, соціально-культурної сфери, повернення населення до мирного життя Операція Вісла - примусове виселення українців, що проживали у прикордонних з УРСР районах Холмщини та Лемківщини, на Захід і Північ Польщі в 1947 р. Ждановщина - система заходів радянського керівництва, пов'язаних з ім'ям секретаря ЦК ВКП(б) О. Жданова, що мали на меті відновлення ідеологічного контролю над суспільством. Лисенківщина - період в біологічній науці й практиці, пов'язаний із проявом культу особи президента ВАСГНІЛ академіка Т. Лисенка, що виявилось в переслідуванні інакомислення в галузі сільгоспнауки, гоніннями на вчених-генетиків Холодна війна - глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між СРСР і його союзниками, з одного боку, та США, країнами Західної Європи і їх союзниками — з іншого
---	---

Зовнішньополітична діяльність УРСР. Україна — співзасновник ООН

- Прийняття у січні 1944 р. рішення союзного керівництва в Москві про відновлення зовнішньополітичного представництва УРСР (утворено Наркомат закордонних справ УРСР на чолі з О. Корнійчуком) зумовлено рядом **чинників**:

- зростанням міжнародного впливу й авторитету України, яка зробила вагомий внесок у боротьбу проти фашистської експансії;
- необхідністю переконати міжнародну спільноту (особливо українську політичну еміграцію) у реальності існування Української держави та її державного суверенітету;
- нейтралізувавши тим самим підтримку українських сил антирадянської опозиції; стимулювати розкол у середовищі антирадянської опозиції серед представників української діаспори в західних державах;
- прагненням сталінського керівництва шляхом розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин посилити вплив СРСР на світову

політику і найперше на діяльність ООН (боротьба за голоси в цій міжнародній організації).

- У **квітні 1945 р.** делегація УРСР (очолював новий народний комісар закордонних справ УРСР Д. Мануїльський) взяла участь у міжнародній конференції і підписала Декларацію про заснування Організації Об'єднаних Націй (ООН).

- На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН УРСР обрано до складу економічної і соціальної рад, а **1948-1949 рр.** вона була постійним членом головного органу ООН — Ради Безпеки (згодом непостійним).

- У післявоєнний період УРСР вела досить активну зовнішньополітичну діяльність:

- 1945-1947 рр. перебувала в складі міжнародної організації - Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА);
- у липні 1946 р. брала участь у Паризькій мирній конференції;

- Питання про воєнні кордони України обговорювалися на **Тегеранській (1943)** та **Ялтинській (1945) конференціях**. У післявоєнний період відбулося розширення територій СРСР, що також обумовило територіальні зміни у складі УРСР:

- **29 червня 1945 р.** чехословацький уряд пішов на укладання договору з СРСР про включення Закарпатської України в УРСР. Кордони, що склалися між Угорщиною, Чехо-Словаччиною та Закарпатською Україною до **29 вересня 1938 р.**, стали кордонами між СРСР та Чехо-Словаччиною.
- **22 січня 1946 р.** указом Президії Верховної Ради СРСР у складі УРСР було **утворено Закарпатську область**;
- **16 серпня 1945 р.** підписано радянсько-польський договір про державний кордон, який проходив за 5-6 км від лінії Керзона на користь Польщі.
- радянсько-румунський договір від **10 лютого 1947 р.** юридично зафіксував кордони України в межах радянсько-румунської угоди від **28 червня 1940 р.**

- Процес врегулювання територіальних питань мав для України такі **наслідки**:

- остаточно визначилися кордони республіки, які визнало світове співтовариство;
- збільшилася територія УРСР та її демографічний потенціал;
- відбулося об'єднання українських земель у складі однієї держави;
- майже повністю завершилося формування державної території (останнім актом цього процесу стало включення в **1954 р.** Кримської області до складу УРСР).

- Нове розмежування кордонів призвело до насильницького переселення:

- **28 квітня — 28 серпня 1947 р.** - проведено завершальний етап примусової депортації українців з прабатьківських земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя (**операція «Вісла»**).
- **Метою** операції було підірвати соціальну базу українського підпілля (ОУН і УПА) і тим самим зламати його опір.
- Операцію розробляли поляки, але її виконання координувалося з владними органами СРСР.
- **Внаслідок** цієї акції до західних і північних районів Польщі переселено 150 тис. українців, їхнє майно конфісковано, а на кордоні з УРСР створено так звану санітарну зону.

Відбудова промисловості

- Відбудова народного господарства УРСР відбувалася згідно із затвердженим у **серпні 1946 р.** Верховною Радою СРСР п'ятирічним планом на **1946 — 1950 рр.**

- **Першочерговим** визначалось завдання відродити важку промисловість, транспорт, енергетику (закладено диспропорцію у розвитку господарства УРСР).
- **Джерела відбудови** були виключно внутрішніми (СРСР відмовилася від допомоги СІНА «за планом Маршалла»):
 - ✓ героїчні зусилля народу, праця військовополонених;
 - ✓ державні позики у населення (щороку в примусовому порядку);
 - ✓ направлення обладнання та технологічних ліній, які СРСР одержав як репарації від Німеччини;
- Реалізація планів відбудови народного господарства республіки призвела до таких **суперечностей**:
 - ✓ посилення диспропорції в розвитку важкої промисловості (на перше місце почав виходити воєнно-промисловий комплекс);
 - ✓ низькі темпи впровадження досягнень науково-технічного прогресу (німецьке устаткування вже було застаріле, висока енергозатратність промислового виробництва);
 - ✓ нестача висококваліфікованих кадрів робітників;
 - ✓ дефіцит товарів народного вжитку;
 - ✓ низький життєвий рівень населення при високих темпах розвитку важкої промисловості.

- Складно проходив процес відбудови **в сільському господарстві**, яке фінансувалося за залишковим принципом. Методом реалізації визначених завдань залишались командно-репресивні заходи:

- у рамках ліквідації порушень колгоспного Статуту (1946) у колгоспників відібрано і приєднано до колгоспів 591 тис. га землі, конфісковано різного майна на 2 млн крб.;
- підвищено податки на продукцію присадибного господарства (за невиконання - відбирали навіть єдину в господарстві колгоспника корову);
- відповідно до таємного указу Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя» (1948) за «громадськими вироками» (ухвалювалися на загальних зборах колгоспників) започатковано депортації до Сибіру тих, хто не виробив річного мінімуму трудоднів
- розгорнуто політику укрупнення колгоспів (1950).

- Початок відбудовчого періоду для ряду центральних та південних областей України ускладнювався несприятливими природно-кліматичними умовами: посуха, неврожай і як результат - недорід і голод **1946-1947 рр.**

- **Причинами голоду 1946-1947 рр. були:**

- ✓ наслідки війни, посуха і неврожай 1946 р.;
- ✓ надмірно високі плани хлібозаготівель та продаж хліба за кордон (намагання виручити кошти на відбудову);

- ✓ поставки зерна у країни соціалістичної співдружності Східної Європи (страждали від посухи і неврожаїв) з метою підтримати в них союзницькі комуністичному режиму в СРСР уряди;
- ✓ позиція союзного державно-партійного керівництва, яке знало про становище в сільському господарстві України і не вжило запобіжних щодо злиденного становища селянства заходів, а продовжувало політику вилучень та експорту зерна за кордон.
- **Голод 1946-1947 рр.** супроводжувався **посиленням репресій** щодо селян: відновлено дію закону «про п'ять колосків», засуджено тисячі колгоспників за «саботаж при виконанні трудовнів» або «підбив соціалістичного господарювання на селі», пошук та повернення в села колгоспників, які спробували полишити село й змінити своє місце проживання.
- Загроза голодної смерті зникла лише після жнив 1947 р. Тоді ж з'явилася можливість реально розпочати відбудову села.

- Для зміцнення радянської валюти, вилучення фальшивих банкнот (з'явилися у ході та після війни) 14 грудня 1947 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову «**Про проведення грошової реформи з одночасною ліквідацією карткової системи постачання продовольчих і промислових товарів**». **Грошова реформа 1947 р.** мала яскраво виражений **конфіскаційний характер**. **Внаслідок** грошової реформи вкотре було пограбовано населення, передусім селян. Скасування карткової система призвело до значного зростання цін на продукти. Нові ціни більше ніж у три рази перевищували довоєнний рівень, тоді як заробітна плата збільшилася загалом лише на половину.

Радянізація західних областей України

- У другій половині 1940-х років - на початку 1950-х років відновився процес радянізації західноукраїнських земель, який ускладнювався:

- значними руйнаціями, завданими війною; 2
- слабким економічним потенціалом регіону;
- особливостями менталітету західних українців, які досить неоднозначно сприймали соціалістичні перетворення, що йшли паралельно процесу відбудови;
- пасивним та активним опором значної частини місцевого населення радянським перетворенням.

- У ході **політики радянізації** було досягнуто таких результатів:

- **у сфері управління:**

- ✓ створено радянський державний, партійний, господарський і карально-репресивний апарат, який контролював усі сфери життя західних українців;
- ✓ залучено працівників партійно-комсомольського, державного апаратів, службовців правоохоронних органів, державної безпеки, культури й освіти з інших районів Радянського Союзу (переважно зі Східної України);
- ✓ для сприяння радянізації Західної України при ЦК КП(б)У створено спеціальний відділ (1945), згодом з'явилися аналогічні спецвідділи в галузевих наркоматах;
- ✓ розгорнуто боротьбу з українським підпільним самостійницьким рухом;

- **у сфері народного господарства:**

- ✓ реконструйовано традиційні для Західної України галузі (нафтодобувна, газова та ін.);
- ✓ створено нові галузі промисловості (машинобудівна, приладобудівна, металообробна та ін.);
- ✓ лісова сировина, що вивозилася раніше за кордон, стала базою для розвитку місцевих - деревообробної, паперової, хімічної промисловості;
- ✓ у легкій промисловості (яка хоч і відставала) з'явилися нові галузі: взуттєва й трикотажна - у Прикарпатті, рибопереробна - в Ізмаїльській обл.;
- ✓ завершено будівництво найпотужнішого на ті часи в СРСР та Європі магістрального газопроводу Дашава-Київ;
- ✓ проведено форсовану колективізацію (у 1950 р. - об'єднано 95 % селянських господарств);

- **у соціальній сфері:**

- ✓ поліпшено якість медичного обслуговування, розширено мережу медичних закладів;
- ✓ запроваджено систему пенсійного та соціального забезпечення і захисту;

- **у культурно-освітній сфері:**

- ✓ проведено боротьбу з неписьменністю серед дорослого населення;
- ✓ розширено мережу початкових, середніх та вищих навчальних закладів (початковою освітою охоплено всіх дітей шкільного віку);
- ✓ посилено ідеологічний контроль над освітою та духовним життям західних українців;
- ✓ **у 1946 р. ліквідовано Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ)** (відбувся «саморозпуск»): у квітні 1945 р. заарештовано значну частину священиків УГКЦ на чолі з митрополитом **Йосифом Сліпим**, ініціативна група на чолі зі священиком Григорієм Костельником при підтримці радянсько-партійного керівництва в березні 1946 р. скликає **Львівський церковний Собор**, який приймає рішення про ліквідацію Берестейської церковної унії 1596 р., повний розрив з Ватиканом і приєднання до Російської православної церкви. Греко-католицька церква була змушена перейти в підпілля;
- ✓ **влітку 1949 р.** відбулося «добровільне об'єднання» Мукачівської єпархії греко-католиків (Закарпаття) з Російською православною церквою.

- **Боротьба УПА та ОУН** у повоєнний період у Західній Україні практично набула рис **громадянської війни**, в якій виділяють такі етапи:

1) 1945—1946 рр. - великі загони (400-500 осіб) УПА на чолі з **Р. Шухевичем** чинили відкритий збройний опір військам НКВС, тримали під контролем цілі райони;

2) 1947—1950 рр. - відбулася зміна тактики: поділ УПА на дрібні загони, перехід до партизанської боротьби;

3) 1950—1960 рр. - спад повстанського руху;

Розгортання ідеологічних кампаній

- **Причинами** ідеологічного наступу у сфері культури, який отримав назву «**ждановщина**» (від прізвища секретаря ЦК ВКП(б) з ідеології А. Жданова,

головного ініціатора посилення компартійного ідеологічного контролю над сферою духовного життя радянського суспільства), **були:**

- поглиблення «холодної війни» із Заходом;
- необхідність посилення державно-партійного контролю над духовним життям населення, убезпечення його від західних впливів;
- намагання посилити культурно-ідеологічну ізоляцію країни та контролювання розвитку культури;
- продовження курсу на остаточне утвердження класового підходу у творчому процесі;
- недопущення будь-яких проявів української самостійницької ідеї в літературі та мистецтві.

- Ідеологічний наступ передбачав:

- активізацію пропагандистської обробки населення та посилення тиску на інтелігенцію,
- боротьбу проти **«українського буржуазного націоналізму»**, **«космополітизму»**, **«низькопоклонства перед Заходом»**.

- Розгортання **«ждановщини»** в УРСР пов'язано з прийняттям таких рішень:

- постанови ЦК КП(б)У 1946 р. «Про перекручення і помилки у висвітленні української літератури в "Нарисі історії української літератури"», «Про журнал сатири та гумору "Перець"», «Про журнал "Вітчизна"», «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи його поліпшення» (прийнято відповідно до рішень ЦК ВКП(б))

- В УРСР ідеологічний наступ тривав у декілька етапів, а його провідником був **Л. Каганович**.

- **Перший етап (з 1947 р.)** - боротьба проти «українського буржуазного націоналізму»:

- в «українському буржуазному націоналізмі» та «петлюрівщині» були звинувачені поет М. Рильський, прозаїки Ю. Яновський, І. Сенченко, кінорежисер О. Довженко;
- «серйозні перекручення буржуазно-націоналістичного характеру» виявили в роботі Інституту історії АН УРСР, об'єктом нападок стали праці «Короткий курс історії України» (1940) та перший том «Історії України» (1943 р., Уфа);

- **Другий етап (з 1948 р.)** - боротьба з «космополітизмом» та «низькопоклонством перед Заходом»; репресій зазнали літературні та театральні критики, переважно євреї:

- «безродними космополітами» названо письменників Є. Адельгейма, А. Кацнельсона, Я. Сакова, їх безпідставно звинувачено в «низькопоклонстві» перед буржуазною культурою Заходу;
- у **1950 р.** було ліквідовано **Кабінет єврейської історії Академії наук УРСР**. Протягом 1948-1952 рр. у зв'язку з так званою справою Єврейського антифашистського комітету було репресовано 19 єврейських письменників України.

- **Третій етап (з 1951 р.)** - пік кампанії по критиці й осуду українських митців:

- **2 липня 1951 р.** газета «Правда» надрукувала статтю «Проти ідеологічних перекручень у літературі», у якій було піддано нищівній критиці вірш В. Сосюри «Любіть Україну» (раніше опублікований у газеті «Правда», офіційному органі ЦК КПРС);
- критиці й гонінням було піддано композитора К. Данькевича й драматурга О. Корнійчука (за оперу «Богдан Хмельницький»);
- про серйозні ідеологічні «помилки» нагадали М. Рильському.

- **Наслідком** «ждановщини» стало:

- посилення партійно-ідеологічного контролю за духовним життям суспільства,
- придушення початків відродження української культури після війни;
- гальмування розвитку науки, літератури й мистецтва;
- ізоляція від надбань західної культури;
- жанрове обмеження творчості.

- Незважаючи на негативні наслідки «ждановщини», українська культура продовжувала розвиватися.

- У сфері освіти за період «відбудови» було відновлено мережу шкіл (1950), **впроваджено обов'язкове семирічне навчання (1953)**, на кінець четвертої п'ятирічки працювало 160 вузів.
- Академію наук УРСР очолив **О. Палладій. Науковими здобутками періоду були:**
 - ✓ пуск першого в республіці атомного реактора **(1946)**;
 - ✓ створення в Інституті електротехніки АН УРСР першої в СРСР малої електронно-обчислювальної машини «МЕОМ» **(1948- 1950 рр.,** під керівництвом **С. Лебедева)**;
 - ✓ запровадження нової автоматичної технології зварювання.

- Серйозним гальмом на шляху розвитку науки стала так звана **лисенківщина**. На сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук (серпень 1948 р.) Т. Лисенко та його прихильники нищівній критиці піддали **генетику і кібернетику** (генетика - «продажна донька імперіалізму», а кібернетика — її «рідна сестра»). Почалася чистка серед науковців (жертвами «лисенківщини» в УРСР стали академік М. Гришко, професори С. Гершензон, І. Поляков, Л. Делоне та інші).

- У кіномистецтві основу продукції складали революційно-патріотичні твори, сталініана. Свою режисерську діяльність продовжив О. Довженко (фільми «Мічурін», 1949 р.).

Будівля Держпрому в Харкові. 1925-1929.

Будівля Верховної Ради УРСР в Києві. 1936-1939.

«Еней та його військо». 1919. Г. Нарбут.

Літографія «Гуцул з квіткою», естамп «Карпатська мати». 1923. В. Касіян.

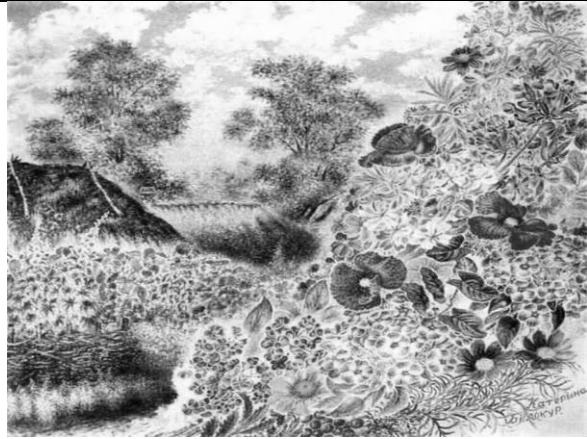
Картина «Життя». Триптих (Любов. Сім'я. Повернення). 1925-1927. Ф. Кричевський.

Пам'ятник Тарасові Шевченку в Ромнах. 1918. Скульптор І.Кавалерідзе.

Картина «Вій Вогуна з Чарнецьким під Монастирищем в 1653 р.» (1931). М. Самокиш.

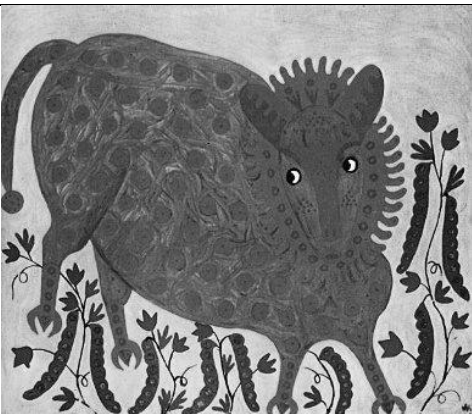
Картина «Хата в Богданівці» (1955). К. Білокур.

Картина «Хліб» (1949). Т. Яблонська.

Пам'ятник засновникам Києва (Кий, Шек, Хорив і сестра їх Либідь). Скульптор В. Бородай.

Картина «Гороховий звір» (1971), М. Приймаченко.

ТЕМА 27

1953-1954 рр. - повстання політичних в'язнів в сталінських концтаборах. Ліквідація ГУЛАГу 19 лютого 1954 р. - передача Кримської області до складу УРСР. 1956 р. - XX з'їзд КПРС, на якому з доповіддю «Про культ особи і його наслідки» виступив М. Хрущов. 1957 р. - запуск першого штучного супутника Землі, початок «Космічної ери» 1959 р. - створення Української робітничо-селянської спілки. 1961 р. - перший політ людини в космос (Юрій Гагарін)	Левко Лук'яненко - Український політичний і громадський діяч, адвокат, правозахисник, один із засновників Української робітничо-селянської спілки (1958 р.) Іван Світличний - Український політичний і громадський діяч, поет, правозахисник, неодноразово засуджений за «антирадянську агітацію і пропаганду» Алла Горська - Українська художниця, представник покоління «шістдесятників», Іван Дзюба - Літературознавець, громадський і політичний діяч. Безпрецедентну працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965) Ліна Костенко - Українська письменниця-шістдесятниця, поетеса. Євген Сверстюк - Видатний сучасний український публіцист і літературознавець. Василь Симоненко - Український поет, прозаїк, журналіст, представник покоління «шістдесятників» Десталінізація - процес ліквідації та розвінчання культу особи і сталінської політичної системи, створеної радянським лідером Йосипом Сталіним. Сталінське керівництво було змінено після його смерті 5 березня 1953 року Культ особи - безмірне звеличення особи, сліпе поклоніння, а іноді й обожнювання людини, яка займає найвище становище в політичній чи релігійній ієрархії, надмірне перебільшення заслуг, функцій і ролі лідера Лібералізація - запровадження в суспільстві більшої політичної, економічної, духовної свободи; створення умов для рівної, вільної діяльності політичних партій та організацій Політична реабілітація - виправдання, відновлення в правах незаконно засудженої особи або народу; скасування правових наслідків судового вироку щодо особи, необґрунтовано притягнутої до судової відповідальності. Відлига - період 1953—1964 рр. в історії СРСР і УРСР, що характеризувався відмовою від крайніх прояв сталінського тоталітарного режиму й лібералізацією суспільно-політичного життя Раднаргоспи - територіальні органи управління
--	--

	промисловістю в економічних районах у 1957—1965 рр., Шістдесятники - молоде покоління талановитих письменників, митців і вчених періоду «відлиги», які боролися за оновлення радянського суспільства, збереження української мови та культури Дисидентство - протистояння офіційній ідеології та політиці; виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих норм певної країни Хрущовки - дешеве житло, що масово споруджувалися в СРСР під час правління М.С. Хрущова
--	--

- По смерті Й. Сталіна (**5 березня 1953 р.**) в СРСР розпочинається епоха змін у політичному житті.

- Початок 50 - перша половина 60-х років ХХ ст. - період післясталінської «**хрущовської відлиги**», основним змістом суспільно-політичного життя в УРСР, як і в СРСР в цілому, стали **процеси десталізації та лібералізації**.

- **Десталінізація** — це процес звільнення радянського суспільства від характерних рис тоталітаризму сталінського періоду, що охопив ключові його елементи:

- режиму особистої влади,
- застосування масового терору,
- потужного репресивного апарату,
- гіпертрофованого ідеологічного контролю.
- У вузькому розумінні десталінізація - це критика «культу особи Й. Сталіна».

- У процесі десталінізації виділяють три етапи.

- **Перший етап (березень 1953 р. — лютий 1956 р.)** відзначений:
 - ✓ першими амністіями засуджених до 5 років за посадові та господарські злочини, неповнолітніх, жінок, що мали дітей до 18 років;
 - ✓ ліквідацією позасудових органів, що були інструментами репресій, змінами в системі ГУЛАГу (скасовувались номери на одязі, дозволялися побачення ув'язнених з рідними);
- **Другий етап (1956—1961)** проходив під знаком ХХ з'їзду КПРС (лютий, 1956 р.) і характеризувався:
 - ✓ реабілітацією репресованих народів (у 1957 р. з місць заслання дозволено було повернутись на батьківщину чеченцям, інгушам, балкарцям, карачаївцям, калмикам, але офіційно не було реабілітовано німців Поволжя, кримських татар, турків-месхетинців (офіційне засудження депортації цих народів радянським керівництвом було здійснено лише 1989 р.);
 - ✓ звільненням з ув'язнення осіб, членів їхніх родин, звинувачених в «українському буржуазному націоналізмі»;
 - ✓ реабілітацією партійних і радянських керівників УРСР - В. Чубаря, В. Затонського, С. Косіора, М. Скрипника, Ю. Коцюбинського;
 - ✓ реорганізацією системи таборів (перейменовано на виправно-трудові табори), поверненням спецпоселенців;

- ✓ зміною керівництва органів державної безпеки;
- ✓ реабілітацією українських письменників: Е. Блакитного, В. Чумака, І. Микитенка, драматурга М. Куліша, припиненням звинувачень в «українському буржуазному націоналізмі» кінорежисера О. Довженка, поета В. Сосюри.

• **Третій етап (осінь 1961 — осінь 1964 рр.)** проявився в:

- ✓ демонтажу пам'ятників Й. Сталіну, перейменуванні установ, підприємств, вулиць та населених пунктів, названих на честь вождя (Сталінську область перейменовано в Донецьку, а місто Сталіно - в Донецьк);
- ✓ про поступову реабілітацію Й. Сталіна, про позитивну його роль в історії компартії та радянської держави стали заявляти в офіційних виступах, а постанови за часів «ждановщини» були розцінені як «правильні у принципі».

- З усуненням М. Хрущова від влади (жовтень, 1964 р.) деєталінізацію було остаточно згорнуто.

- **Ознаками лібералізації** періоду «хрущовської відлиги» були:

- припинення масових репресій та ідеологічних кампаній проти українського буржуазного націоналізму;
- часткова реабілітація жертв репресій;
- критика культу особи Сталіна;
- уповільнення процесу русифікації;
- послаблення ідеологічного контролю в мистецько-літературній сфері.

- Період «хрущовської відлиги» характеризувався реформуванням СРСР і УРСР, зокрема сфер державно-партійного управління, економіки, соціального захисту та забезпечення.

• **У сфері ідеології та партійного будівництва** (XXI з'їзд КПРС, жовтень 1961 р.):

- ✓ прийнято нову програму КПРС, за якою планувалося побудувати комуністичне суспільство в СРСР (бездержавне) за 20 років (тобто на 1980 р.);
- ✓ «найважливішим» принципом КПРС проголошено: «Все в ім'я людини, все для блага людини»;
- ✓ перебування керівників партійних комітетів на посадах обмежувалося трьома термінами, секретарів первинних парторганізацій - двома;

• **У сфері державного управління:**

- ✓ розширено права УРСР в економічній, фінансовій та юридичній сферах;
- ✓ розширено права в адміністративно-політичній сфері (до владних повноважень республіки передавалися питання обласного адміністративно-територіального устрою, районування, віднесення міст до обласного або республіканського підпорядкування);
- ✓ доповнено компетенції місцевих рад щодо планування, будівництва, бюджетно-фінансових справ та ін.;
- ✓ ліквідовано галузеві міністерства й створено територіальні органи управління промисловістю — **раднаргоспи (1957)**;

- в УРСР утворено 14 раднаргоспів, яким підпорядковано майже всі промислові підприємства (за винятком військових).
 - їх завданням було виконувати плани, складені Держпланами СРСР і УРСР, складати плани підприємств, наглядати за їх виконанням, розподіляти кадри й фондовану продукцію, керувати зв'язками між підприємствами;
 - у 1962 р. відбулася централізація й укрупнення раднаргоспів (у республіці їхню кількість було скорочено до 7);
- ✓ українській дипломатії дозволено налагоджувати різносторонні відносини з іншими державами, міжнародними організаціями (відкрито постійне представництво УРСР в ООН (1957); Україну прийнято до Міжнародного агентства з атомної енергетики (МАГАТЕ) (1957)).
- **У промисловості:**
- ✓ з метою подолання соціально-економічної кризи на Кримському та для заселення й економічного освоєння степових районів півострова з ініціативи М. Хрущова **19 лютого 1954 р.** рішенням Верховної Ради СРСР **Кримську область РРФСР передано до складу УРСР** (ідеологічно обґрунтовано 300-річчям «возз'єднання України та Росії» та історичними зв'язками Криму й України), що мало **наслідком:**
- інтеграцію економіки Кримського півострова до економіки УРСР,
 - подолання соціально-економічної кризи,
 - зростання частки українського населення на півострові («українізація Криму»),
 - відновлення рекреаційних ресурсів регіону, перетворення Криму в один з найбільших оздоровчих центрів та центрів туризму в СРСР;
- ✓ визначення пріоритетними за п'ятирічними планами п'ятої (1951-1955), шостої (1956-1960) п'ятирічок та планом семирічки (1959—1965) галузей промисловості групи «Б» (виробництво товарів широкого вжитку) у порівнянні з темпами розвитку галузей групи «А» (виробництво засобів виробництва);
- ✓ здійснювалось активне впровадження у виробництво здобутків науково-технічної революції (НТР);
- ✓ на Дніпрі збудовано каскад гідроелектростанцій, створено штучні моря, у результаті чого втрачено чималі масиви родючих земель;
- ✓ покращено транспортне сполучення (1960 р. у Києві відкрито першу лінію метрополітену);
- ✓ **1961 р.** з метою спрощення розрахунків та зміцнення фінансової системи країни **проведено грошову реформу**, за якою змінювався масштаб цін та всіх виплат і зарплат у співвідношенні 10:1. Гроші зразка 1961 р. перебували в обігу 30 років;
- ✓ у **1962 р.** уведено в експлуатацію **нафтопровід «Дружба»** (через територію УРСР нафту транспортували до Польщі, Німеччини, Чехо-Словаччини, Угорщини).
- **У сільському господарстві:**
- ✓ зміцнено матеріальну базу колгоспів, радгоспів;
- ✓ підвищено закупівельні ціни на продукцію сільськогосподарського виробництва (особливо на зернові та продукти тваринництва);

- ✓ у **1958 р.** реорганізовано систему МТС у РТС (ремонтно-тракторні станції); колгоспи викупували всю сільськогосподарську техніку МТС;
- ✓ з метою ліквідації відмінностей між містом і селом та будівництвом «агроміст», встановлено високі податки на утримання худоби у місті (1956), згодом введено заборону на утримання худоби у приміській зоні та на околицях міст (1959), на утримання худоби у господарствах колгоспників встановлено ліміт, урізано розміри селянських присадибних ділянок;
- ✓ ліквідовано трудовні, запроваджено грошову оплату праці колгоспників;
- Здійснено спробу реалізації трьох **«надпрограм М. Хрущова»**:
 - ✓ освоєння цілих і перелогових земель (**«цілинна епопея»**, рішення пленуму ЦК КПРС 1954 р.)
 - передбачало розширити площу посівів за рахунок господарського освоєння земель у районах Казахстану, Сибіру, Уралу й частини Північного Кавказу;
 - реалізація надпрограми дозволила розширити посівні площі, дещо збільшити зернове виробництво, але надовго законсервувала екстенсивний характер сільського господарства, призвівши до значних затрат;
 - ✓ **«кукурудзяна кампанія»** (рішення пленуму ЦК КПРС 1955 р.)
 - мала розв'язати проблему забезпечення тваринництва кормами за рахунок збільшення посівів кукурудзи («цариці полів»);
 - ✓ **«м'ясна кампанія» (весна 1957 р.)**
 - надпрограма в тваринництві, яка передбачала за 3 — 4 роки **наздогнати й перегнати США** щодо виробництва м'яса, масла й молока на душу населення.
- **У сфері соціального захисту та забезпечення:**
 - ✓ паспортизація сільського населення (1958) (але впровадження інституту «прописки» (обов'язкове проживання за місцем працевлаштування) перешкоджало вільному пересуванню громадян і вільному вибору місця проживання);
 - ✓ збільшення капіталовкладень у житлове будівництво (малогабаритні квартири — «хрущівки»); «кампанія боротьби з вишуканістю в архітектурі»;
 - ✓ скорочено робочий день до 7 годин;
 - ✓ ліквідовано практику щорічних державних позик (1957);
 - ✓ **освітня реформа 1958 р.** (запровадження 11-річної освіти; збільшення капіталовкладень, підвищення оплати праці вчителів);
 - ✓ робітники отримали право звільнитися з роботи за власним бажанням, повідомивши про своє рішення адміністрацію за 2 тижні;
- **Результати реформ:**
 - ✓ у **промисловості** реформи дещо сприяли підвищенню ефективності виробництва, поглибленню спеціалізації та кооперації виробництва певних регіонів і територій, але водночас їхня непослідовність призвела до різкого зростання капіталовкладень і кредитів, які перевищували можливості державного бюджету, до розриву економічних зв'язків між підприємствами однієї галузі, зростання дефіцитів, загострення соціальних проблем та наростання соціального невдоволення (1953 р. - виступ будівельників, які споруджували комсомольські шахти у м. Христинівка на Донеччині; 1962 р. — виступи робітників у Донецьку, Жданові (тепер — Маріуполь); 1963 р. — у Кривому Розі);
 - ✓ у **сільському господарстві** реформи привели до зростання валового виробництва на 35 %, покращення матеріального рівня життя колгоспників, але

«хрущовські надпрограми» зазнали краху, призвівши до порушення структури посівів зернових, скорочення поголів'я в тваринництві, порушення екологічного балансу в ряді регіонів країни (з 1962 р. СРСР розпочав масові закупівлі зерна та інших видів сільськогосподарської продукції за кордоном);

- ✓ **у сфері соціального захисту та забезпечення:** реальне підвищення життєвого рівня трудящих, поліпшення матеріально-побутових умов життя людей, вирішення житлової проблеми; зростання освітнього рівня населення, прорив у науково-технічній сфері.
- ✓ **«Волонтаризм»**, імпульсивність, не прогнозованість дій М. Хрущова, політика десталінізації, лібералізації та демократизації, скорочення партійного та державного апарату, розширення прав союзних республік та зростання впливу місцевих партійно-державних верхів викликало невдоволення союзно республіканської і призвело до **«тихого перевороту»** (жовтень, **1964** р.) та усунення М.С. Хрущова від влади, згорання реформаційного курсу новим союзним партійно-радянським керівництвом на чолі з Л. **Брежнєвим**.

Партійне керівництво КПУ періоду «хрущовської відлиги»

- **Олексій Кириченко (1953-1957)** — став першим українцем, який очолив Компартію України.

- Під час його перебування на посту керівника республіканської комуністичної партії значно зріс відсоток українців серед членів КПУ,
- розпочався короткий період політичної «відлиги»

- **Микола Підгорний (1957-1963)** - виконував усі настанови центру, став одним з учасників групи вищого партійного керівництва, які підготували й провели зміщення М. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС.

- **Петро Шелест (1963-1972)** - перебуваючи на посту першого секретаря ЦК КПУ

- придушував прояви дисидентського руху в Україні,
- обстоював економічні інтереси України перед «центром»,
- виступав за надання Україні більших прав в економічній політиці, захищав права української мови в шкільній освіті,
- доводив безпідставність звинувачень у націоналізмі на адресу окремих українських діячів культури (зокрема, О. Гончара, І. Дзюби).

«Шістдесятництво» та зародження дисидентського руху

- **«Шістдесятники»** - умовна назва покоління молодих літераторів, митців і вчених в Україні, які творили на початку 1960-х років та виступали за «соціалізм з людським обличчям».

- **Передумовами виникнення «шістдесятництва» були:**

- «хрущовська відлига», лібералізація суспільного і культурного життя;
- реабілітація діячів культури, жертв сталінських репресій;
- припинення сталінського тотального ідеологічного контролю за творчістю мистецької інтелігенції;
- накопичення творчого потенціалу з попередніх поколінь митців;

- включення до активного творчого життя нової генерації митців (поетів, прозаїків, художників, скульпторів, архітекторів, композиторів).

- **Приводом** до розгортання «відлиги» в українській культурі й появи «шістдесятництва» став вихід статті О. Довженка «Мистецтво живопису і сучасність» (1955 р., «Литературная газета»), у якій автор закликав «розширювати творчі межі соціалістичного реалізму».

- **Мету** своєї творчості «шістдесятники» вбачали у **відродженні національної свідомості**, боротьбі за збереження української мови та культури, сприянні демократизації суспільно - політичного життя в республіці, скасуванні ідеологічних обмежень в галузі культури.

- **Діяльність «шістдесятників» передбачала:**

- створення оригінальних, високохудожніх творів;
- проведення творчих вечорів, організацію дискусійних клубів, мистецьких вернісажів;
- консолідацію інтелігенції шляхом створення творчих об'єднань і клубів: першим осередком «шістдесятників» став **Клуб творчої молоді «Сучасник» у Києві** (1960 р., за іншими даними 1959 р.) (голова - Л. Танюк), згодом виник клуб **«Пролісок» у Львові** (1962) (голова - М. Косів).
- Згортання десталінізації, ідеологічні звинувачення у націоналізмі, «формалістичних викрутасах» тощо (1963) стали проявами **боротьби влади проти «шістдесятників»**
- За таких обставин деякі із «шістдесятників» під тиском влади перейшли на офіційні позиції, інші - у дисидентський рух.

- У період «хрущовської відлиги» зароджується **дисидентство** - опозиційний до панівного радянського режиму рух, учасники якого виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод.

- **Причинами появи руху були:**

- згортання процесу десталінізації радянського суспільства;
- монопольна влада партійно-радянської номенклатури;
- утиски національно-культурного й духовного життя, політика русифікації;
- недотримання конституційних норм щодо свободи совісті та віросповідань;
- прорахунки в галузі соціально-економічної політики;
- вплив національно-визвольної боротьби 1940-1950-х років у Західній Україні та антикомуністичних виступів у країнах Східної Європи.

- **Українське дисидентство мало такі риси:**

- мирні, ненасильницькі форми боротьби;
- чітко визначені організаційні форми (гуртки, спілки, об'єднання, комітети);
- поширення по всій території УРСР;
- включення у свої лави представників різних верств суспільства, різних національностей (інтелігенція, студенти, робітники).

- **Форми боротьби дисидентів:**

- відкриті протести;
- інтелектуальний опір (написання й поширення через «самвидав» публіцистичних, прозових, поетичних творів, у яких викривалися вади радянського суспільства);
- звернення на адресу керівників СРСР, «відкриті листи» до ООН;
- створення в Україні дисидентських організацій.

- В історії українського дисидентського руху поділяють два етапи:

1) друга половина 1950 — середина 1960-х років - протести здебільшого мали анонімний характер, здійснювались у вигляді розповсюдження листівок, національної символіки.

2) середина 1960-х — 1970-ті роки - поширення легальних форм боротьби.

- **Українська робітничо-селянська спілка (1959—1961 рр., у Львівській обл. на чолі з Л. Лук'яненком, І. Кандибою)** - стояла на засадах націонал-комунізму, її програма передбачала: ненасильницький, конституційний вихід України зі складу СРСР; створення самостійної Української держави з радянським політичним ладом та соціалістичним устроєм економіки; входження суверенної України до співдружності таких самих незалежних соціалістичних держав.

- **Головними акціями** дисидентів протягом середини 1950-х - початку 1960-х були:

- конференція в Київському університеті з питань культури української мови, що перетворилась у масову антирусифікаторську акцію;
- виступ інтелігенції в Києві біля пам'ятника Т.Г. Шевченка;
- 1955 р. - «Відкритий лист» до ООН українських політв'язнів мордовських концтаборів, у якому узагальнювалися головні вимоги українського дисидентства, висловлювався рішучий протест проти дискримінації українства.

- У відповідь на діяльність дисидентських організацій влада розгорнула **репресії**:

- **травень 1961 р.** - закритий судовий процес у Львові над членами Української робітничо-селянської спілки («справа юристів»): Л. Лук'яненко був засуджений спочатку до вищої міри покарання, пізніше вирок було замінено 15-річним ув'язненням (73 дні провів у камері смертників, очікуючи виконання вироку), 10 — 15 років ув'язнення отримали інші члени організації;
- Відповіддю на арешти дисидентів та своєрідним підсумком діяльності дисидентів періоду «відлиги» стала стаття **Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965)**, адресована П. Шелесту (секретар ЦК КПУ), у якій розкритиковано політику ігнорування прав українського народу, засуджено національну політику КПРС-КПУ, звинувачено партійно-державне керівництво СРСР у відході на практиці від декларованих принципів національної політики.

Культура УРСР у добу «хрущовської відлиги»

- Протягом періоду десталінізації у **сфері освіти** було впроваджено **обов'язкову восьмирічну освіту (1959)**, 10-річні школи перетворено на 11-річні;

- у той же час розпочалася русифікація освіти (вивчення російської мови стало обов'язковим, української - за бажанням;

- відкрито школи-інтернати (**1956**) та школи подовженого дня (**1960**).
- Академію наук УРСР очолював біохімік **О. Палладін** (з 1962 р. очолив Б. Патон).
- У **1960 р.** в Інституті фізики **створено ядерний реактор** та здійснено дослідження атомного ядра.
 - Українські науковці та інженери спроектували і склали цифрову машину «Київ» (1964), першу в СРСР керуючу машину широкого профілю «Дніпро» (1961), машини «Промінь» (1962), «Мир» (1964).
 - Україна залишалася центром розвитку науки в галузі електрозварювання (під керівництвом академіка **Б. Патона**).
 - Розпочав свою діяльність відомий вчений-хірург М. Амосов.
- **Музичне мистецтво** представлене творами **С. Людкевича**, А. Кос-Анатольського, братів **Майбород**.
- На **театральній** царині працювали режисери Г. Юра, М. Крушельницький, В. Складенко; актори А. Бучма, В. Добровольський, Ю. Лавров, Н. Ужвій.
- **Жанр кіно** збагатився фільмами О. Довженка «Антарктида», «Зачарована Десна», «Поема про море», **С. Параджанова «Тіні забутих предків»**, В. Денисенка «Сон».
- **20 травня 1961 р.** за високоідейні й високохудожні твори та роботи в галузі літератури, образотворчого мистецтва, музики, театрального мистецтва та кінематографії запроваджено **Республіканську премію імені Т.Г. Шевченка**.
- У період «хрущовської відлиги» **політика щодо церкви** характеризувалася непослідовністю:
- **1954-1956 рр.** - пом'якшення політики щодо церкви, початок реабілітації репресованих священиків;
 - **кінець 1950-х - початок 1960-х років** - узято курс на подолання релігійності, посилено втручання влади у справи церкви; нищення церков, закриття монастирів і храмів (50 %), активізувалась атеїстична робота серед населення (створено музеї атеїзму, у вишах відкрито кафедри «наукового атеїзму», пропаганда атеїзму через ЗМІ).

ТЕМА 28

1965 р. - реформи в сільському господарстві та промисловості («косигінська реформа») 1972 р. - зміна політичного керівництва УРСР 1976 р. - утворення Української Гельсінської групи Квітень 1985 р. - проголошення курсу на «перебудову». 26 квітня 1986 р. - аварія на Чорнобильській АЕС. Вересень 1989 р. - створення Народного руху України за перебудову Березень 1990 р. - перші альтернативні вибори до Верховної Ради УРСР 16 липня 1990 р. - ухвалення Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України Жовтень 1990 р. - «революція на граніті» 24 серпня 1991 р. - ухвалення Верховною Радою Акта проголошення незалежності України 1 грудня 1991 р. - всеукраїнський референдум і вибори Президента України	Валерій Марченко - Літературознавець, перекладач, правозахисник, автор листів-протестів проти тоталітарного режиму, противник русифікації. Петро Григоренко - радянський генерал-майор, українець, правозахисник. Микола Руденко - Український поет, письменник, правозахисник, один із засновників і голова Української Гельсінської групи Василь Стус - Український поет, письменник, правозахисник, один із засновників і голова Української Гельсінської групи. В'ячеслав Чорновіл - Український політичний і державний діяч, журналіст, правозахисник, член Української гелсінської групи (1976 р.), Олег Антонов - український літакобудівельник російського походження, один із провідних авіаконструкторів СРСР. Сергій Параджанов - Український і вірменський кінорежисер, народний артист УРСР, режисер фільму «Тіні забутих предків»; учасник акцій протесту проти масових арештів інтелігенції у 1960-ті рр., Іван Миколайчук - український кіноактор, кінорежисер, сценарист. «Тіні забутих предків», Володимир Івасюк - Український композитор і поет. Застій - період 1964—1985 рр. в історії СРСР і УРСР, що характеризувався кризою в усіх сферах життя радянського суспільства Дефіцит - перевищення видатків державного бюджету над прибутками, показник кризового стану державних фінансів, один із факторів розвитку інфляції
--	--

Розвинений соціалізм - радянська офіційна назва останнього десятиліття тоталітарної радянської дійсності

Номенклатура - склад службовців, призначених чи затверджених на посади вищими органами; панівний клас радянського суспільства, партійно-державне керівництво

Русифікація - комплекс заходів, спрямованих на витиснення української мови і культури повсюдним введенням російської мови і культури.

Самвидав - неофіційне копіювання й розповсюдження нелегальної літератури, що викривала політику радянського режиму

Тамвидав - книги, які завозилися різними людьми з-за кордону і поширювалися на території Радянського Союзу

Правозахисники - учасники дисидентського руху, які висували вимоги дотримання в СРСР основних прав і свобод людини, ознайомлення громадськості з Декларацією прав людини

Конституція розвинутого соціалізму - основний закон СРСР, прийнятий 7 жовтня 1977 року Верховною радою СРСР замість Конституції СРСР 1936 року

Перебудова - політичний курс радянського керівництва КПРС на чолі з М. Горбачовим на системну модернізацію радянського суспільства шляхом «революції згори», що реалізувався в СРСР у 1985—1991 рр.

Гласність - політика максимальної відвертості в діяльності державних і громадських організацій, надання можливості отримувати достовірну інформацію, дізнатися правди про історичне минуле, висловлювати власну думку

Плюралізм - політична система, за якою влада здійснює свої повноваження у взаємодії з опозиційними партіями і громадськими організаціями, яким держава забезпечує право вільно відстоювати свої інтереси.

Багатопартійність - наявність у суспільстві, державі двох-трьох і більше офіційно зареєстрованих політичних партій і рухів, що ведуть боротьбу за владу

Суверенітет - незалежність держави у зовнішніх справах і верховенство у внутрішніх справах

Інфляція - знецінення паперових грошей, що перебувають в обігу, падіння їх

купівельної спроможності, яке супроводжується постійним зростанням цін на всі товари та послуги

Ринкові відносини - економічні відносини, що складаються в умовах багатоукладної ринкової економіки, вільної конкуренції і рівноправності суб'єктів господарювання

Референдум - в державному праві прийняття електоратом (виборцями) рішення з конституційних, законодавчих чи інших внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань

Україна в період загострення кризи радянської системи

- Після усунення М. Хрущова **суспільно-політичне життя УРСР характеризувалось:**

- обмеженням демократизації, посиленням бюрократії в управлінні, відмовою від хрущовських нововведень у партійному житті;
- порушенням законності, нехтуванням прав і свобод людини, посиленням боротьби з інакомисленням;
- відмовою від критики культу особи Сталіна, визнанням видатних заслуг вождя в радянському будівництві та міжнародному комуністичному русі;
- подальшим зростанням партійного і державного апарату, пріоритетністю рішень компартійних органів для державних органів влади і управління;
- формуванням специфічного стилю керівництва у партійному апараті (надто обережний, уповільнений, орієнтований не стільки на вирішення проблем, як на те, щоб не порушити рівноваги);
- розривом між пропагандистськими гаслами і реальним станом економіки та життєвого рівня народу;
- зростанням корупції, хабарництва, всевладдям «номенклатури».

- У цілому відбулося утвердження **неосталіністської моделі** радянського суспільства (часткова реанімація сталінської командно-адміністративної системи, за винятком політики масових репресій).

- У **період загострення кризи радянської системи** республіканське компартійне керівництво очолювали по чергово два керівники, які обстоювали різні моделі розвитку УРСР:

- **П. Шелест (1963-1972)** («харківський політичний клан») – автономізаційну
- **В. Щербицький (1972-1989)** («дніпропетровський політичний клан») - централістську, тобто орієнтовану на Московський (союзний) центр.

- Перебування П. Шелеста на посаді першого секретаря ЦК КПУ визначалося:

- активною підтримкою хрущовських реформ (особливо створення раднаргоспів);
- виношуванням планів республіканського госпрозрахунку;
- намаганням захистити економічні інтереси УРСР;
- протистоянням русифікації та відновленням у правах української мови (у 1968 р. було усунено з посади секретаря ЦК Компартії України з ідеологічної роботи А. Скабу, який сприяв розвитку русифікації).

- З **1972 р.** республіканське керівництво УРСР очолював перший секретар КПУ **В. Щербицький**, політика якого вирізнялася:

- вольовими методами управління;
- посиленням ідеологічного диктату партапарату;
- чітким слідуванням визначеному союзним центром курсу;
- наступом на українську культуру (запровадження жорстокої цензури);
- продовженням репресії проти інакомислячих;
- посиленням процесу русифікації (проведення всіх державних і партійних заходів російською мовою), реалізацією політичного партійного курсу «злиття націй і утворення нової історичної спільноти - радянського народу»;
- формуванням команди В. Щербицького.

- З приходом до влади Л. Брежнєва було **згорнуто господарські реформи М. Хрущова**:

- ліквідовано раднаргоспи і відновлено галузеву систему управління промисловістю.
- З огляду на наростаючу кризу радянської командно-адміністративної системи нове союзне керівництво - Л. Брежнєв та О. Косигін (голова радянського уряду) у **1965 р.** зробило спробу прискорити розвиток народного господарства шляхом часткових економічних реформ («**Косигінські реформи**»), які передбачали:
 - ✓ заміну головного показника оцінки діяльності підприємств: замість обрахування валового випуску продукції було запроваджено новий показник - прибуток;
 - ✓ створення фондів для оновлення технологій, стимулювання працівників та на інші соціальні потреби (крок до запровадження економічних методів впливу на виробництво);
 - ✓ підвищення наукового рівня планування економіки;
 - ✓ скорочення практики внесення змін до затверджених планів;
 - ✓ встановлення економічно обґрунтованих цін.
- **Наслідком реформ** стала певна динамізація промисловості, економічного зростання (восьма п'ятирічка 1966-1970 рр. за своїми результатами названа «**золотою**»).
- Однак реформи, які не зачіпали соціально-економічних і політичних основ радянського ладу, не мали довгострокової перспективи.

- Упродовж 1970-1985 рр. негативні та кризові тенденції в економіці СРСР і республіки наростали, що виявилось в тому, що:

- розширення виробництва досягалося передусім за рахунок більших затрат праці, залучення додаткових ресурсів, будівництва нових підприємств;
- відбувалося посилення експлуатації природних багатств республіки;
- неврахування економічних можливостей та диспропорція в розміщенні підприємств групи «А» призвели до зосередження в УРСР (особливо в густонаселених регіонах) небезпечних підприємств хімічної галузі; створення «штучних морів» на р. Дніпро; введення в експлуатацію Чорнобильської атомної електростанції (як виявиться у перспективі, з недосконалим реактором);
- продовжувалася практика «перекачування» величезних фінансових, матеріальних, людських ресурсів республіки до загальносоюзного військово-промислового комплексу;
- низькою залишалася продуктивність праці на селі, недосконалою була і сільськогосподарська техніка, досягнення НТР (науково-технічної революції) незадовільно впроваджувалися в аграрний сектор;

- Призупинення темпів зростання економіки (**стагнація**) призвело до істотних деформацій у суспільному розвитку, визначило певні особливості етносоціального складу населення УРСР:

- урбанізація УРСР
- зменшення темпів приросту населення, зростання смертності (смертність серед сільського населення перевищила народжуваність); скорочення тривалості життя;
- дуже низька якість життя населення, яка проявлялася у:
 - ✓ падінні купівельної спроможності населення;
 - ✓ наростанні дефіциту товарів народного вжитку, водночас їхній низькій якості;
 - ✓ невирішеності житлової проблеми;
 - ✓ несправедливому характері розподілу суспільних благ: в умовах всевладдя і безконтрольності **номенклатура** утворила власну закриту систему постачання продовольства і промислових товарів, що не знала дефіцитів і спекулятивних цін;
 - ✓ у зв'язку з товарним дефіцитом престижними стали професії, що мали відношення до виробництва або розподілу дефіциту, а також привілеї у придбанні дефіцитних товарів;
 - ✓ серед решти населення панував зрівняльний принцип в оплаті праці;
- падіння морального і духовного рівня суспільства, поширення настроїв зневіри, подвійної моралі, апатії й цинізму.

- В умовах наростання загальної кризи радянської системи в **1978 р.** було ухвалено **Конституцію УРСР (Конституція СРСР прийнята 1977 р.)**.

- Більшість статей Основного закону мала **декларативний характер**
- Республіка проголошувалася суверенною.
- Гарантією суверенітету нібито була норма на право вільного виходу з СРСР, хоча закону і механізму виходу не існувало.
- **Стаття 6** встановлювала політичну монополію в державі єдиної комуністичної партії («керівна і спрямовуюча сила Радянського Союзу»):
 - ✓ створення інших партій було неконституційним і вело до притягнення до кримінальної відповідальності.

- Стан економіки СРСР засвідчив, що завдання комуністичного будівництва, передбачені новою Програмою КПРС до 1980 р., виконати неможливо.

- Тому, аби подолати ідеологічну кризу, обґрунтувати нереалізованість комуністичних гасел, радянсько-партійне керівництво висунуло тезу спочатку про «**розвинений соціалізм**» (епоха **Л. Брежнєва**), а потім «**удосконалення розвинутого соціалізму**» (епоха **Ю. Андропова**) як перехідний етап до комуністичного суспільства, віддаленого майбутнього, заповітної мрії людства.

Опозиційний рух

- Протягом другої половини 1960-х і на початку 1970-х років відбувалося наростання **руху дисидентів**.

- **Причинами** його розгортання стали:
 - ✓ грубе порушення прав і свобод людини в СРСР,

- ✓ інтервенція радянських військ до Чехо-Словаччини (1968),
- ✓ посилення ідеологічного контролю над духовним життям суспільства,
- ✓ реабілітація сталінізму,
- ✓ консолідація міжнародної громадськості та створення міжнародних правозахисних організацій.
- В опозиційному русі другої половини 1960-х - 1970-х років виокремилася **декілька течій**:
 - ✓ **Національно-визвольна** (В. Мороз, Л. Лук'яненко та ін.) — виступали за відновлення незалежності України, за вільний розвиток української мови й культури;
 - ✓ **Правозахисна** (М. Руденко, П. Григоренко, В. Чорновіл, С. Хмара) - вимагали дотримання в СРСР основних прав і свобод людини, демократизації радянського суспільства;
 - ✓ **Релігійна** (Й. Тереля, В. Романюк, Г. Вінс, І. Гель) — вимагали свободи віросповідання, відновлення заборонених релігійних конфесій;
 - ✓ **Ліберальна** - виступали за створення вільного суспільства зі змішаною економікою;
 - ✓ **Марксистська** - виступали за соціалізм із «людським обличчям».
- Основними **методами боротьби** дисидентів за досягнення своїх цілей були:
 - ✓ **Масові заходи** (відкритий виступ правозахисників І. Дзюби, В. Стуса і В. Чорновола у **вересні 1965 р.** під час презентації у київському кінотеатрі «Україна» картини С. Параджанова «Тіні забутих предків» із різкою критикою арештів інтелігенції); демонстрація кримських татар, організована в 1968 р. генералом П. Григоренком; щорічні зібрання національно свідомої молоді 22 травня з приводу вшанування пам'яті Т. Шевченка, коли читали його поезії, вірші про нього, грали на бандурах тощо);
 - ✓ **Листи-протести** до керівних органів УРСР та СРСР, під якими підписувалися представники української інтелігенції;
 - ✓ **Самвидав** - рукописна політична публіцистика («**Лихо з розуму**» **В. Чорновола** - збірка документів та біографічних відомостей про жертв репресій 1965-1966 рр.; «**Собор у риштованні**» - блискуче літературно-публіцистичне **есе Є. Сверстюка**, присвячене морально-етичним проблемам, що порушувались у романі «Собор»; запальні антисталіністські статті **В. Мороз** «**Репортаж із заповідника ім. Берія**» і «Серед снігів», **журнал «Український вісник»** (січень, 1970, редагував **В. Чорновіл**) тощо);
 - ✓ **Солідарність з іншими народами**, які зазнали утисків від тоталітарної системи: широкий відгук у суспільстві на події «празької весни» (1968 р., Чехо-Словаччина); підтримка демонстрацій представників кримськотатарського народу;
 - ✓ **Створення правозахисних організацій**:
 - у листопаді у 1976 р. група правозахисників об'єдналася в **Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод в Україні**, або **Українську Гельсінську групу (УГГ)**.
 - Організацію очолив письменник **Микола Руденко**
 - серед її членів (загалом 36) були: Петро Григоренко, Левко Лук'яненко, Іван Кандиба, Надія Світлична, В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус, Святослав Караванський, Оксана Мешко, Олесь Бердник та інші.
 - **У відповідь влада застосувала репресії**: у лютому 1977 р. було заарештовано керівників УГГ; до 1980 р. близько 3/4 членів групи

засудили на строки від 10 до 15 років; арешти тривали аж до середини 1980-х років.

Суспільно-політичне життя в Україні в умовах горбачовської «перебудови»

- Криза радянської системи та прихід на посаду Генерального секретаря ЦК КПРС прогресивного **Михайла Горбачова (1982—1983 рр. - «парад генсеків»**, короткочасне перебування при владі похилого віку Ю. Андропова та К. Черненко) обумовили зміну політичного курсу на оздоровлення суспільно-політичної, економічної й ідеологічної сфер життя радянського суспільства, увійшли в історію під назвою **горбачовська «перебудова»** (квітень 1985 - серпень 1991 рр.) У суспільно-політичному житті в УРСР у період з **квітня 1985 р. по серпень 1991 р.** виділяють такі етапи:

- I етап (квітень 1985 — січень 1987 р.) — визрівання політичного курсу перебудови. У цей період:

- проголошено курс **«прискорення»** соціально-економічного розвитку - передбачалися вирішення житлової та продовольчої проблем,
- впровадження у промисловість досягнень НТР,
- реорганізація управлінської структури економіки;
- розпочато боротьбу проти алкоголізму (скорочено виробництво горілки та вина, що мало своїм негативним наслідком вирубку десятків тисяч виноградників у Криму, втрати найцінніших сортів винограду, мільйонні збитки);
- **26 квітня 1986 р.** у ході експерименту сталася аварія на Чорнобильській АЕС

- II етап (січень 1987 — літо 1988 р.) — кристалізація та усвідомлення основних завдань перебудови, формування та розширення її соціальної бази — визначався стратегічною тріадою перебудови:

- нове політичне мислення;
- радикальна економічна реформа;
- демократизація політичної системи.

- У цей період відбувалися:

- спроби реалізації економічної реформи **М. Рижкова-Л. Абалкіна** (червень 1987 р.), якою передбачалося:
 - ✓ запровадження принципу трьох «С» - самостійність, самоокупність, самофінансування;
 - ✓ прийняття закону «Про державне підприємство (об'єднання)», закону «Про кооперацію» та ін.
 - ✓ оновлення кадрів;
 - ✓ започаткування політики **«гласності»** (контрольованої свободи слова в країні в інтересах проведення політики КПРС), яка в УРСР вилилася у відновлення правди про добу визвольних змагань 1917-1920 рр., трагічні картини колективізації, суперечливий характер суспільного розвитку в 1920-1930-ті роки, Голодомор 1932-1933 рр., сталінські репресії та ін.;
 - ✓ розгортають діяльність неформальні організації (у **1987 р.** створено **Український культурологічний клуб (Київ)**, **«Товариство Лева» (Львів)**, **«Народний союз сприяння перебудові» (Одеса)**, **«Комітет**

підтримки перебудови» (Ворошиловград)), більшість з яких рішуче засуджували та критикували існуючий режим;

- III етап (літо 1988 — травень 1989 р.) — зміщення центру рушійних сил перебудови з верху до низу («перебудова знизу»). У цей період:

- позбавилася діяльність неформальних організацій
- Українська гельсінська спілка (відновила свою діяльність на початку 1988 р.), з оприлюдненням «Декларації принципів» перетворилася із правозахисної на «типово політичну» організацію, першою заявила про необхідність побудови самостійної української держави;
- за сприяння УГС в **березні 1989 р.** у Львові відбулися перша політична демонстрація і перший за радянських часів **політичний страйк:** на першотравневу демонстрацію львів'яни вийшли з синьо-жовтими прапорами;

- IV етап (травень 1989 — лютий 1990 р.) — розмежування, консолідація та протистояння політичних сил. Цей період відзначений:

- погіршенням економічної ситуації (дефіцит товарів, інфляція, перехід підприємств України на бартер - натуральний обмін);
- **вересень 1989 р.** - утворення **Народного руху України (НРУ),**
 - ✓ очолили І. Драч, В. Яворівський;
 - ✓ основними програмними засадами НРУ було визначено демократизацію суспільного і державного життя, наповнення суверенітету України реальним змістом,
 - ✓ надання українській мові в УРСР статусу державної; відродження національної символіки;
- **наростанням робітничого руху (15 липня 1989 р.** в УРСР першими застрайкували гірники **шахти «Ясинуватська-Глибока» у Макіївці.**
 - ✓ Потім центр подій перемістився в Донецьк. Страйк підтримали, припинивши роботу, 182 шахти.
 - ✓ Страйк завершився 30 липня 1989 р., після того як уряд спеціальною постановою задовольнив майже всі вимоги страйкарів;
- прийняттям **28 жовтня 1989 р.** Верховною Радою УРСР **Закону «Про мови Української РСР»,** який забезпечував статус української мови як **державної мови,** зобов'язував вести нею освітній процес, оформляти діловодство;
- відновленням Української греко-католицької церкви:
 - ✓ у 1987 р. УГКЦ частково вийшла з підпілля,
 - ✓ у 1989 р. загострилося протистояння між Російською православною церквою і УГКЦ
 - ✓ лише після зустрічі М. Горбачова з Папою Римським Іоанном Павлом II (грудень 1989 р.) були зроблені кроки в напрямку легалізації греко-католиків.

- V етап (лютий—грудень 1990 р.) — поступове наростання консерватизму у політиці керівництва СРСР і радикалізація народних мас — пов'язаний із запровадженням поста Президента СРСР

- у березні 1990 р. М. Горбачова обрано першим і єдиним Президентом СРСР
- **відміною 6 статті Конституції СРСР.**

- Політичне життя в УРСР у цей період характеризувалося:

- формуванням багатопартійності:
 - ✓ наприкінці 1990 р. чітко визначилася розстановка нових політичних партій УРСР:
 - **на правому фланзі** - Українська християнсько-демократична партія (УХДП), Українська народно-демократична партія (УНДП), Українська Республіканська партія (УРП),
 - **у центрі** — Українська селянсько-демократична партія (УСДП), Партія зелених України (ПЗУ), Партія демократичного відродження України (ПДВУ),
 - **на лівому фланзі** - Спілка трудящих України за соціалістичну перебудову (СТУ) та ін.;
- проведенням **у березні 1990 р.** виборів до Верховної Ради і місцевих рад УРСР на **альтернативній основі**
 - ✓ у ВР УРСР утворилися парламентська більшість («**група 239**») та парламентська опозиція — **Народна рада** (125 депутатів);
 - ✓ першим Головою українського парламенту було обрано В. Івашка;
 - ✓ представники опозиції (І. Юхновський, О. Ємець, Д. Павличко, Л. Танюк, В. Яворівський та ін.) очолили 7 з 23 постійних комісій);
- влаштуванням масових народних акцій
 - ✓ у роковини Акту злуки УНР і ЗУНР **21 січня 1990 р.** було організовано «**живий ланцюг**», участь в якому взяло до 5 млн осіб, який простягнувся від Києва до Львова;
- подальшим розгортанням робітничого руху:
 - ✓ **у червні 1990 р.** в Донецьку відбувся перший з'їзд шахтарів СРСР (58 % делегатів становили представники з України), який головною причиною застою в економіці визнає існуючу систему господарювання та управління на чолі з КПРС.
 - ✓ Рішення та вимоги з'їзду були підтримані одноденним попереджувальним страйком, що прокотився Україною 11 липня 1990 р.;
- прийняттям Верховною Радою УРСР історичних документів, що стали в подальшому фундаментом творення мирного, **безкровного відновлення Української незалежної держави**:
 - ✓ **16 липня 1990 р.** - «**Декларація про державний суверенітет України**» (Преамбула і 10 статей) - засвідчила відмову України від участі в підготовці нового Союзного договору;
 - ✓ **3 серпня 1990 р.** - **Закон «Про економічну самостійність Української РСР»** - визначив | головні принципи економічної політики УРСР, її прагнення до самостійного впорядкування економічного життя;
- наростанням кризи всередині комуністичної партії:
 - ✓ на початку 1990 р. у КПУ виникають осередки «Демократичної платформи»;
 - ✓ у грудні 1990 р. представники «Демократичної платформи» вийшли зі складу КПУ й утворили Партію демократичного відродження України (ПДВУ);
- активним залученням до політичної боротьби **студентських мас** — «**студентська жовтнева революція**», або «**революція на граніті**»:
 - ✓ **з 2 до 17 жовтня 1990 р.** в Києві тривало голодування 158 студентів з 24 міст України;
 - ✓ **вимоги студентів** були задоволені владою
 - відставка уряду В. Масола,
 - надання Декларації про державний суверенітет України конституційної сили,

- оголошення нових виборів до Верховної Ради на багатопартійній основі,
- заборона відбування військової служби громадянами України за її межами,
- націоналізація майна КПРС та ВЛКСМ на території республіки
- радикалізацією Народного руху України, який оголосив своїм гаслом: «Від народного руху за перебудову — до народного руху за відродження суверенітету України».

- VI етап (грудень 1990 - серпень 1991 р.) - кінець перебудови –

- проходив в умовах наростаючої економічної кризи під впливом відмови М. Горбачова підтримати проект переходу до ринку
- підготовлений комісією Шаталіна—Явлінського. Важливими віхами цього періоду були:
- ✓ проведення в **березні 1991 р.** загальносоюзного референдуму з питання: «**Чи вважаєте Ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи людини будь-якої національності?**».
- Український парламент після тривалих дебатів вирішив внести до бюлетенів додаткове питання: «**Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?**»
- На перше питання «Так» відповіли 70,2 %, на друге — 80,2 % громадян, що взяли участь у референдумі;
- ✓ активізація шахтарських страйків у Донецьку, Макіївці, Червоноармійську, Червонограді, у ході яких висувалися як економічні, так і політичні вимоги;
- ✓ спроба консервативних сил здійснити державний переворот:
- **19 серпня 1991 р.** було утворено **Державний комітет з надзвичайного стану СРСР** (рос. мовою «ГКЧП»),
- події «**серпневого путчу**» розгорталися протягом 19—21 серпня 1991 р. і завершилися повною його поразкою;
- ✓ прийняття **Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України;** невдовзі президія Верховної Ради за короткий час прийняла принципово важливі постанови:
- про департизацію державних органів, установ та організацій;
- про власність Компартії України та КПРС на території України;
- про припинення діяльності КПУ.

Освіта, наука та культура України в середині 60—80-х років XX ст.

- У сфері освіти з **1966 р.** почалося впровадження загальнообов'язкового 10-річного навчання.

- Значно посилювався процес **русифікації** освіти.

- Постанова ЦК КПРС «Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках», що була прийнята у червні 1978 р., започаткувала новий етап у русифікації національної школи.
- Перехід на російську мову викладання в школах і ПТУ стимулювався шляхом підвищення заробітної плати вчителям російської мови та літератури.
- Безперечним позитивом було збільшення кількості середніх і вищих навчальних закладів, зміцнення їхньої матеріально-технічної бази.

- Продовжувала розвиватися **наука**.

- За два десятиліття АН УРСР поповнилася 20 новими науково-дослідними закладами.
- Найбільш стрімко розвивався **Інститут кібернетики**, очолюваний академіком **В. Глушковым**.
- Тоталітарна держава приділяла особливо велику увагу розвитку **художньої літератури і кіномистецтва**. Однак твори, що не вписувалися в радянську концепцію художньої творчості, були піддані нищівній критиці.
 - ✓ Зокрема, це роман О. Гончара «Собор» (1968)
 - ✓ зі Спілки радянських письменників України було виключено О. Бердника, І. Дзюбу, М. Лукаша, Б. Чічібабіна та ін.
 - ✓ У таборах опинилися В. Стус, В. Рубан, Ю. Литвак, Є. Сверстюк, Ю. Бадьо та ін.

- В УРСР, як і раніше, працювали три кіностудії, де створювалися художні фільми, - Київська ім. О. Довженка, Одеська і Ялтинська.

- Основна частина українських фільмів була відзнята на кіностудії ім. О. Довженка, яка у 1978 р. відсвяткувала своє 50-річчя.
- Тут працювала плеяда талановитих режисерів, фільми яких увійшли в історію світового кіномистецтва, - **Л. Биков**, А. Буковський, В. Івченко, **Ю. Ілленко**, Т. Левчук, М. Мащенко, О. Муратов, К. Муратова, Л. Осика та ін.
- В УРСР склався жанр «**поетичного кіно**» (у цьому жанрі був виконаний, зокрема, й фільм **С. Параджанова «Тіні забутих предків»**).
- Помітним у кіномистецтві явищем став фільм режисера В. Денисенка «Сон» за сценарієм Д. Павличка (за участю В. Денисенка). Роль молодого Тараса Шевченка зіграв найяскравіший кіноактор цієї доби - **Іван Миколайчук**.

ТЕМА 29

6 грудня 1991 р. - заснування Збройних Сил України Липень 1994 р. - обрання Л. Кучми Президентом України 1995 р. - Україна стає членом Ради Європи 28 червня 1996 р. - ухвалення Конституції України Вересень 1996 р. - запровадження гривні Жовтень-грудень 2004 р. - «Помаранчева революція», обрання Президентом України В.Ющенка Січень 2010 р. - обрання Президентом України В.Януковича. Листопад 2013-Лютий 2014 рр. - «революція гідності», повалення режиму В.Януковича Червень 2014 р. - обрання президентом П.Порошенка 2014 р. - підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС Вересень 2014 р., Лютий 2015 р. - Мінські угоди.	Корупція - злочинне використання державними чиновниками та іншими посадовими особами своїх формальних прав із метою особистого збагачення Тіньова економіка - частина економіки, яка працює поза межами державного контролю, регулювання, не сплачує обов'язкових платежів до бюджету країни Помаранчева революція - кампанія протестів в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді — грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг його суперник — Віктор Янукович Євромайдан - національно-патріотичні протестні акції в Україні, передусім, проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України. Небесна сотня - збірна назва загиблих протестувальників, які мали безпосередній стосунок до ідеї та акції Євромайдану (Революції Гідності) у грудні 2013 — лютому 2014 року Революція Гідності - політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсу Сепаратизм - політика і практика відокремлення, відділення частини території (сецесії) держави з метою створення суверенної держави, дезінтеграцію країни, переходу до складу іншої держави (іредентизм) чи набуття статусу дуже широкої автономії Антитерористична операція - комплекс заходів,
--	---

	спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичних дій Анексія - це насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. За міжнародним правом анексія — один з видів агресії і спричиняє міжнародно-правову відповідальність Тимчасово окупована територія - частина території України, яка контролюється Російською Федерацією внаслідок анексії Криму, а також війни на сході України Кіборги - назва українських вояків — захисників донецького аеропорту під час війни на сході України Волонтерський рух - добровільна безкорисна суспільно корисна діяльність. Може здійснюватись і окремими людьми, і організаціями Люстрація - заборона діячам високого рангу, які скомпрометували себе, впродовж певного часу або по життєво працювати на державній службі Поліконфесійність - наявність багатьох релігійних течій на території однієї країни
--	---

- **Передумовами** проголошення позачерговою сесією Верховної Ради УРСР **24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України були:**

- Криза радянської системи,
- спроба державного перевороту в СРСР у серпні 1991 р. (ДКНС),
- радянська форма державності у формі УРСР,
- прийняття 16 липня 1990 р. «Декларації про державний суверенітет»
 - ✓ Перестала існувати Українська Радянська Соціалістична Республіка і на політичній карті світу з'явилася самостійна держава - **Україна**.

- Для підтвердження Акта проголошення незалежності, ліквідації політичних спекуляцій довкола необхідності поновлення Радянського Союзу на нових договірних умовах, визнання незалежності України міжнародною спільнотою **1 грудня 1991 р.** було проведено **Всенародний референдум та вибори першого Президента України.**

- На питання бюлетеня референдуму: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?» із осіб, що взяли участь у голосуванні, «Так» відповіли 90,3 % (у Криму за незалежність України проголосувало 50 % виборців).

- Отже, референдум підтвердив курс України на побудову суверенної та незалежної держави.

- Перші кроки влади на шляху державотворення передбачали:

- **установлення кордонів держави**, способу їх охорони, визначення порядку їх перетину (Закон «Про державний кордон України» (4 листопада 1991 р.);
- розбудову Збройних сил України, Служби національної безпеки України (**6 грудня 1991 р. за Законом України «Про Збройні сили України»** створено Збройні сили України;
 - ✓ для охорони внутрішнього громадського порядку створено Національну гвардію;
 - ✓ 20 вересня 1991 р. постановою Верховної Ради інституалізовано Служби національної безпеки України (СНБУ, з 1992 р. перейменовано у Службу безпеки України (СБУ));
- **затвердження національної символіки**
 - ✓ **4 вересня 1991 р.** було прийняте історичне рішення про підняття над будинком Верховної Ради України національного синьо-жовтого прапора;
 - ✓ **16 січня 1992 р. - Державним гімном України** було затверджено написану 1863 р. українським композитором М. Вербицьким пісню «**Ще не вмерла Україна**» на слова П.Чубинського (слова гімну були затверджені «Законом про Гімн України» **6 березня 2003 р.** («Ще не вмерла України ні слава, ні воля» - початок гімну);
 - ✓ **28 січня 1992 р.** - синьо-жовтий прапор було визнано Державним прапором України);
- **визначення громадянства України та прав національних меншин**
 - ✓ **8 жовтня 1991 р.** - ВРУ прийняла Закон України «Про громадянство України», за яким громадянство було надано всім, хто проживав на території України, не був громадянином іншої держави і не заперечував проти нього;
 - ✓ **25 червня 1992 р.** - Законом «Про національні меншини» затверджено право кожного народу на культурно-національну автономію).

- 3 проголошенням незалежності розпочалося формування системи органів влади, яке передбачало вироблення дієвих механізмів виборів до Верховної Ради України, виборів Президента України, формування складу Кабінету Міністрів України.

Вибори та склад Верховної Ради України (1994—2010)

- 1994—1998 рр. — ВРУ обрана за мажоритарною системою (на позачергових виборах у березні 1994 р.). Склад:

- КПУ (28 %),
- Народний рух України (5,9 %),
- Селянська партія (5,34 %),
- Соціалістична партія (4,1 %).
- ✓ Голова - **О. Мороз**.

- **1998—2002 рр.** - ВРУ обрано за змішаною, або **мажоритарно-пропорційною системою** (4-відсотковий бар'єр для партій). Склад:

- КПУ (24,65 %),
 - Народний рух України (9,4 %),
 - виборчий блок СПУ та СелПУ (8,6 %),
 - Партія зелених (5,4 %),
 - НДП (5 %),
 - Всеукраїнське об'єднання «Громада» (майже 4,7 %),
 - ПСПУ (4 %),
 - СДПУ (4 %).
- ✓ Голова - **О. Ткаченко**, згодом **І. Плющ**.
 - ✓ Сильні позиції займали ліві партії.

- **2002—2006 рр.** — ВРУ обрано за **змішаною системою** (3-відсотковий бар'єр для партій). Склад:

- блок «Наша Україна» на чолі з В. Ющенком (23,57 %),
 - КПУ (19,98 %),
 - блок «За єдину Україну!» (11,77 %),
 - БЮТ на чолі з Ю. Тимошенко (7,26 %),
 - СПУ (6,87 %),
 - СДПУ(о) (6,27 %)
- ✓ за мажоритарними округами перемогли переважно проурядові депутати.
 - ✓ Подолано вплив лівих партій, створено пропрезидентську парламентську більшість.
 - ✓ Голова ВРУ - **В. Литвин**.

- **2006—2007 рр.** — ВРУ обрано за **пропорційною системою** (3-відсотковий бар'єр). Склад:

- Партія регіонів (ПР) (32,14 %),
 - БЮТ (22,29 %),
 - блок «Наша Україна-Народна самооборона» (НУ-НС) (13,95 %),
 - СПУ (5,7 %),
 - КПУ (3,7 %).
- ✓ Голова - **О. Мороз**.
 - ✓ Суперечки в таборі «помаранчевих» (переговори по створенню Коаліції демократичних сил у складі БЮТ, «НУ-НС», СПУ зайшли в глухий кут) призвели до створення ПР, СПУ та КПУ **Антикризової коаліції** (з 2007 р. перейменована в Коаліцію Національної Єдності).
 - ✓ Порушення конституційних вимог під час формування депутатської більшості (через індивідуальний перехід депутатів провладних фракцій до коаліції почала формуватися конституційна більшість у 300 голосів) призвело до розпуску ВРУ і призначення дострокових виборів.

- **2007—2012 р.** — ВРУ обрано за **пропорційною системою** в ході позачергових виборів 2007 р. Склад:

- ПР (34,4 %),
- БЮТ (30,7 %),
- НУ-НС (14,15 %),
- КПУ (5,4 %),

- Блок Литвина (4 %).
 - ✓ 2007-2008 рр. - **Демократична коаліція** (БЮТ і НУ-НС - 227 депутатів при мінімальній кількості для більшості 226),
 - Голова ВРУ - **А. Яценюк**;
 - ✓ 2008-2010 рр. - **Коаліція національного розвитку, стабільності та порядку** (БЮТ, НУ-НС, Блок Литвина),
 - Голова ВРУ - **В. Литвин**;
 - ✓ з 2010 р. - **Коаліція стабільності та реформ** (ПР, КПУ, Блок Литвина)
 - Голова ВРУ — **В. Литвин**.

Конституційний процес в Україні

- Важливого значення в процесі державотворення мало прийняття й набуття чинності Основного закону України - Конституції України.

- Конституційний процес в Україні пройшов такі етапи:

- **Перший етап 1990—1993 рр.:**
 - ✓ **16 липня 1990 р.** («Декларація про державний суверенітет») - початок конституційного процесу в Україні;
 - ✓ **жовтень 1990 р.** - створення Конституційної комісії;
 - ✓ **червень 1990 р.** - ухвалення Верховною Радою УРСР нової концепції Конституції;
 - ✓ після проголошення незалежності України конституційні засади нової держави визначалися конституцією Української РСР 1978 р., до якої внесено було 200 поправок і доповнень;
 - ✓ **січень-грудень 1992 р.** - обговорення за участі громадян проекту Конституції України;
 - ✓ **жовтень 1993 р.** - опублікування доопрацьованого проекту Конституції України; наростання суперечностей між Президентом і ВРУ довкола розподілу владних повноважень.
- **Другий етап 1994—1996 рр.:**
 - ✓ **вересень 1994 р.** - почала роботу нова Конституційна комісія (очолили Л. Кучма та О. Мороз);
 - ✓ **8 червня 1995 р.** - ВРУ і Президент України уклали **Конституційний договір** «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» (пом'якшено суперечності між гілками влади);
 - ✓ **26 червня 1996 р.** - через чергове відхилення ВРУ проекту Конституції України Президент Л. Кучма підписав Указ про проведення Всеукраїнського референдуму щодо прийняття Конституції України;
 - ✓ **27 червня 1996 р.** - проект Конституції України, після доопрацювання комісії на чолі з М. Сиротою, було внесено на розгляд Верховної Ради.
 - Парламентарії ухвалили не припиняти обговорення, доки текст Конституції України не буде повністю погоджено.
 - Голосування спірних статей повторювалося багато разів, аж поки за прийняту редакцію не висловились необхідні дві третини складу парламенту.
 - Це засідання увійшло в історію як довга **«конституційна ніч»**.

- ✓ **28 червня 1996 р.** - текст Конституції України в цілому набрав потрібну кількість голосів. 28 червня - проголошено в Україні **державним святом** - Днем Конституції України.

- **Третій етап 2004-2011 рр.:**

- ✓ з прийняттям Конституції України конституційний процес не призупинився, в рамках ініційованої Л. Кучмою політичної реформи розроблялися проекти змін до Основного закону держави;
- ✓ **8 грудня 2004 р.** - ВРУ ухвалила Закон «Про внесення змін до Конституції України», за яким передбачався перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, формування уряду коаліцією депутатських фракцій, подовження терміну повноважень Верховної Ради до 5 років (політична реформа набула чинності у 2006 р.);
- ✓ **1 жовтня 2010 р.** - Конституційний Суд України відмінив політичну реформу 2004 р. та поновив чинність Конституції України 1996 р.;
- ✓ **1 лютого 2011 р.** - ВРУ прийняла Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»;
- ✓ **21 лютого 2011 р.** - вийшов указ Президента України про створення науково-експертної групи з підготовки **Конституційної Асамблеї**, яка має займатися розробкою та вдосконаленням базових положень Основного закону відповідно до реалій сучасного світу.

Суспільно-політичне життя незалежної України

- Розвиток суспільно-політичного життя характеризувався наступними подіями і процесами:

- **1991—1994 рр. — президентство Леоніда Кравчука** (програма п'яти «Д» - Державність, Демократія, Добробут, Духовність, Довіра):
 - ✓ загострення внутрішньополітичної ситуації в Криму (обрання президента Криму Ю. Мешкова та його курс на вихід зі складу України); наростання протистояння між Президентом і Верховною Радою України (ВРУ): боротьба за впливи на місцеві органи влади та самоврядування;
 - ✓ наростання політичної та економічної кризи в країні;
 - ✓ дострокові вибори Президента та ВРУ (1994 р.);
- **1994—1999 рр. - президентство Леоніда Кучми** (програма передбачала радикальні економічні реформи та надання російській мові статусу державної):
 - ✓ вдалося врегулювати відносини між ВРУ і Президентом (укладено Конституційний договір);
 - ✓ спроби реформування економіки та фінансової сфери шляхом кадрової урядової ротації (за 1994-1999 рр. змінилося 4 уряди);
- **1999—2004 рр. - другий термін президентства Леоніда Кучми:**

- ✓ курс на проведення політичної реформи:
 - 16 квітня 2000 р. з ініціативи Президента проведено Всеукраїнський референдум, 80 % проголосувало за двопалатний парламент, скорочення кількості народних депутатів з 450 до 300, ліквідацію депутатської недоторканності;
 - надання Президентом права припиняти повноваження ВРУ в разі якщо вона протягом одного місяця не змогла сформувати постійно діючу парламентську більшість або в разі незатвердження нею протягом трьох місяців підготовленого і поданого в установленому порядку Кабінетом Міністрів України Державного бюджету України (рішення референдуму не було втілено);
- ✓ **«касетний скандал»** (листопад 2000 р.) і політична криза, що вилилася в масові демонстрації та акти протесту («Україна без Кучми» (започаткована 3 грудня 2001 р.), «Повстань, Україно!»); відставку уряду В. Ющенка, консолідацію опозиційних сил; порушення в парламенті питання про **імпічмент** Президента;
- ✓ подальша розробка механізмів реформування системи влади і управління, проекти «Політичної реформи», яка б передбачала перетворення України з президентсько-парламентської на **парламентсько-президентську** республіку;
- ✓ суспільно-політична криза восени 2004 р. (історики називають ці події **«Помаранчевою революцією»**) та загострення політичної боротьби під час президентських виборів 2004 р.:
 - у другий тур виборів вийшли В. Янукович (підтримуваний провладними політичними силами) та В. Ющенко (підтримуваний політичною опозицією);
 - рішення Верховного Суду України (під тиском опозиції) про фальсифікації результатів народного волевиявлення та призначення переголосування другого туру президентських виборів;
 - у результаті перевиборів 26 грудня 2004 р. Президентом України став В. Ющенко (51,99 %);
- **2004—2010 рр. - президентство Віктора Ющенка** (програма «Десять кроків назустріч людям»):
 - ✓ конфлікти та розкол пропрезидентських сил (у 2005 р. було відправлено у відставку уряд Ю. Тимошенко і призначено уряд Ю. Єханурова);
 - ✓ перемога на парламентських виборах 2006 р. Партії регіонів та створення нею Антикризової коаліції (Партія регіонів, Комуністична партія України, Соціалістична партія України);
 - ✓ підписання між політичними силами з ініціативи Президента В. Ющенка «Універсалу національної єдності», який мав забезпечити консолідацію політичних сил та створити умови для конструктивної діяльності між провладними та опозиційними політичними силами (реалізовано не було);
 - ✓ у 2006 р. уряд очолив представник опозиції В. Янукович;
 - ✓ після розпуску парламенту та дострокових виборів 2007 р. було сформовано провладну коаліцію, уряд очолила Ю. Тимошенко;
 - ✓ у президентських виборах 2010 р., де фаворитами були В. Янукович, Ю. Тимошенко, С. Тигіпко, у другому турі перемогу здобув В. Янукович;

- **З 2010 р. - президентство Віктора Януковича** (передвиборна програма «Україна для людей»):

- ✓ сформовано парламентську більшість;
- ✓ активне законотворення для забезпечення реалізації програми реформ;
- ✓ спроба налагодити діалог з різними політичними силами, не допустити політичного екстремізму;
- ✓ налагодження ефективної діяльності всієї вертикалі влади.

Соціально-економічні процеси в незалежній Україні 1991—2011 рр.

- Соціально-економічний розвиток України доцільно поділити на декілька періодів.

- **Для періоду 1991—1994 року характерним було:**

- ✓ в умовах наростаючої кризи радянської командно-адміністративної системи здійснювався перехід планово-директивної економіки країни до ринкових засад господарювання;
- ✓ створення умов для розвитку багатоукладної економіки (державний сектор, сектор колективного господарювання, приватного господарського сектору);
- ✓ структурне перебудування промисловості (подолання однобічної орієнтації на потреби воєнно-промислового комплексу);
- ✓ **початок роздержавлення та приватизації підприємств** (Закони «Про власність», «Про приватизацію майна державних підприємств»);
- ✓ ліквідація державного контролю за цінами;
- ✓ здійснення паювання колгоспного майна та перетворення колгоспів на колективні сільгоспідприємства, селянські спілки, акціонерні товариства («Закон про форми власності на землю»);
- ✓ створення умов для функціонування фермерських господарств (Закон України «Про селянське (фермерське) господарство»);
- ✓ формування власної фінансової системи (створення Національного банку України та інших фінансово-кредитних установ); введення **10 січня 1992 р.** тимчасової національної валюти - **купонів** (з 16 листопада 1992 р. **Україна вийшла із рубльової зони**);
- ✓ розгортання соціально-економічної кризи:
 - зменшення обсягів промислової продукції;
 - банкрутство і закриття підприємств;
 - «тінізація економіки» (розвиток сектору економіки, виробництво і прибутки якого приховуються і відповідно належні відрахування до бюджету країни не надходять);
 - зростання заборгованості підприємств по заробітній платі;
- ✓ виникнення проблем з енергетичним забезпеченням та оплатою енергоресурсів;
- ✓ безперервна емісія грошей, гіперінфляція, зростання зовнішнього боргу України;
- ✓ безробіття, невиплати пенсій, зарплат, стипендій;
- ✓ падіння купівельної спроможності населення, його зубожіння;
- ✓ зростання страйкового руху (під тиском **шахтарського страйку (червень 1993 р.)** було прийнято рішення про проведення в першій половині 1994 р. дострокових виборів Верховної Ради і Президента України).

- Економічний розвиток протягом **1994—2004 рр.** характеризувався:
 - ✓ зменшенням темпів інфляції, стабілізацією національної валюти (**у 1996 р. введено гривню** як національну валюту);
 - ✓ залученням позик Міжнародного валютного фонду (МВФ);
 - ✓ поступовим подоланням економічної кризи (вихід із неї розпочався з 1999 р.);
 - ✓ спробою уряду В. Ющенка реалізувати програму «Реформи заради добробуту»;
 - ✓ поліпшенням інвестиційної привабливості України;
 - ✓ початком економічного зростання, підвищенням матеріального добробуту населення (2000-2003 рр. середньорічні темпи зростання економіки - 7,2 %, особливо в період діяльності уряду В. Януковича (2002-2004 рр.)).
- Основними рисами економічного розвитку **2005—2010 рр.** було:
 - ✓ збільшення міжнародних інвестицій в економіку України;
 - ✓ реприватизація ряду підприємств, у процесі приватизації яких було виявлено порушення;
 - ✓ скорочення податкових пільг для підприємств; ліквідація вільних економічних зон;
 - ✓ втілення програм по боротьбі з контрабандою («Контрабанда - STOP»);
 - ✓ збільшення витрат на соціальні програми;
 - ✓ виникнення газових конфліктів з Росією;
 - ✓ спроби подолати впливи світової економічної кризи (з 2008 р.);
 - ✓ підвищення курсу долара, його дефіцит;
 - ✓ згортання банківського кредитування;
 - ✓ падіння обсягів виробництва, криза в будівельній галузі;
 - ✓ зростання інфляції, падіння доходів населення.
- Діяльність уряду у сфері економіки протягом **2010-2012 рр.** відзначена:
 - ✓ стабілізацією економічної ситуації в умовах економічної кризи;
 - ✓ пошуком механізмів стабілізації фінансово-валютної системи;
 - ✓ проведенням пенсійної реформи;
 - ✓ підготовкою та проведенням футбольного чемпіонату «Євро-2012» (червень-липень, 2012);
 - ✓ пошуком джерел забезпечення фінансування соціальних програм та виплат;
 - ✓ спробою змінити принципи податкової системи (затверджено Податковий кодекс; змінено систему оподаткування малого та середнього бізнесу);
 - ✓ заходами по обмеженню інфляції та стабілізації національної валюти;
 - ✓ продовженням співпраці з МВФ;
 - ✓ спробами розв'язати «газовий конфлікт» з Росією;
 - ✓ виконанням програми «Соціальні ініціативи Президента В. Януковича».

Зовнішньополітичний курс України

- Завдання і пріоритетні напрямки зовнішньої політики протягом 1991—2010 рр. зазнавали змін:

- **1991—1994 рр.** - забезпечення міжнародного визнання (першими визнали Україну Польща, Канада, Угорщина, Литва, Латвія, Росія), утвердження позаблоковості держави, отримання гарантій незалежності та енергетичної безпеки в обмін на ліквідацію ядерної зброї;

- **1994—2004 рр.** - реалізація багатовекторності зовнішньої політики; співробітництво з НАТО, активна співпраця в межах СНД;
- **2005—2010 рр.** - пріоритетність євроінтеграційного курсу, активізація відносин з НАТО, прийняття до Світової організації торгівлі (СОТ);
- **з 2010 р.** - спроба збереження балансу інтересів між відносинами з Росією та курсом на євроінтеграцію; дотримання позаблоковості України, активізація відносин між державами СНД.

- Досягнення без'ядерного статусу України.

- Забруднення території України радіацією внаслідок Чорнобильської катастрофи, економічна криза та невпевненість влади в можливостях обслуговувати свій ядерний потенціал (утримання, захист, модернізація), відсутність єдиної позиції політичних і державних лідерів щодо ядерної зброї країни, тиск з боку США та Росії стали **причинами** відмови України від свого ядерного статусу.
- **Етапи:**
 - ✓ підписано угоду СНД з питань ядерних озброєнь (грудень 1991 р.) та Лісабонський протокол (травень 1992 р.);
 - ✓ **травень 1992 р.** - до Росії вивезено ядерну зброю тактичного призначення;
 - ✓ **18 листопада 1993 р.** - ратифікація ВРУ договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь СТАРТ-1;
 - ✓ **14 січня 1994 р.** - підписання у Москві тристоронньої угоди між Україною, США та Росією про вивіз стратегічної зброї з України та підтвердження її наміру приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.). Натомість Росія та США зобов'язувалися гарантувати Україні безпеку;
 - ✓ **1996 р.** - Україна виконала взяте зобов'язання - вивезла і знищила третій за розмірами ядерний арсенал світу, що стало важливим чинником стабілізації та безпеки для країн Європейського континенту.

- Відносини із сусідами

- **8 грудня 1991 р.** на зустрічі лідерів трьох держав - України (Л. Кравчук), Білорусії (С. Шушкевич) та Російської Федерації (Б. Єльцин) оголошено припинення існування СРСР як держави.
- З метою налагодження співпраці між колишніми республіками створено **Співдружність Незалежних Держав (СНД)**.
- 21 грудня 1991 р. в Алма-Аті підписано **Декларацію про утворення СНД** (Росія, Україна, Білорусія, Азербайджан, Вірменія, Молдова, Казахстан, Киргизія, Туркменія, Узбекистан, Таджикистан), де зазначено, що СНД не є ні державою, ні наддержавним утворенням.
- У першій половині 1990-х років Україна підписала Договори про добросусідство і співробітництво з Угорщиною (**1991**), Польщею (**1992**), Словаччиною (**1993**), Білорусією (**1995**).
- **1997 р.** підписано Договір про дружбу, співробітництво і партнерство з Росією («Великий договір»). Знято напруження у відносинах обох держав, РФ визнала незалежність України, російський Чорноморський флот мав перебувати в Криму на правах оренди до 2017 р.
- **1997 р.** - підписано Договір про дружбу, співробітництво та добросусідство із Румунією.
- **2001 р.** - Договір про кордони з Молдовою: Україна передала частину території Подунав'я.

- **21 квітня 2010 р.** - підписано **Угоду між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України** (назва у пресі - «**Харківська угода**» президентів України (В. Януковича) та РФ (Д. Медведєва)), яка передбачає
 - ✓ продовження терміну перебування Чорноморського флоту в Севастополі на 25 років (до 2042)
 - ✓ відстрочку на сплату частини ціни за природний газ для України упродовж наступних 10 років на 100 доларів США за контрактної ціни газу понад 330 доларів за 1 тис. кубометрів (частина вартості газу не сплачується зразу, а зараховується Україні в якості державного боргу і підлягає сплаті пізніше як взаємозалік з платою за оренду Чорноморського флоту РФ в Україні).

Інтеграція до світових організацій та спільнот

- **У 1992 р.** Україна стала членом Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ, згодом ОБСЄ), Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародного валютного фонду, Чорноморського економічного співробітництва; співзасновницею Чорноморського економічного співробітництва.
- **1995 р.** - Україну прийнято до Ради Європи.
- **1996 р.** - наша держава стала співзасновницею ГУАМ (об'єднання Грузії, України, Узбекистану, Азербайджану, Молдови для створення євразійського транспортного коридору, консолідації і розширення торгівельно-економічних зв'язків).
- **2003 р.** - Україна формально приєдналася до угоди про формування Єдиного економічного простору (ЄЕП) (проект економічної інтеграції трьох держав СНД - Росії, Казахстану, Білорусі), однак практичні кроки щодо інтеграції в цю організацію здійснено не було, питання залишається відкритим.
- **2008 р.** - вступила до Світової організації торгівлі (СОТ).
- **Листопад 2010 р.** - Україну обрано до складу Виконавчої ради органу ООН з тендерної рівності та розширення прав та можливостей жінок.
- **Грудень 2010 р.** - участь Президента України В. Януковича у Саміті ОБСЄ в Астані; розпочато роботу з підготовки України до головування в ОБСЄ в 2013 р.
- **2011 р.** - уперше за роки членства України в Раді Європи наша держава головувала в Комітеті Міністрів Ради Європи (КМ РЕ).

- Відносини з ЄС

- **1992 р.** - відбулася перша зустріч Україна-ЄС на найвищому рівні.
- **1994 р.** - ВРУ ратифікувала Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС.
- **1995 р.** - перше засідання Спільного комітету Україна-ЄС, створення представництва України при Європейських Співтовариствах.
- **1996 р.** - ЄС визнав за Україною статус країни з перехідною економікою; Рада Міністрів ЄС прийняла план дій щодо України.
- **2005 р.** - Рада ЄС надала Україні статус країни з ринковою економікою.
- **2008 р.** - набула чинності угода про спрощення візового режиму між Україною та ЄС.

- Співробітництво з НАТО.

- **1994 р.** - Україна першою з посткомуністичних країн Східної Європи приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру».
- **1999 р.** - підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО.
- **21 серпня 2009 р.** - підписано Декларацію про доповнення Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО.
- **2011 р.** - затверджено державну програму співробітництва України з НАТО, але процес інтеграції держави до цього блоку призупинений.

Культурне життя України в 1991—2011 рр., його провідні напрями і тенденції

- Культурний процес України в роки незалежності (1991-2009) характеризується досить суперечливими тенденціями:

- подолання радянських перепон на шляху розвитку національної культури,
- звільнення від ідеологічних штампів марксизму-ленінізму,
- доступ до надбань світової культури - з одного боку, а з іншого - зменшення державних асигнувань на розвиток культури,
- скорочення спеціалізованих наукових та освітніх установ.

- Розвиток освіти сьогодні визначають:

- наявність різноманітних навчальних закладів (гімназії, ліцеї, коледжі, профільні академії тощо);
- використання новітніх методик і технологій;
- запровадження 12-бальної системи оцінювання навчальних досягнень учнів загальноосвітньої школи;
- запровадження (з 2004 р.) і успішну реалізацію Зовнішнього незалежного оцінювання (комплекс організаційних процедур, спрямований на визначення рівня навчальних досягнень випускників середніх навчальних закладів при їхньому вступі до ВНЗ);
- введення двоступеневої системи вищої освіти - бакалаврату та магістратури;
- інтеграція української освіти до Болонського процесу (19 травня 2005 р. у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 р.).

- Провідним науковим центром нашої країни є Національна академія наук України (НАН України), де провадяться дослідження у сфері матеріалознавства, математики, кібернетики, фізики, астрономії, фізіології, біології, гуманітарних наук.

- **Астрономія:** Стешенко М.В., Изотов О.Ю., Міщенко М.І.
- **Медицина:** Костюк П.Г., Кришталь О.О., Файнерман В.Б.
- **Фізика:** Бар'яхтар В.Г., Патон Б.Є, Рєзніков Ю.О.
- **Хімія:** Гончарук В.В., Кухар В.П., Туров В.В.
- **Математика:** Березанський Ю.М., Луковський І.О., Корольок В.Є.
- **Інформатика та інформаційні технології:** Войтович І.Д., Дейнека В.Є., Горбулін В.П.
- **Історія:** Боряка Г.В., Гуржія О.І., Даниленко В.М., Литвин В.М., Лисенко О.Є, Кульчицький С.В., Реєнт О.П., Тронько П.Т., Смолій В.А., Толочко П.П.
- **Мовознавство:** Півторак Г.П., Скляренко В.Г.
- **Філософія:** Губерський Л.В., Кремень В.Г., Попович М.В.

- **Літературознавство:** Стус Д.В., Нахлік Є.К., Дзюба І.М., Жулинський М.І. та ін.

- Увічнено пам'ять жертв Голодомору 1932-1933 рр. - кожен четверту суботу листопада проводиться **День пам'яті жертв голодоморів** (з 2007 р.), День пам'яті жертв Голодомору (з 1998 р.), День пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій (з 2000 р.).

- Сучасними **популярними письменниками** є Ю. Андрухович, Л. Дереш, О. Забужко, С. Жадан, І. Карпа, Ю. Кокотюха, О. Ульяненко.

- Своїми неординарними і захоплюючими постановками вражають **театральні режисери** Р. Віктюк, Б. Шарварко, С. Донченко, Б. Ступка.

- Попри величезний потенціал акторів та режисерів кінематограф України перебуває в глибокому кризовому стані.

- **Відомими композиторами** є О. Білаш, О. Морозов, А. Горчинський. Популярними серед українців та близького зарубіжжя є музикальні гурти «Океан Ельзи», «ВВ», «Скрябін», «Бумбокс», виконавці С. Ротару, Руслана Лижичко (Руслана у 2004 р. перемогла на конкурсі «Євробачення»), О. Пономарьов

- Значними є досягнення **українських спортсменів**

- У 1990 р. створено Національний олімпійський комітет, визнаний Міжнародним олімпійським комітетом 1994 р.
- Л. Підкопаєва - спортивна гімнастика, Яна Клочкова - плавання (2000 р. та 2004 р.); Володимир Кличко (1996 р.), В. Ломаченко (2008 р.) - бокс.
- Українські боксери-важковаговики Володимир та Віталій Клички стали майже одночасно чемпіонами світу за версіями WBA, WBO, IBF, WBC.
- успішне проведення «Євро-2012».

Релігійне життя

- Головними рисами релігійного життя в сучасній Україні є:

- Розкол українського православ'я:
 - ✓ Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП),
 - ✓ Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) (1992)
 - ✓ Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) (1993).
- Гостра конфліктність, міжконфесійне протистояння:
 - ✓ 1995 р. конфлікт під час спроб поховати померлого патріарха УПЦ КП Володимира (Романюка) в Софії Київській (сутичка віруючих із міліцією);
 - ✓ 1997 р. новий митрополит Філарет був анафемствуваний Архієрейським Собором Російської православної церкви;
 - ✓ з 2000 р. триває процес подолання розколу в українському православ'ї.
- Зростання кількості конфесій та релігійних організацій (у т.ч. різних харизматичних релігійних сект).
- Відродження та зміцнення позицій Української греко-католицької церкви (УГКЦ), Римо-католицької церкви (2001 р. відбувся візит Папи Римського Іоанна Павла II до України); різних протестантських церков.

- Виникнення значної кількості скандалів та кримінальних справ довкола діяльності різних релігійних сект (1993 р. заборонено «Біле братство», з 2008 р. триває скандал і відкрито кримінальну справу проти пастора релігійної організації «Посольство Боже»).

Революція Гідності. Збройна агресія Росії проти України

- Причини та передумови Революції Гідності (21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р.)

- Замість реформ та змін, в країні зберігалася законсервованість системи, котра дісталась нам у спадок ще від Радянського Союзу.
- Тіньова економіка, зростання корупції та хабарництва, безвідповідальність влади та її авторитарний характер,
- навмисне знищення армії практично зруйнували потенціал країни
- Україна перебувала у стані постійної кризи у всіх сферах життя
- У 2010 р. до влади прийшла «банда олігархів»
- Президент В. Янукович за час свого правління (2010–2014 рр.) встиг узурпувати конституцію 2004 р. та зосередити у своїх руках усю повноту влади.
- Адміністрація президента В. Януковича та уряд на чолі з М. Азаровим вели активну проросійську зовнішню політику.
- Кабінет Міністрів України вирішив призупинити процес підготування до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

- Основні дати:

- **2013 р.:**
 - ✓ **21 листопада – початок Революції Гідності.** Кабінет Міністрів України вирішив призупинити процес підготування до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.
 - ✓ **24 листопада** - великий мітинг на Майдані Незалежності. Перші сутички із міліцією.
 - ✓ **30 листопада** - **перший силовий розгін мітингувальників.**
 - ✓ **1 грудня** - півмільйонне Всеукраїнське народне віче на Майдані Незалежності. Захоплення КМДА і Будинку профспілок.
 - ✓ **8 грудня** - **"Марш мільйонів".**
 - ✓ **15 грудня** - **"День гідності".** Євромайдан прийняв резолюцію, яка забороняє Президентові підписувати угоду про вступ України в Митний союз.
 - ✓ **22 грудня** - створення загальнонаціональної організації Всеукраїнське об'єднання «Майдан».
- **2014 р.:**
 - ✓ **16 січня** - прийняття Верховною Радою **"Диктаторських Законів".**

- ✓ **19-22 січня** - криваві сутички між мітингувальниками і "Беркутом".
- ✓ **22 січня** - **перші жертви** Революції Гідності. Смерть **Сергія Нігояна та Михайла Жизневського**.
- ✓ **22-27 січня** - захоплення Державних Адміністрацій в областях України.
- ✓ **28 січня** - Верховна Рада України скасувала "диктаторські закони 16 січня". У цей же день М. Азаров та весь уряд пішов у відставку.
- ✓ **18-20 лютого - пік Революції**. Криваві сутички в центрі Києва, підпал Будинку профспілок та смерть багатьох євромайданівців ("**Небесна Сотня**").
- ✓ **Ніч 21 на 22 лютого** - втеча В. Януковича.
- ✓ **22 лютого 2014 р.** - *Кінець режиму Януковича*: Верховна Рада України 328-ма голосами народних депутатів підтримала Постанову про усунення Віктора Януковича з посади Президента України. **Завершення Революції Гідності - першого етапу у боротьбі українського народу за збереження своєї незалежності.**

- Початок збройної агресії Росії проти України та окупація Криму

- **Причини вторгнення:**

- ✓ Повалення злочинно-авторитарного режиму Януковича в Україні стало справжнім викликом та серйозним ударом для Росії
- ✓ **факт альтернативного розвитку пострадянської країни, яка стала на шлях серйозних реформ та подолання корупційних схем, зводив нанівець усі плани Кремля щодо реанімації СРСР в оновленому Митному союзі**
- ✓ Подальша інтеграція Києва з Брюсселем означає модернізацію української економіки, позбавлення її енергетичної залежності від Газпрому, а отже, і послаблення політичного тиску.

- 26 лютого 2014 р. в Сімферополі під стінами парламенту пройшли мітинги "за" і "проти" збереження територіальної цілісності України.

- **Понад 10 тисяч кримських татар і людей інших національностей прийшли виступити проти можливих сепаратистських рішень Верховної Ради Криму.**
- Їм протистояло до **5 тисяч активістів проросійських організацій**. Після тривалої штовханини і низки дрібних зіткнень сепаратистів відігнали від кримського парламенту.

- АТО – війна за незалежність України

- **Основні дати:**

- ✓ **2014 р., 27 лютого** - початок агресії Росії проти України, захоплення будівлі Верховної Ради Автономної Республіки Крим.
- ✓ **2014 р., 1 березня** - обидві палати російського парламенту проголосували за введення російських військ на територію України і в Крим зокрема.
- ✓ **2014 р., 1 березня** - перші масштабні проросійські виступи в донецьку та Луганську.
- ✓ **2014 р., 16 березня** - псевдореферендум щодо входження Криму до складу РФ.
- ✓ **2014 р., 21 березня** - підписання політичної частини Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом.
- ✓ **2014 р., 7 квітня** - проголошення "ДНР".
- ✓ **2014 р., 13 квітня** - оголошення в. о. Президента України Олександром Турчиновим про початок проведення АТО.
- ✓ **2014 р., 27 квітня** - проголошення "ЛНР".
- ✓ **2014 р., 11 травня** - псевдореферендум щодо статусу Донбасу.
- ✓ **2014 р., 25 травня** - обрання Президентом України Петра Порошенка.
- ✓ **2014 р., 26 травня** - початок боїв за Донецький аеропорт.
- ✓ **2014 р., 23-30 серпня** - Іловайський котел.
- ✓ **2014 р., 5 вересня** - підписання в Мінську тимчасового перемир'я.
2014 р., 20 вересня - підписання Мінського меморандуму.
- ✓ **2014 р., 2 листопада** - псевдовибори на Донбасі.
- ✓ **2015 р., 13 січня** - теракт під Волновахою.
- ✓ **2015 р. 24 січня** - масовий обстріл російськими терористами житлових районів Маріуполя.